

Eliška Gunišová – Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA II

Vnější a vnitřní vazby a souvislosti
ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách

Masarykova univerzita
Brno 2017

Eliška Gunišová – Josef Šaur (eds)

MLADÁ SLAVISTIKA II

Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mladá slavistika II : vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách / Eliška Gunišová – Josef Šaur (eds). – 1. vydání. – Brno : Masarykova univerzita, 2017.

– 149 stran

Částečně slovenský text

ISBN 978-80-210-8795-8

80(=16)+908(4) * (048.8) * (082)

– slavistika

– studie

– sborníky

80 – Filologie [11]

Publikace vznikla v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/0900/2016 *Vnější a vnitřní vazby, souvislosti a kontexty ve slovanských literaturách, jazycích a kulturách.*

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

Odborní recenzenti:

doc. PhDr. Jiří Gazda, CSc.

Mgr. Miroslav Půža, Ph.D.

© 2017 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8795-8

ISBN 978-80-210-8807-8 (online : pdf)

OBSAH

Na úvod	??
Problém spojitosti a rozpojenosti slovanských literatur (<i>Ivo Pospíšil</i>)	??
Využitie cestopisného žánru pri propagovaní česko-slovenskej vzájomnosti u Rudolfa Pokorného (<i>Jana Bujnáková</i>)	??
Koncept střední Evropy ve slovinské esejistice: příklad Draga Jančara (<i>Iveta Bůžková</i>)	??
Anna Horáková-Gašparíková v kontexte česko-slovenskej historiografie (<i>Hana Hrancová</i>)	??
Obecná charakteristika vulgarismů ve slovenštině (<i>Jana Kobzová</i>)	??
Z činnosti Jihoslovansko-československé ligy v Záhřebu do roku 1937 (<i>Kateřina Kolářová</i>)	??
Svět mladých lidí v současné české a ukrajinské próze (román Serhije Žadana <i>Depeš Mod</i> a Jaroslava Rudiše <i>Nebe pod Berlínem</i>) (<i>Krystyna Kuznietsova</i>)	??
Žánrové specifikum memoárů integrovaných v <i>Deníku spisovatele</i> a několik souvislostí s biografií F. M. Dostojevského (<i>Lenka Paučová</i>)	??
Konstitutivní předpoklady žánru válečného komiksu (<i>Pavel Pilch</i>)	??
Převod koloritních prvků z bulharštiny do češtiny (<i>Mariya Rakova</i>)	??

Na úvod

S OUBOR studií s názvem *Mladá slavistika II* je již pátou publikací, v níž studentky a studenti slavistických doktorských studijních oborů FF MU prezentují výsledky svého výzkumu. Každá z předcházejících publikací měla své hlavní téma, které se jako červená nit vinulo celou knihou. V roce 2013 to bylo téma proměn podob města, následovalo zaměření na současné trendy ve výzkumu, v roce 2015 doktorandi mapovali ovlivňování literatury a jazyka politikou a v loňském roce dosavadní sérii uzavřel vzhled do generační problematiky.¹

Letošní téma bylo zvoleno volněji než v předchozích letech, neboť jsme si kladli za cíl poskytnout doktorandkám a doktorandům možnost prezentovat v tištěné podobě část jejich disertačních prací či výsledky výzkumu, který s jejich disertačními pracemi souvisí. Činili jsme tak s vědomím nelehkého postavení doktorandů, kteří se pohybují na hranici mezi studentem a zaměstnancem, přičemž pobírají stipendium, jež svojí výší neodpovídá ani minimální mzdě, a přitom doktorand je vždy člověkem s ukončeným vysokoškolským vzděláním. Nechtěli jsme proto zatěžovat doktorandy výzkumnými úkoly, které by je odváděly od hlavní náplně jejich studia, ale podpořit jejich intenzivní práci na tématech, jimž se každodenně věnují a o nichž mají nemalé znalosti. Čtenáři se tak dostává do rukou sborník deseti studií, z nichž devět pochází z pera „mladých slavistů“, tj. doktorandů. Jedná se sice o témata vzájemně vzdálená, ovšem pomyslně je zastřešuje vstupní studie literárního vědce, slavisty, rusisty a vedoucího Ústavu slavistiky FF MU profesora Ivo Pospíšila o spojitosti a rozpojenosti slovanských literatur. V ní autor poukazuje nejen na historický rozměr tématu, ale i na jeho současnou a aktuální rovinu a také na to, že slavistika není pouhým součtem jednotlivých slavistických oborů, ale je skutečně zastřešující a spojující disciplínou.

¹ PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích*. Brno 2013; PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Mladá slavistika: Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Brno 2014; POSPÍŠIL, I. – PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)*. Brno 2015; POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. a kol.: *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Brno 2016.

PROBLÉM SPOJITOSTI A ROZPOJENOSTI SLOVANSKÝCH LITERATUR

Ivo Pospíšil

The Problem of the Coherence and Incoherence of Slavonic Literatures

The present study contains the analysis of the famous contradiction between the Slavophile and anti-Slavophile conception of the Slavonic entity in general and the Slavonic literatures in particular. The author interprets various concepts going back to Pavel Josef Šafařík, Adam Mickiewicz, Josef Dobrovský, Alexander Pypin and Vladimir Spasovich, Tomáš Garrigue Masaryk, Matija Murko, Jan Máchal, Jiří Horák, and Frank Wollman and his polemics with Polish slavists (Stanisław Kolbuszewski) in contrast with the new tendencies linked to the 20th-century modernist and avantgarde currents which complicated the relations of slavisms and antislavisms strengthened by the conflict between the area and linguistic/ethnic character of Slavonic literatures. In the course of the conflicting processes including the First and the Second World Wars, holocaust, intentional genocidal actions and the redrawing of the map of the world the Slavonic question, even the problem of the Slavonic literary coherence arose with an unexpected intensity. The waves of the interest and disinterest in the Slavonic coherence and incoherence continued after 1945 and even much later, after the big turn at the end of the 1980s (in German: „nach der Wende“). It cannot be excluded that this problem, even in its wider context, might become topical again, especially face to face with relatively new phenomena connected with the threat of the new, global wars of religions and civilizations.

Key words: various degrees of the coherence of Slavonic literatures; philological unity; clash between the area and the linguistic/ethnic character of Slavonic literatures; geopolitics and Slavonic studies

S POR mezi komplexním pojetím Slovanů, Slovanstva, slovanství, slovanských kultur a literatur a koncepcí, která tuto spojitost odmítá, poukazujíc na její náhodnost, nedostatečnou doložitelnost nebo na mechaničnost jazykové blízkosti a škodlivost pojmu Slované a slovanské kultury a literatury vůbec, když jsou pouze Češi, Poláci, Rusové atd. a jejich kultury a literatury, tu utichá, tu zase propuká plnou silou živena zejména aktuálními politickými událostmi spojenými s mezislovanskými spory, především s Ruskem a Ukrajinou, Balkánem nebo různými slavofilskými pojetími reflektujícími vývoj tzv. slovanské myšlenky od pouhého hledání slavismů, tj. společných slovanských míst, k panslavismu vytvářenému v romantickém proudění podle pangermanismu, k ruskému slavjanofilství nebo různým formám novoslovanství, jež i dnes nabývá nových poloh. S tím se často „sveze“ i slavistika jako komplexní disciplína zabývající se slovanskými národy, jejich jazyky a jejich kulturními, duchovními produkty. Pravda je, že již v této charakteristice je viditelná určitá spojitost i rozpojenost mezi hledáním něčeho obecně slovanského, tedy postupným vytržením nějakého slovanského celku z různorodosti národů mluvících slovanskými jazyky a disciplínou, která tento nadnárodní celek zkoumá – slavistikou. Rozpojenost je zjevná mezi všelikou ideologií slovanství a vědní disciplínou, která je těchto ideologií v ideálním případě zcela zbavena, o vědeckou objektivitu usilující konglomerát metod a postupů. Nicméně: kdyby nebylo koncepce nějakého slovanského celku, nemohla by být slavistika, ale toliko bohemistika, polonistika, rusistika apod. Podíváme se v této souvislosti toliko na celek tzv. slovanských literatur. Celek slovanských jazyků se zdá být mimo diskusi stejně jako celek románský, germánský, ugrofinský nebo keltský, ale ani zde to není jednoznačné, neboť vždy jde o míru podobnosti, kam výrazně zasahuje teritorialita, areálovost, prostorovost, tedy kategorie geografické a geopolitické. Jak se pojetí slovanských literatur v minulosti vyvíjelo?

Za základní dílo světové literárněvědné slavistiky se tradičně pokládají přednášky Adama Mickiewicze (1798–1855) pronesené na Collège de France v letech 1840–1841.¹ Již v úvodních větách skromně uvádí, že je cizinec a že své myšlenky neumí dokonale vtělit do cizího jazyka, jímž je pro něho francouzština. Francouzské vydání jeho přednášek pochází z roku 1849 a zachovává jejich rétorický přednášek, včetně oslovení a vnitřní debaty s posluchači. Hlavní motivací Mickiewicze, Poláka, jenž byl za carského Ruska ostrakizován, perzekvován a poslední svá léta strávil organizací boje za osvobození nezávislého Polského království, je především obrovská teritoriální rozloha slovanského světa: Slované obepínají takřka celou Evropu, kus Asie, od Číny až po Balt, od Kavkazu k severu; celek, který stál v cestě Mongolům z východní Asie a na Balkáně Osmanům. Obrovský celek by neměl být podceňován a jeho znalost je zcela nezbytná. K tomu ani dnes nelze dodat fakticky nic, jen to podepsat. Méně se již ve světové slavistice připomíná, že Mickiewicz, polský básník běloruského původu narozený na Litvě, měl svého ve

¹ MICKIEWICZ, A.: *Les Slaves. Cours professé au Collège de France par Adam Mickiewicz (1840–1841)*. Paris 1849. [online]. [Cit. 5. 7. 2017]. Dostupné z: <https://archive.org/details/lesslavescourspospoomickgoog>.

světě méně známého předchůdce, jenž na rozdíl od Mickiewicze pojal slovanský celek filologicky, tj. jako konglomerát jazyka a literatury.

Od podzimu 1819 je Pavel Josef Šafařík/Šafárik profesorem a pak i ředitelem pravoslavného gymnázia v Novém Sadě v Srbsku. Ve 20. letech 19. století tu vydává časopis *Srbski letopis* a je u zřízení Matice srbské. Zde také píše již zmíněnou proslulou knihu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), zakládající dílo srovnávací slovanské literární komparistiky, z něhož – zdá se – vydatně čerpal právě Adam Mickiewicz ve svých přednáškách na Collège de France, které jsou podle našeho soudu ne zcela po právu pokládány za počátky slovanské komparistiky. Freiburský profesor a český slavista Antonín Měšťan (1930–2004) prokázal Šafaříkovu prioritu – jeho handicapem byla němčina, jíž bylo dílo napsáno – ta byla omezena na střední Evropu, zatímco Mickiewiczova francouzština mu otevřela cestu do celého tehdejšího vědeckého světa. Toto dílo bylo však jen počátkem Šafaříka-slavisty, i když na něm vlastně pracoval po celý život a přepracovával je: posmrtně vyšla část *Geschichte der südslawischen Literatur* (1864). Ze Srbska však nakonec – jak známo – odešel, a to v podstatě kvůli své náboženské denominaci, neboť jeho místo ředitele na pravoslavném gymnáziu pak zaujal pravoslavný. Nepřijal pak místo v Bratislavě a když Palacký připravil pro něho v Praze alespoň ty základní životní podmínky, odchází tam: v letech 1834–1835 je redaktorem *Světozoru*, pak deset let (1837–1847) cenzorem beletrie, redaktorem *Časopisu Českého muzea* (1837–1843) a kustodem v univerzitní knihovně. V roce 1837 dopisuje své stěžejní dílo *Slovanské starožitnosti*, paleoslavistice věnoval dílo *Památky dřevního písemnictví u Jihoslovanů* (1851), *Památky hlaholského písemnictví* (1853), spis o časové následnosti hlaholice a cyrilice, kde polemizuje s Josefem Dobrovským, *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus* (1858) a bohemistické dílo *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*, které vydal roku 1840 spolu s Františkem Palackým. Podstatné byly také Šafaříkovy slovanské styky, mimo jiné s Michaiilem Pogodinem, Waclawem Maciejowským a Václavem Hankou, seznámení s Nikolajem Vasiljevičem Gogolem.

Pavel Josef Šafařík/Šafárik jako Slovák náleží dnešní české a slovenské slavistice, současně však tvořil ve státním útvaru, který byl multinacionální a multikulturní: to, že se problémy národů tehdejšího Rakouska neřešily uspokojivě, vedlo nakonec k jeho rozpadu, nicméně on jako Slovák zasáhl do řady kulturních činností, takže se k němu právem může hlásit i česká, německá a maďarská slavistika – jeho klíčové dílo vychází německy v Budíně (Budě): mezi češtinu a němčinu dělil tento slovenský evangelík svou vědeckou produkci. Jeho dílo je tedy typicky středoevropské a evropské: je českým a slovenským slavistou, ale na základě jazyka jeho děl a jeho života se k němu mohou hlásit nejen Češi a Slováci, ale také Němci, patří však stejně tak k tradicím uherské slavistiky a kvůli jeho zásahu do kulturních dějin Srbů se k němu právem hlásí i jižní Slované.

Ostatně jeho již zmíněné klíčové slavistické komparatistické dílo, jímž se stal zakladatelem tradice srovnávací slovanské literární vědy, je na titulní straně uvedeno jménem

„Paul Joseph Schaffarik, doctor der Philosophie, professor am Gymnasium in Neusatz, der Philologischen Gesellschaft in Jena Mitglied“ – vydáno bylo jako součást císařsko-královských spisů.

Základním pojetím, jímž v *Dějinách slovanské řeči a literatury* Šafařík pokračuje v koncepci Josefa Dobrovského, je areálový pohled, tj. komplexně územní pojetí slovanské filologie. V úvodu (*Einleitung*) najdeme prostorově ukotvený výklad o původu Slovanů (*Abstammung, Wohnsitze u. Thaten der alten Slawen, Religion und Sitten, Cultur u. Sprache der alten Slawen, Slawischer Volksstamm im dritten Jahrzehnt des XIX Jahrhunderts. Character und Cultur der Slawen im Allgemeinen, Schicksale und Zustand der slawischen Literatur im Allgemeinen. Uebersicht einiger Beförderungsmittel der Literatur unter den Slawen*). Je to především obecné pojetí Slovanů a slavistiky, kulturně historický půdorys, který determinuje další výklad.

První díl logicky začíná kapitolou Südöstliche Slawen: bere tedy Šafařík jižní Slovany mluvící jazykem, který se stal základem prvního slovanského spisovného jazyka – staroslověnštiny –, a východní Slovany, kteří tento jazyk, především v podobě ruštiny převzali do systému psané i mluvené řeči jako syntézu východoslovanského a jihoslovanského jazyka. Má to svou logiku. Jestliže první kapitola je věnována staroslověnštině a její literatuře, hned druhý pododdíl se týká ruské řeči a literatury. Pod pojmem ruský (což původně bylo ugrofinské označení vikingů, varjagů, Normanů či Skandinávců obecně) rozumí Šafařík Velkorusy, Malorusy (Ukrajince) a Bělorusy a jazykově mluví o „russische oder grossrussische, kleinrussische a weissrussische Mundart“². Literatuře vidí jako kompaktní a není divu, že jeho líčení staršího vývojového období je dosti chudé, když si uvědomíme, že vše vlastně bylo objeováno a interpretováno až v průběhu 19. století a skloubeno v jeden umělecký celek až v století následujícím (vše vlastně začíná Petrem Velikým a končí Karamzinem a literaturou za vlády Alexandra I.). Pak následuje pojednání o jazyce a literatuře Slovano- či Slavosrbů řeckého ritu (obřadu), pak totéž u katolických Slavosrbů (Dalmatinců, Bosňanů, Slavonců) a Chorvatů, další oddíl pak u Windů čili dnešních Slovinců. Druhý díl (*zweiter Theil*) je věnován severozápadním Slovanům, (nordwestliche Slawen), tedy Čechům, Slovákům, Polákům a Lužickým Srbům z obou Lužic (*Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, Geschichte der Sprache und Literatur der Slowaken, Geschichte der polnischen Sprache und Literatur a Geschichte der Sprache und Literatur der Sorben oder Wenden in den Lausitzen*).

Zajímavé jsou proporce a význam, který je jednotlivým „slovanským nářečím“ připisován: zcela zřetelně je dominantní ruská a česká literatura; to má v první třetině 19. století ještě svou logiku, definitivně se to mění v 19. století ve prospěch polské literatury: tradice

2 SCHAFFARIK, P.J.: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen 1826, s. 138. [online]. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: <https://play.google.com/books/reader?id=NQoVAAAAYAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=cs&pg=GBS.PP1>.

české literatury přece jen sahají až do období románského a vrcholu dosahují v gotice Smilovy školy: ani česká renesanční a hlavně humanistická literatura není zanedbatelná, zejména ve spojení s významem Prahy jako královského a císařského sídla celoevropského významu (Karel IV., husitské války, Jiří z Poděbrad, Jagellonci, Rudolf II.).

Ještě si je nutno uvědomit, jak Šafařík užívá jednotlivé pojmy, resp. termíny: českou literaturu nazývá „böhmische Literatur“, což je označení především zemské a znamená prostě literaturu psanou v zemích Koruny české, spíše však jen v Čechách, i když myslí zjevně především literaturu psanou skutečně česky, tedy slovanským jazykem. Podobně píše nikoli o slovenské literatuře, ale o řeči a literatuře Slováků, což má také podobný nadjazykový ráz: uvědomme si, že kromě slovanského jazyka tu byla především latina a později – jako v zemích Koruny české – němčina a ještě mnohem později (de facto výrazněji od 18. století) v horních Uhrách, tedy na dnešním území slovenském, maďarština. Pojem „böhmisch“ je však poněkud sporný: jelikož slovo „tschechisch“ je poměrně nové a začalo se užívat *via facti* až po roce 1918, bylo slovo „böhmisch“ užíváno skutečně pro češtinu jako západoslovanský jazyk (angl. Bohemian; franc. jsou „les Bohémiens“ cikáni, tedy dnešní Romové – zjevně podle země, ze které do Francie přicházeli). Nejde zdaleka o hru se slovy: ta jsou klíčová pro pochopení významů dnes zastřených nebo znejasněných.

Jasnější pohled poskytnete Šafaříkovo rozdělení jazyků, tedy „nářečí“ (Mundarten): na počátku stojí staroslověnština jako v podstatě umělý nebo uměle dotvořený jazyk založený na bázi jihoslovanské, resp. egejsko-makedonské či egejsko-bulharské – na rozdíl od obou dnešních moderních jazyků jde však o jazyk syntetický, nikoli analytický. Pak následuje ruština sestávající se z velkoruštiny, maloruštiny a běloruštiny, pak srbština, kam patří bulharština, sama srbština, dalmatština a bosenština, pak chorvatština a nakonec slovinština (slovenisch) neboli vindština (windisch). To vše jsou jazyky jihovýchodní. Ze severozápadních to jsou čeština skládající se z češtiny a moravštiny (není to omyl, neboť k připojení moravského národa moravského jazyka k českému národu a českému jazyku došlo pod tlakem národního obrození a česko-německého nacionalismu teprve v průběhu 19. století – změnu fixují *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* – v nových vydáních se jména země vynechávají – důvod neznám – Šafaříkova přítele a podporovatele, rodem Moravana Františka Palackého), slovenština, srbština (sorbisch) v Lužici horní a srbština v Lužici dolní (u Šafaříka Ober Lausitz, Nieder Lausitz), starém to území Českého státu, polština sestávající se z velkopolštiny, malopolštiny, slezštiny a dalších nářečí. To je dělení víceméně odpovídající stavu z počátku 19. století: je tu ještě mnoho přechodových jazykových, kulturních a mentálních pásem, kontury dnešních slovanských jazyků, resp. slovanských jazyků národních států nejsou zdaleka tak ostré. Jako příklad může sloužit fakt, že Češi a Slováci v podstatě do 30. let 19. století a někdy i déle nepotřebovali pro čtení polské literatury žádné překlady a také se mnoho nepřekládalo, četlo se v originále asi tak, jak dnešní Slovák čte česky nebo Čech slovensky.

V podstatě průměrně vzdělaný Čech či Slovák ostatně v té době četl s porozuměním ve všech slovanských jazycích.

V českém prostředí tato tradice dále pokračovala Máchalovými *Slovanskými literaturami*. Máchal měl již nač navázat. Sám v úvodu píše, že se mohl opírat o přehledné dějiny jednotlivých národních literatur, ale i o monografie, vyhýbá se však ostře sporným místům, jichž, jak připouští, je v dějinách slovanských literatur dost, předkládá spíše přehled vývoje a bádání; tím, že sem včlenil i českou (domácí) literaturu, učinil ze slovanských literatur skutečný celek, v němž však nehledá slavismy, tj. společná místa, ale včleňuje slovanské literatury jako jednotliviny do evropských kulturních a uměleckých proudů, jako to po něm učinil Karel Krejčí (1904–1979) v případě české literatury³ – na rozdíl od svých předchůdců Alexandra Pypina (1833–1904) a Vladimira Spasowicze/Spasoviče s jejich aditivní koncepcí.⁴

Po Máchalovi přišly další dvě české koncepce. Zatímco Jiří Horák (1884–1975), krátce profesor slovanských literatur na nově zřízené Masarykově univerzitě v Brně, vidí jako páteř vývoje slovanských literatur osu rusko-polskou, jeho brněnský nástupce přicházející z Komenského univerzity v Bratislavě Frank Wollman (1888–1969) vidí podstatnou linii česko-jihoslovanskou, i když samozřejmě docenjuje vše ostatní, zejména dvě největší slovanské literatury – ruskou a polskou. Jeho inklinace je dána do značné míry jeho učitelem Matijou Murkem (1861–1952), slovinským žákem Alexandra Veselovského (1838–1906), který však svůj zájem postupně dělil mezi ruský román, jihoslovanskou reformaci a protireformaci, český romantismus, jihoslovanský a slovenský folklor a vztah německého a slovanského kulturního prostoru. Murko je zejména pro české prostředí zcela zásadní postavou.⁵

V meziválečném období patřil J. Horák k několika českým a československým slavistům světového jména. Na počátku jeho vědecké dráhy stojí – jak už uvedeno – zájem

3 MÁCHAL, J.: *Slovanské literatury I.–III.* Praha 1922–29. [online]. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: http://kramerius4.nkp.cz/search/i.jsp?pid=uuid:94676490-2530-11e5-8554-5ef3fc9ae867#monograph-monographunit-page_uuid:3c9440do-271a-11e5-bcc5-5ef3fc9bb22f; KREJČÍ, K.: *Česká literatura a kulturní proudy evropské.* Praha 1975.

4 ПЫПИИН, А. – СПАСОВИЧ, В.: *История славянских литератур I–II.* Санкт-Петербург 1879.

5 POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky.* Ljubljana – Brno 2005; MURKO, M.: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollar in Jena und beim Wartburgfest.* Graz 1897; MURKO, M.: *Die ersten Schritte des russischen Romans.* Wiener Zeitung, 1897, č. 6, 7; slovinsky MURKO, M.: *Prvih korakih ruskega romana.* Ljubljanski Zvon XVII, 1897, s. 151–155, s. 207–212; MURKO, M.: *Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven.* Wien 1890; MURKO, M.: *Paměti.* Praha 1949; MURKO, M.: *Rozpravy z oboru slovanské filologie.* Praha 1937; POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. (eds): *Nosné tradice české slavistiky.* Brno 2012; OSOLNIK, V.: *Nekaj besed o znanstvenem delu Matije Murka.* In: JESENŠEK, M. (ed.): *Zbornik slavističnega društva Slovenije 12, Evropsko letojezikov, Sodobna slovenska književnost.* Matija Murko. Ljubljana 2002, s. 90–97; POSPÍŠIL, I.: *Poznámky k žánrovým a narativním aspektům Murkových Pamětí.* Slavia LXXII, 2003, č. 1, s. 80–84; POSPÍŠIL, I.: *Matija Murko a vybrané problémy literární vědy.* In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky.* Ljubljana – Brno 2005, s. 46–53.

o ruskou literaturu a ruské duchovní proudy. To dokládají jeho studie publikované v různých letech, mj. *Tolstoj a Slovanstvo* (1929), *Masaryk a Dostojevskij* (1930), *Bratři Karamazovi* (1930), *Ivan Segejevič Turgeněv* (1932), *Maxim Gorkij* (1936) nebo esej *Očima Východu*. V přednášce *O srovnávacích dějinách literatur slovanských*, kterou přednesl na Sorbonně roku 1937, hájí – jako jeho slavističtí kolegové Frank Wollman a Matija Murko – celistvost literatur a kultur, i když v duchu Masarykova realismu současně ukazuje, že není jednotného Slovanstva, ale že jsou jednotlivé slovanské národy.⁶ Jeho literárněvědné studie byly pak shrnuty do svazku *Z dějin literatur slovanských* (zahrnují také práce o vztahu českých spisovatelů k jiným slovanským literaturám, studie polonistické a práce o jeho univerzitním předchůdci Janu Máchalovi a slovinském filologu Matiju Murkovi).⁷ Mluví tu o „vzájemné závislosti literatur slovanských“. Odmítá tezi o pouhé imitativní povaze Slovanů a ukazuje na příkladu polského romantismu, ruského románu a české hudby duchovní genezi Slovanů a také to, že svými myšlenkovými podněty inspirovali evropskou civilizaci (tzv. etický realismus, česká reformace, ruský a polský mesianismus apod.)

Klíčovou je v tomto smyslu studie *O srovnávacích dějinách literatur slovanských* (podle přednášky pronesené na Sorbonně v červnu 1937). Hlavním patosem, jenž Horák sdílí s ostatními českými slavisty meziválečného období, je přesvědčení o plnohodnotnosti slovanských duchovních produktů, tedy i slovanských literatur: „Zakladatelé vědeckých studií o Slovanstvu, Dobrovský a Šafařík, jakož i jejich básničtí a vědečtí vrstevníci, byli přesvědčeni, že Slované mají osobitou vzdělanost, a doufali, že se jí jednou dostane uznání. V jejich době nemělo toto tvrzení širokého ohlasu, ačkoliv již dříve Herder věstil Slovanům slavnou budoucnost. Dlouho se však udržovalo mínění, že Slované jen napodobovali, že neměli schopnosti vytvářeti kulturu samostatnou. Prodlením století XIX. a XX. byl tento názor vyvrácen především v oboru kultury duchové. Skvělý nástup slovanský zahájili vedle ruského eposu (*Slovo o pluku Igorově*) nejdříve Jihoslované junáckými písněmi srbocharvátskými, které počátkem stol. XIX. vzbudily podiv celé Evropy a naráz obrátily pozornost na balkánské Slované, tehdy téměř neznámé. Slovanstvo, stojící na prahu velikého rozmachu osvětového, přijalo srbsko-charvátskou píseň s nadšením; její vítězství v západní Evropě bylo triumfem Slovanstva celého, bylo svědectvím uměleckého nadání plemene, jemuž národní nevráživost chtěla vtisknouti pečeť méněcennosti. V letech třicátých vykvetla svérázná poesie polského romantismu, od let čtyřicátých roste na Rusi román, který na časovém prostranství pouhých tří desetiletí dosáhl úrovně evropské, a koncem století dobyla světového vítězství česká hudba.“⁸

6 Viz naše studie: POSPÍŠIL, I.: *T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce*. In: MARTONOVÁ, T. (ed.): Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Hodonín 1998, s. 5–13; POSPÍŠIL, I.: *T. G. Masaryk jako rusista*. In: MARTONOVÁ, T. (ed.): Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Hodonín 2000, s. 88–99.

7 HORÁK, J.: *Z dějin literatur slovanských. Stati a rozpravy*. Praha 1948.

8 Tamtéž, s. 9.

Horákova koncepce je v duchu té, kterou vyznával Masaryk a již dal průchod zejména v třetím dílu *Ruska a Evropy*, když hodnotí ruský realismus i ruskou modernu, zejména v partiích o Tolstém, Dostojevském, Gorkém, Arcybaševovi a Andrejevovi. I když citovaná ukázka svědčí o důležitosti, s níž vnímá vývoj jihoslovanský ve stopách Matiji Murka a Franka Wollmana, přece jen za stěžejní ve vývoji Slovanstva vůbec a slovanských kultur a literatur zvláště pokládá vztah rusko-polský, ať již jde o kvalitu, kvantitu i politicko-kulturní animozity a navzdory tomu i nepotlačitelné přitahování. I když zdůrazňuje společná místa, neváhá Horák akcentovat i podstatné rozdíly spočívající podle něho především v odlišném vývoji sociálním a vůbec dějinném: to dokládá například na vztahu česko-polském, který prošel za staletí dynamickým vývojem, kdy se jedna kultura zvedala a druhá zase klesala a naopak – a tak se proměňovaly také vzájemné vztahy od sdílení názoru až po animozity a jakousi roz dvojenost patrnou zejména později v obrozenských Čechách (strana rusofilská a polonofilská). Horák je toho názoru, že nestačí obecné teorie, že je třeba se ponořit do spleti materiálů, jít ad fontes. K tomu je zapotřebí využívat různých badatelských metod, z nichž jako muž pozitivistického školení a masarykovec zdůrazňuje sociologii: „Není třeba připomínati, že důsledky hlubokých převratů a rozdílu sociálních se projevíly také v literatuře, a proto nezbytně potřebujeme metody sociologické, abychom objasnili základy vývoje sociologicko-literárního. Srovnávací bádání může však míti plný úspěch jen tehdy, je-li doplňováno soustavným rozbohem vlivů západoevropských, které se projevují v zajímavých obměnách v písemnictví všech národů slovanských od dob nejstarších až po naše dny. Splývání vlivů cizích s proudy slovanskými vytváří v některých literaturách nebo obdobích zjevy zajímavé.“⁹ Jako příklad uvádí z moderních směrů futurismus, jenž se po Itálii usadil v Rusku, kde mění svůj urbanocentristický základ a dočasně se obrací k vesnici, i když po Říjnové revoluci mu V. V. Majakovskij znovu vtiskl urbánní charakter.¹⁰

Jako další bázi srovnávací koncepce slovanských literatur ukazuje nejen na vztah evropsko-slovanský, ale také na důležitost překladů slovansko-neslovanských i slovansko-slovanských. A ovšem nezbytné je podle Horáka přihlédnout k bádání o tzv. lidovém podání čili folkloru: zde je ovšem Horák věrným žákem svého učitele Jiřího Polívky. Pravda je, že mimořádné postavení folkloru (zejména u východních a jižních Slovanů) do značné míry utvářelo a utváří niterně a hlubinně dosud svéráz slovanských literatur, ale přece jen nověji slábne: nyní jde spíše o zjišťování různých transformací folklóru do umělé literatury, kde folklór zcela nemizí, ale nabývá nových, často skrytých a pitoreskních podob v moderní a dokonce postmoderní literatuře. Horák tu uvádí srovnávací ráz lidové písně.

9 Tamtéž, s. 16.

10 Jinak to vypadá s českým futurismem, jehož jako kompaktní směr z různých českých fragmentů sebrala až polská bohémistka ve své provokující monografii, již předběhla původní, dosud nenapsanou práci českou: GWÓZDŹ-SZEWYCZENKO, I.: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wrocław 2009.

Ve stati *Slovanské literatury v rozvoji evropské vzdělanosti* (původně Slavia XVII, 1939–1940, s. 99–109) ukazuje zcela v Masarykově duchu na sepětí slovanského a evropského duchovního vývoje a na vzájemné oplodňování. Markantně tuto tendenci zaznamenává také Wollmanova *Slovesnost Slovanů*: „Slovanský západ v XV. století odvrátil se ve smyslu Ježíšovy ‚blahověstí‘ od života, pro ‚pravdu‘ nešetřil života, bušil na samy brány zásvětí, popíral život. Zatím slunná Dalmácie, obluzována zeleno-modrým tajemstvím zlatoskvoucího Jadranu, vzdávala se hlasu života, o němž jí Jadran dával bezprostřední zprávy; první milenka, rafinovaná Itálie, stala se praeceptorou in artibus. Duch středomořského člověka s krví, regenerovanou značnou příměsí barbarskou, vyspěl do té míry, že začal pochybovat o pravdivosti samospasitelného dogmatu římského. Ale albigenká krvavá lázeň učila přetvářce celou společnost a sv. inkvisice jednotlivce: dualism pohanského života a křesťanské smrti stal se výrazem románského plemene. S tímto dualismem, jehož podstatou je lež, bila se husitská ‚pravda‘ [...] Není divu, že z renesance po velkých náběžích italských zůstal v slovesném umění jen odvar – literární humanism, který se zcela neškodně mohl spojovat s katolicismem i s reformací a přes Polsko dokonce s pravoslávím. Ale i tento teoretický humanismus, jenž z římské vzdělanosti přejal vlastně plně jen vadu, privilegovaně třídní výlučnost, stupňovanou smrtí jazyka, kdysi tak slavného, a kontrastující tolik s davovou obecností hnutí reformačního, byl umělecky i ideově postupem, třeba zůstal – daleko přes své jméno – od ‚humanity‘ Karlovy a humanity moderní.“¹¹

Horákovy koncepce tedy vycházely z toho, co dobově „viselo ve vzduchu“ ve světě, v Evropě a také v meziválečné československé slavistice: uvědomme si také posílenou pozici slovanských států v Evropě po roce 1918, můžeme přímo mluvit o třech slovanských evropských mocnostech: obnoveném Polsku (Polonia Restituta), Království Srbsko, Charvátů a Slovinců – Jugoslávii, která tehdy spojovala tři oficiálně deklarované národy a skrytě několik dalších, které dnes již existují, mezi nimi především Makedonce a Československu s Podkarpatskou Rusí.

Horák vidí v slovanských literárních produktech schopnost nejen syntetizovat a obhacovat evropské podněty a tradice, ale také odvalu jít proti proudu. Takto charakterizuje svůj oblíbený ruský román: „Díla Tolstého a Dostojevského vycházela v době, kdy fran-

11 WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928, s. 36–37. Viz WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. Viz studii: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *Mitteleuropa als Knotenpunkt der Methodologien. Frank Wöllmans Slovesnost Slovanů – Traditionen und Zusammenhänge*. In: WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003, s. 7–30. Viz také ve stejném svazku POSPÍŠIL, I.: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wöllmans Slovesnost Slovanů*. In: WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003, s. 355–362; 2. opravené čes. vyd.: WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Brno 2012; inovované a doplněné úvodní stati: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *Střední Evropa jako křižovatka metodologií: Slovesnost Slovanů Franka Wöllmana – tradice a souvislosti (Nad druhým českým vydáním)*. In: WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Brno 2012, s. 23–68.

couzský román, tehdy vůdčí útvar západoevropské prózy, byl založen na materialistickém determinismu, jemuž člověk byl produkt plemene a souboru vlivů klimatických, hospodářských i sociálních. V době lhostejnosti k otázkám náboženským, v době vědeckého názoru světového, který byl v podstatě protináboženský, ruský román v dílech obou geniálních představitelů hlásal nesmrtelnost lidské duše a její věčný vztah k Bohu. Srovnávací dějiny literární již ukázaly, jak hluboce působil právě mravní a náboženský základ ruského románu na evropský západ. Francouzská mládež se od polovice let osmdesátých XIX. věku obracela proti vědeckému románu naturalistů, proti bezduchému hromadění dokladů, proti bezútešnému pesimismu, nezbytnému důsledku názoru na život jako na soubor fyziologických jevů. Mladí hledali vyšší formuli, absolutní mravní normu a v tomto snažení jim byla mocnou oporou ruská literatura, zakládající psychologický rozbor na sympatii k člověku, zjasněně láskou. Obdobně působil ruský román na německou literaturu let devadesátých, na literatury skandinávské a vůbec na celou slovesnost světovou.¹²

Silný vliv celkové dobové atmosféry, která vycházela z koncepce slovanské syntézy evropské kultury, je patrný i v této Horákové formulaci, v níž se přidržuje tradičního pojetí slovanských kultur jako eticky dominantních: „Ve všech skladbách zůstávají vůdčí představitelé slovanské tvorby slovesné hlasateli ušlechtilého lidství a víry ve vítězství mravních zásad křesťanských.“¹³

Jestliže Horák mluví o slovanských literaturách vcelku, má na mysli i jejich druhové ustrojení, tedy poezii, prózu a drama. Folklor vyzvedl slovanskou lidovou poezii, romantismus potom tuto inspiraci posílil u všech Slovanů, dominantně u Rusů a Poláků, realismus přinesl v podobě ruského románu impakt prózy. Drama jako by stálo stranou, ale to Horák přesně spojuje s nedostatkem urbánnosti: jakmile se naskytla možnost, slovanské drama dosahovalo světové úrovně (dubrovnické drama renesanční, polská romantická tragédie, ruské psychologické drama, jihoslovanské baladické drama, sociální drama české apod.). Ostatně právě Frank Wollman to svým dílem doložil nejprůkazněji.¹⁴

Nejpozoruhodněji rozvinul Horák svou koncepci srovnávacích slovanských literatur v rozsáhlé stati, kde syntetizuje některé pasáže z předchozích studií, *Naše kulturní úkoly v Slovanstvu* (původně in: *Idea Československého státu*, Praha 1936, s. 544–582). Zde projevil právě onen zmiňovaný přesah k *Ideengeschichte* a k aplikaci teorie literární komparistiky na poměry kulturně politické: je to mimochodem jeden ze směrů, jímž se moderní komparatistika dnes ubírá, ovšem v jiných poměrech mezinárodních, politických a uprostřed jiného světa, který se zásadně změnil a jehož dominantní síly, zatím

12 HORÁK, J.: *Z dějin literatur slovanských. Stati a rozpravy*. Praha 1948, s. 30.

13 Tamtéž, s. 31.

14 WOLLMAN, F.: *Bulharské drama*. Bratislava 1928; WOLLMAN, F.: *Nové ruské divadlo*. Praha 1938; WOLLMAN, F.: *Slovinské drama*. Bratislava 1925 (slovinský překlad WOLLMAN, F.: *Slovenska dramatika*. Ljubljana 2004. Viz naši rec.: POSPÍŠIL, I.: *Frank Wöllman: Slovenska dramatika*. Slavia Occidentalis, 2004, t. 61, s. 195–196); WOLLMAN, F.: *Srbochorvatské drama: přehled vývoje za války*. Bratislava 1924.

spíše v potenciální podobě, jsou dnes zcela jiné. Průkazně doložil, že právě srovnávání textových produktů různých národů, tedy i slovanského celku, může vést k poznání pohybů sociálních, státotvorných a ideologických. Současně znovu docenil etnicitu literatur danou především podobou jazyků jako tvárného nástroje a materiálu literatury: krásné písemnictví není jen soubor obsahů, ale hlavně jazykově stylových tvarů, jež mají svou specifickou fyziognomii, kterou se jednotlivé literatury od sebe podstatě liší jako produkty národních komunit, jejich zvyklostí, kultur apod. Podceňování národního svérázu, mentality a sociálního vývoje, jak se projevilo v různých ideologiích 20. století, zejména v liberalismu, neoliberalismu a některých podobách marxismu, znemožnil přesněji a s velkým předstihem předvídat a uchopit podstatné hybné síly počátku 21. století. Horák ukázal Slovanstvo jako celek, a to nenásilně, nedogmaticky, zcela odlišně od jakýchkoli panslavismů nebo slavjanofilství, jako celek, jenž je vnitřně dosti složité a hluboce diferencován, ale který právě skrze jazykově stylové a obecné kulturní znaky nese určitá podstatná a vlivná loci communes. Slavismy nejsou projevem jakéhosi slovanského izolacionismu, ale naopak cestou k rozměru evropskému a světovému.¹⁵

Na příkladu několika milníků ve vývoji chápání slovanských literatur na jedné straně jako entity, současně však od jako heterogenní struktury (to platí o pojetí Šafaříkové i Mickiewiczové, Pypinové a Spasovičové, Máchalové, Horákové a Wollmanové) lze ukázat, že hledání slavismů a současně nikoli za každou cenu je hlubinnou tradicí slavistiky, zejména její české provenience. Na druhé straně nutno otevřeně ukázat na to, že na počátku uváděné politické a kulturní koncepce scelující Slovan v jeden celek se nemohly neprojevit na koncepcích slovanských literatur, jejich celistvosti i rozrůzněnosti. Příkladem mohou být polemiky Franka Wollmana s německými a polskými slavisty, mimo jiné o tom, kdo „nasugeroval Evropě panslavistický mýtus“.

V *Slovesnosti Slovanů* (1928, 2012, něm. *Literatur der Slawen*, 2003) F. Wollman implicitně polemizuje s názory o méněcennosti Slovanů a jejich nestátotvornosti.¹⁶ Ve 30. letech 20. století, zčásti pod tlakem Třetí říše a její rasistické a nacistické ideologie, započal svou polemiku s pražským německým slavistou Konradem Bittnerem.¹⁷ V polemice s jeho traktováním slovanské otázky, kterou Bittner vyložil ve studii *Methodologisches zur vergleichenden germanisch-slavisches Literaturwissenschaft*¹⁸ pokračuje vlastně v tónu stati Waclawa Lednického *Existe-t-il un patrimoine commun d'études slaves?*¹⁹ O hypotetické jednotě Slovanů a jejich literatur F. Wollman píše: „Pro literární

15 POSPÍŠIL, I.: *Jiří Horák a obrysy jeho koncepce srovnávacích slovanských literatur*. In: HLŮŠKOVÁ, H. – POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Slavista Jiří Horák v kontexte literatury a folklóru I–II*. Bratislava–Brno 2012, s. 67–77.

16 WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*, Praha 1928, s. 5–6.

17 SCHALLER, H.: *Der Nazionalsozialismus und die slawische Welt*. Regensburg 2002.

18 BITTNER, K.: *Methodologisches zur vergleichenden germanisch-slavisches Literaturwissenschaft*. Germanoslavica III, 1935, s. 1–18, 241–276.

19 LEDNICKI, W.: *Existe-t-il un patrimoine commun d'études slaves?* Le Monde slave IV, 1926, s. 411–434.

vědu je východiskem především poměr slovesných tvarů a struktur, jak jej určuje především poetika a tzv. estetika slova. Z této souvislosti plyne dále míra přibírání aspektu psychologického a sociologického v nejširším smyslu slova a teprve z řádného utřídění vznikne profil historický, který se bude moci konfrontovat s obecnou historií, ne naopak, tj. apriorně a odvozeně. Literární věda pracuje se svými fakty, a tedy především svými metodami.²⁰

Je to dosti složitý problém, který se vztahuje k počátkům německého národního obrození, k zakládající osobnosti J. W. Goetha a jeho chápání Weltliteratur.²¹ Spor se vede hlavně o chápání Východu a speciálně slovanského Východu v německém idealismu; Wollman ukazuje, že linie Západ – Východ šla po ose Kiel – Terst, tj. že celé východní a západní Prusko, Sasko, Slezsko horní a dolní ležely na Východě. Již v *Slovesnosti Slovanů* zdůrazňuje takové významné, hodnotné jevy, jako je česká gotická literatura, polská renesance a humanismus, dubrovnická renesance, polský a ruský klasicismus a romantismus, zlatý věk ruského románu, slovanská moderna. Základní Wollmanovou tezí je to, že se slovanské literatury rozvíjely na evropských civilizačních křižovatkách.²² Z tohoto hlediska tu emotivně uváděl, že „slovanské literatury byly bohatší než literární průměr západoevropský o vlastní hodnoty“²³, že „na literární mapě Evropy slovanské oblasti byly by zakresleny asi týmiž anthropologickými barvami a týmiž zónami historických epoch a myšlenkových proudů; jen snad by byl rozdíl v stupni barev a v síle pruhů. Ale kromě toho přistupovaly by mezislovanské odstíny barevné a daleko složitější síť vlivů mezislovanských, zvláště v oboru látkovědy a také v typologii. Toto mezislovanské plus není způsobeno jen dědictvím byzantské kultury a orthodoxií, není jen podmíněno více méně organickým zasahováním západoevropských vlivů, leč též jejich přijetím, výběrem a způsobem zpracování.“²⁴

Polemika s Poláky pokračuje i po roce 1945. Jejím jádrem je studie Stanisława Kołbuszewského o pojmu „slovanské literatury“²⁵. Wollman tu na samém počátku uvádí: „Polsko jako nástupní terén pro získání slovanského východu pro Řím má proto značnou literaturu humanisticko-barokní, kde se tzv. slovanská idea už rozmanitě formuje podle třídní příslušnosti a služebnosti autorů. Humanista Kromer už v druhé polovině XVI.

20 WOLLMAN, F.: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936, s. 19.

21 ECKERMANN, J. P.: *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. Leipzig 1836.

22 ĎURIŠIN, D. – GNISCI, A. (eds): *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Sredomorie medziliterárna sieť*. Roma 2000. Viz také: POSPÍŠIL, I.: *El centro interlitterario mediterráneo y la literatura russa*. In: DOMÍNGUEZ, C. (ed.): *Literatura europea comparada*. Madrid 2013, s. 313–326.

23 WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928, s. 234.

24 Tamtéž, s. 233–234.

25 KOŁBUSZEWSKI, S.: *Zagadnienia pojęcia i terminu „literatury słowiańskiej“*. Z polskich studiów slawistycznych. Prace historycznoliterackie na IV Międzynarodowy Kongres Słowistów w Moskwie, 1958. Wollmanova polemika: WOLLMAN, F.: *Kdo „nasugeroval Evropě myšlbu o jednotě Slovanstva“?* Sborník prací filosofické fakulty brněnské university X, 1961, č. C 8, 348–361.

věku rozbíjí báji o příchodu Čecha, Lecha (i Rusa) z jihu. Ukazuje na východ, na Sarmatii. Od něho to má a zdůrazňuje nejen básník Kochanowski, ale i český mistr Matyáš ze Sudet těsně před Bílou Horou. Sarnického *Annales* (1587) přinesly protestantsky pojatý mesianismus a staly se východiskem už etnograficky pojímané národnosti.²⁶

Poukazuje na polský slovanský mesianismus počátku 19. století v souvislosti s působením ministra zahraničí Ruské říše za Alexandra I. Adama Czartoryského: „To, co Naruszewicz načrtał o slovanském pravěku, dalo podnět Surowieckému k rozpracování problematiky. Vnitřní patos jeho díla je tentýž jako u Naruszewicze a na tomto ohni zapálil svou pochodně Šafařík. Wawrzynec Surowiecki posílá Janu Pawlu Woroniczovi r. 1807 veřejný list v *Gazetě Warszawské*, který zachycuje polské citové rozpoložení v té době a zdroj slavistické práce i básnických děl.“²⁷ A končí: „Už sto let samozřejmé skutečnosti a vědecké pojetí jednotlivých slovanských národů, slovanských jazyků a slovanských literatur obhajuje Kolbuszewski zcela anachronisticky nehistorickým hodnocením české romantické slavistiky a jakéhosi jejího dědictví, nehistorickým především proto, že zamlčuje vliv a stav počátků polské slavistiky a že české romantické filologii přičítá ‚násugerování‘ představ o jednotě Slovanů ‚Evropě‘, což, bylo-li to vůbec třeba, mohlo udělat už předcházející polské slovanovědění, zejména to, které je psáno francouzským jazykem, a mohla to ovšem ‚sugerovat‘ i tehdejší básnická tvorba polská, daleko známější v ‚Evropě‘ než chudé začátky české tvorby novodobé. Ale ‚Evropa‘, zejména francouzsky čtoucí vzdělanectvo západoevropské, mělo přesnější zprávy, dokonce z vlastního pramene, v XVIII. století. Diderot, D’Alambert, Laharpe a jiní encyklopedisté mají už celkem správnou představu o Slovanech a jejich národním rozrůznění. Bylo by třeba srovnat tyto názory s názory rozšířenými u vzdělaneckého průměru, který jistě podléhal tradičním představám humanisticko-barokním, podle kterých Slované tvoří jakousi masu víceméně jednotnou ať už původem ať už souvislými sídly a osudy. Romantická česká filologie do tohoto poznávacího procesu v jeho pozdější fázi ve Francii (od 30. let) velmi málo zasahuje. Zasahují do něho ovšem zase Poláci, především ovšem Mickiewicz svou osobností a svými přednáškami o slovanských literaturách. Navázal na starší polské slovanovědění psané francouzsky, zejména na Jana Potockého, v té době už vědecky překonané.“²⁸

Nebudeme v tomto výkladu pokračovat do detailu, to jsme učinili jinde.²⁹ Ve své poslední knize *Slavismy a antislavismy za jara národů* (1965, 1968) Wollman své pojetí syntetizoval ve střídmostou, strážlivou koncepci, která hledá slavismy, aby jich využila k hlubšímu pochopení pochopení poetiky a geneze slovanských literatur, přičemž při-

26 WOLLMAN, F.: *Kdo „násugeroval Evropě mythus o jednotě Slovanstva“?* Sborník prací filosofické fakulty brněnské university X, 1961, č. C 8, s. 348.

27 Tamtéž, s. 357.

28 Tamtéž, s. 359.

29 Viz POSPÍŠIL, I.: *Frank Vol'man i jeho polemiki o panslavizme*. In: CHYRA-ROLICZ, Z. – ROKOSZ, T. (eds): *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*. Siedlce 2016, s. 147–160.

znává, že jsou období silnějších a slabších vztahů a souvislostí, scházení a rozcházení jednotlivých slovanských literatur. My tu můžeme jen doplnit, že podstatnou složkou je v tom subjektivně volitativní postoj, který tvaroval a tvaruje spojitost nebo rozpojenost slovanských literatur, jež je dána sice objektivně, ale může se subjektivně měnit. To se dělo z hlediska vědy od konce 18. století, z hlediska vlastní tvorby a její literárněkritické a literárněhistorické reflexe po celé 19. a část 20. století, nyní je sice ve fázi útlumu a vzdalování, rozcházení, rozpojenosti, ale opět s vnitřními silami, které usilují o intenzifikaci sblížování, třeba v širším evropském a světovém rámci, v němž se však slovanské literatury poznávají jako jazykově i jinak blízké. Zejména v očekávání další diferenciaci lze předpokládat různá politická a kulturní sblížování v řečišti kulturních areálů (střední Evropa) nebo jazykových celků. Není tedy problém slovanských literatur jen romantickou a jak někteří tvrdí škodlivou fikcí, ale něčím, co objektivně existuje a je subjektivně odmítáno nebo naopak vyhledáváno. V slavistice, pokud chce být filologickou vědou s přesahem, nutno s těmito pojmy pracovat a konkrétně je studovat, nikoli je nekriticky přijímat nebo naopak apriorně odmítat.³⁰

Pravda je, že uváděné koncepty slovanských literatur končí v podstatě na hranici moderny, kterou zařazuje vlastně výrazněji právě F. Wollman, jenž tu důrazně verifikuje své pojetí slovanské literární celistvosti jako záležitosti poetiky, tvaru, eidologie, nikoli tematiky nebo ideologie, což je patrné ještě v *Slovesnosti Slovanů*.

Další vývoj naopak ukázal – v podobě avantgardy – důležitost determinant sociologických a přímo politologických, tedy zvláště působení ruské bolševické Říjnové revoluce roku 1917 a vznik SSSR jako faktorů důležitých i pro oblast slovanských literatur; právě zde šlo o komplexní působení, jímž se do slovanských literatur výrazněji než jinam přeneslo i působení ruského stříbrného věku, tedy ruské předrevoluční moderny, kterou avantgarda poetologicky integrovala, ale týkalo se to nejen literatury, ale hlavně výtvarného umění, architektury, ale také hudby: ruská nebo sovětská avantgarda poskytla nový vývojový impuls, zatímco pozdější vývoj v SSSR po roce 1930 se stal brzdou invence a po roce 1945 ovlivnil takto i celek slovanských literatur, jež se dostaly do sovětské vlivové sféry. I toto období však spíše posilovalo, i když pod politickým tlakem, společné rysy slovanských literatur i v jejich politicky opoziční rovině, např. formou undergroundu, samizdatu, v projevech vnitřní emigrace apod.³¹

Lze také hovořit o slovanském postmodernismu, zejména v souvislosti s intenzivní návazností na minulostní jevy v jednotlivých slovanských národních literaturách. Takto nutno zcela odmítnout neomarxistické, spíše však vulgárně sociologické koncepty spoju-

30 ПОСПИШИЛ, И.: *Литература славян Франка Воллмана и русская литература (Размышления по поводу нового чешского издания известной книги)*. In: ФАУСТОВ, А. А. (ред.): Универсалии русской литературы 4. Воронеж 2012, с. 185–196.

31 Viz POSPÍŠIL, I.: *Tvorba jako způsob přežití (K problému tzv. vnitřní emigrace)*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity LVI, 2007, č. X 10, s. 105–108.

jící zrození postmoderny s rozvojem výrobních sil a celkovou ekonomickou výkonností. Naopak: postmodernismus nabývá v slovanských literaturách zvláštních podob, včetně tzv. kvázipostmodernismu.³²

Ukazuje se, že ve vyložených pojetích i mimo ně se projevuje snaha hledat společná slovanská místa, slavismy, souběžně s tendencí odmítat slovanské spojitosti ve jménu národní emancipace a naopak hledání jiných vazeb, tzv. evropských, světových, euroamerických. Zde hraje svou roli i rozpor mezi jazykově etnickými a areálovými/teritoriálními celky, a to je speciálně problém slovanských literatur, ale nejen jich (rumunská literatura jako jev jazykový a areálový, problém menšinových literatur, např. německé na území jiných států v Evropě, obvykle na území bývalé habsburské monarchie, resp. Rakouska-Uherska). To je problém slovansko-neslovanského Balkánu, střední (západoslovansko-jihoslovansko-německo-maďarské) a východní Evropy (celek východoslovansko-baltsko-ugrofínsko-turkotatarský), nemluvě o tom, že má své tranzitivní zóny (problém literatury běloruské napínané z východoslovanského areálu k Baltii, k střední Evropě a dílem i k Skandinávii, ukrajinská tendující dílem k střední Evropě, podobně slovinské a chorvatské mezi Balkánem a střední Evropou – to jsou obvykle otázky delikátní a v podstatě politické, nacionální až nacionalistické a ideologické povahy, což si každý slavista obvykle vyzkouší na vlastní kůži). Přitom tu jsou – když to bereme nikoli jen z pozice dneška, ale v historické perspektivě – jak tendence rozpojovací (zejména dnes), tak scelovací, spojovací, integrativní, a to i ze strany literatur a kultur, u nichž bychom to nečekali (polský panslavismus počátku 19. století, jihoslovanský program ilyrismu, který byl formulován u Chorvatů). Slavistika by měla tyto scelovací a rozpojovací procesy nahlížet vcelku a historicky, nikoli hodiecentricky a utilitárně, tedy měla by jako věda respektovat jak dnešní, tak minulé tendence. Často se setkáváme s jevem, jenž jsme v souvislosti s peripetemií česko-slovenskými nazvali „mazáním stopy“, tedy české stopy

32 Viz mj. naše stati, edice a koedice: POSPÍŠIL, I.: *Polský podzim: postmodernismus a slavistika*. TVAR, 1994, č. 4, s. 15; POSPÍŠIL, I.: *Postmodernismus a konec petrohradské literatury*. Slovak Review III, 1994, č. 2, s. 115–125; POSPÍŠIL, I.: *The Crisis of Tradition in Russian Literature and the Postmodernist Atmosphere*. In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H. – FOKKEMA, D. W. (eds): *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*. Katowice 1996, s. 123–130; POSPÍŠIL, I.: *K problematice ruské postmoderny*. Slavia LXX, 2001, č. 1, s. 87–92; POSPÍŠIL, I.: *Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu Terénni průzkum ukrajinského sexu*. In: KORINA, N. (ed.): *Slovanský romantismus – Poetika romantická v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137; POSPÍŠIL, I.: *Pragmatizace sciencistů i historizmu: nauka o literaturze w atmosferze postmodernizmu*. *Teksty drugie*, 2002, č. 4, s. 195–201; POSPÍŠIL, I.: *Postmodernismus a podstata slovanských literatur (Obecné reflexe, ruský případ a jeden ukrajinský exkurs)*. In: PAVERA, L. (ed.): *Postmodernismus v české a slovenské próze*. Opava 2003, s. 27–37; POSPÍŠIL, I.: *Lekce tvůrčího psaní a kvázipostmodernistická poetika Michala Viewegha*. *Stil*, 2005, č. 4, s. 303–313; POSPÍŠIL, I.: *Postmodernism and Quasipostmodernism (Michal Viewegh)*. *Neohelicon* XXXIII, 2006, č. 2, s. 37–44; POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brno 2012; POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Slavica Litteraria. Postmodernismus s pozadím XV*, 2012, č. 1; POSPÍŠIL, I.: *Kvázipostmodernismus znovu navštívený*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Slavica Litteraria. Postmodernismus s pozadím XV*, 2012, č. 1, s. 29–40, a desítky recenzí děl o slovanském postmodernismu.

na Slovensku, srbské v Chorvatsku, ruské v Polsku a na Ukrajině, podobně v českém prostředí šlo kdysi o německou, později o ruskou stopu, často dnes i o stopu obecně slovanskou. Odtud dnešní úporné zdůrazňování germánské etnicity Čechů, vazeb na Svatou říši římskou národa německého, její předchůdce a nástupce nebo hledání keltského substrátu. Jak objektivní danosti, z nichž jazyk je nejstabilnějším faktorem a pevným diferenciacním znakem, ale i společné bloky dějinné a areálová blízkost, tak subjektivně volní, emotivní prožívání podložené nějakou geopolitickou nutností (národní obrození 19. století, „jaro národů“, novoslovanství, koncepce budoucnosti Čechů pevně ukotvené v německém geopolitickém prostoru, např. spjaté s Třetí říší za Protektorátu Čechy a Morava, jak to předpokládala české aktivistická publicistika té doby, nové úvahy o slovanství ve 40. letech 20. století v emigraci a po roce 1945 v obnoveném Československu, slovanské „probouzení“ – nehledě na krajně nepříznivé politické podmínky – v různých liniích od 90. let 20. století; zajímavým dobovým dokladem je v tomto kontextu známá kniha Romana Osipoviče Jakobsona vydaná poprvé v USA za druhé světové války *Moudrost starých Čechů*³³) musí být objektem zkoumání slavistiky, neboť i ona permanentně redefinuje svoji vědeckou identitu jako disciplína komplexní. Spojitosti a rozpojenosti slovanských literatur tu zůstávají nejen jako možná trochu umělý akademický problém (většinou se současná vládnoucí linie české slavistiky spokojuje s mechanickým bádáním o jednotlivých jevech a textech, nemajíc generalizační tížádnost), ale i jako dynamizační faktor mezislovanských a celkově evropských a obecně mezinárodních vztahů, ale i vědních oborů, které se Slované a jejich kulturními produkty tradičně zabývají. Je zcela možné, že dokonce i v blízké budoucnosti se tyto – v dnešní době zdánlivě akademické otázky – stanou znovu ostře politickými, zejména tváří v tvář hrozbám nových globálních náboženských a civilizačních válek.

Bibliografie

- BITTNER, K.: *Methodologisches zur vergleichenden germanisch-slavischen Literaturwissenschaft*. Germanoslavica III, 1935, s. 1–18, 241–276.
- ĐURIŠIN, D. – GNISCI, A. (eds): *Il Mediterraneo. Una rete interletteraria. La Méditerranée. Un réseau interlittéraire. Stredomorie medziliterárna sieť*. Roma 2000.
- ECKERMANN, J. P.: *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. Leipzig 1836.
- GWÓZDŹ-SZEWICZENKO, I.: *Futuryzm w czeskim pejzażu literackim*. Wrocław 2009.
- HORÁK, J.: *Z dějin literatur slovanských. Stati a rozpravy*. Praha 1948.
- JAKOBSON, R.: *Moudrost starých Čechů*. Praha 2015.

33 Viz JAKOBSON, R.: *Moudrost starých Čechů*. Praha 2015. Viz POSPÍŠIL, I.: *Dílo překvapivě aktuální, zrcadlící dějiny, dobu i osobnost: idea národa, nebo demytizující realistické prázdno?* In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Kontexty literární vědy V*. Brno 2015, s. 143–148.

- KOŁBUSZEWSKI, S.: *Zagadnienia pojęcia i terminu „literatury słowiańskiej“*. Z polskich studiów slawistycznych. Prace historycznoliterackie na IV Międzynarodowy Kongres Sławistów w Moskwie, 1958.
- KREJČÍ, K.: *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha 1975.
- LEDNICKI, W.: *Existe-t-il un patrimoine commun d'études slaves?* Le Monde slave IV, 1926, s. 411–434.
- MÁCHAL, J.: *Slovanské literatury I.–III*. Praha 1922–1929. [online]. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: http://kramerius4.nkp.cz/search/i.jsp?pid=uuid:94676490-2530-11e5-855a-5ef3fc9ae867#monograph-monographunit-page_uuid:3c9440do-271a-11e5-bcc5-5ef3fc9bb22f.
- MICKIEWICZ, A.: *Les Slaves. Cours professé au Collège de France par Adam Mickiewicz. (1840–1841)*. Paris 1849. [online]. [Cit. 5. 7. 2017]. Dostupné z: <https://archive.org/details/lesslavescoursboomickgoog>.
- MURKO, M.: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: Kollár in Jena und beim Wartburgfest*. Graz 1897.
- MURKO, M.: *Die ersten Schritte des russischen Romans*. Wiener Zeitung, 1897, č. 6, 7.
- MURKO, M.: *Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven*. Wien 1890.
- MURKO, M.: *Paměti*. Praha 1949.
- MURKO, M.: *Prvih korakih ruskega romana*. Ljubljanski Zvon XVII, 1897, s. 151–155, 207–212.
- MURKO, M.: *Rozpravy z oboru slovanské filologie*. Praha 1937.
- OSOLNIK, V.: *Nekaj besed o znanstvenem delu Matije Murka*. In: JESENŠEK, M. (ed.): Zbornik slavističnega društva Slovenije 12, Evropsko letojezikov, Sodobna slovenska književnost. Matija Murko. Ljubljana 2002, s. 90–97.
- POSPÍŠIL, I.: *Dílo překvapivě aktuální, zrcadlící dějiny, dobu i osobnost: idea národa, nebo demytizující realistické prázdno?* In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): Kontexty literární vědy V. Brno 2015, s. 143–148.
- POSPÍŠIL, I.: *El centrismo interliterario mediterráneo y la literatura russa*. In: DOMÍNGUEZ, C. (ed.): Literatura europea comparada. Madrid 2013, s. 313–326.
- POSPÍŠIL, I.: *Frank Vol'man i jeho polemiki o panslavizme*. In: CHYRA-ROLICZ, Z. – ROKOSZ, T. (eds): Panslawizm wczoraj, dziś, jutro. Siedlce 2016, s. 147–160.
- POSPÍŠIL, I.: *Frank Wöllman: Slovenska dramatika*. Slavia Occidentalis, 2004, t. 61, s. 195–196.
- POSPÍŠIL, I.: *Jiří Horák a obrysy jeho koncepce srovnávacích slovanských literatur*. In: HLŮŠKOVÁ, H. – POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): Slavista Jiří Horák v kontexte literatury a folklóru I–II. Bratislava–Brno 2012, s. 67–77.
- POSPÍŠIL, I.: *K problematice ruské postmoderny*. Slavia LXX, 2001, č. 1, s. 87–92.
- POSPÍŠIL, I.: *Kvázipostmodernismus znovu navštívený*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): Slavica Litteraria. Postmodernismus s pozadím XV, 2012, č. 1, s. 29–40.

- POSPÍŠIL, I.: *Lekce tvůrčího psaní a kvázipostmodernistická poetika Michala Viewegha*. Stil, 2005, č. 4, s. 303–313.
- POSPÍŠIL, I.: *Matija Murko a vybrané problémy literární vědy*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky*. Ljubljana – Brno 2005, s. 46–53.
- POSPÍŠIL, I.: *Polský podzim: postmodernismus a slavistika*. TVAR, 1994, č. 4, s. 15.
- POSPÍŠIL, I.: *Postmodernism and Quasipostmodernism (Michal Viewegh)*. Neohelicon XXXIII, 2006, č. 2, s. 37–44.
- POSPÍŠIL, I.: *Postmodernismus a konec petrohradské literatury*. Slovak Review III, 1994, č. 2, s. 115–125.
- POSPÍŠIL, I.: *Postmodernismus a podstata slovanských literatur (Obecné reflexe, ruský případ a jeden ukrajinský exkurs)*. In: PAVERA, L. (ed.): *Postmodernismus v české a slovenské próze*. Opava 2003, s. 27–37.
- POSPÍŠIL, I.: *Postmodernistický romantismus Oxany Zabužko v románu Terénní průzkum ukrajinského sexu*. In: KORINA, N. (ed.): *Slovanský romantismus – Poetika romantična v slovanských literaturách*. Banská Bystrica 2002, s. 127–137.
- POSPÍŠIL, I.: *Poznámky k žánrovým a narativním aspektům Murkových Pamětí*. Slavia LXXII, 2003, č. 1, s. 80–84.
- POSPÍŠIL, I.: *Pragnienie ścisłości i historyzmu: nauka o literaturze w atmosferze postmodernizmu*. Teksty drugie, 2002, č. 4, s. 195–201.
- POSPÍŠIL, I.: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wöllmans Slovesnost Slovanů*. In: WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003, s. 355–362.
- POSPÍŠIL, I.: *T. G. Masaryk a literárnost ruské revoluce*. In: MARTONOVÁ, T. (ed.): *Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce*. Hodonín 1998, s. 5–13.
- POSPÍŠIL, I.: *T. G. Masaryk jako rusista*. In: MARTONOVÁ, T. (ed.): *Tomáš Garrigue Masaryk a věda*. Hodonín 2000, s. 88–99.
- POSPÍŠIL, I.: *The Crisis of Tradition in Russian Literature and the Postmodernist Atmosphere*. In: JANASZEK-IVANIČKOVÁ, H. – FOKKEMA, D. W. (eds): *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*. Katowice 1996, s. 123–130.
- POSPÍŠIL, I.: *Tvorba jako způsob přežití (K problému tzv. vnitřní emigrace)*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity LVI, 2007, č. X 10, s. 105–108.
- POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. (eds): *Nosné tradice české slavistiky*. Brno 2012.
- POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Postmodernismus: smysl, funkce, výklad (Jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brno 2012.
- POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Matija Murko v myšlenkovém kontextu evropské slavistiky*. Ljubljana – Brno 2005.

- POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *Mitteleuropa als Knotenpunkt der Methodologien. Frank Wollmans Slovesnost Slovanů – Traditionen und Zusammenhänge*. In: WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003, s. 7–30.
- POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M.: *Střední Evropa jako křižovatka metodologií: Slovesnost Slovanů Franka Wollmana – tradice a souvislosti (Nad druhým českým vydáním)*. In: WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Brno 2012, s. 23–68.
- POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Slavica Litteraria. Postmodernismus s pozadím XV*, 2012, č. 1.
- SCHAFFARIK, P. J.: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen 1826. [online]. [Cit. 28. 8. 2017]. Dostupné z: <https://play.google.com/books/reader?id=NQoVAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=cs&pg=GBS.PP1>.
- SCHALLER, H.: *Der Nazionalsozialismus und die slawische Welt*. Regensburg 2002.
- WOLLMAN, F.: *Bulharské drama*. Bratislava 1928.
- WOLLMAN, F.: *Die Literatur der Slawen*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003.
- WOLLMAN, F.: *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936.
- WOLLMAN, F.: *Kdo „nasugeroval Evropě mythus o jednotě Slovanstva“?* Sborník prací filosofické fakulty brněnské university X, 1961, č. C 8, s. 348–361.
- WOLLMAN, F.: *Nové ruské divadlo*. Praha 1938.
- WOLLMAN, F.: *Slovenska dramatika*. Ljubljana 2004.
- WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Brno 2012.
- WOLLMAN, F.: *Slovesnost Slovanů*. Praha 1928.
- WOLLMAN, F.: *Slovinské drama*. Bratislava 1925.
- WOLLMAN, F.: *Srbochorvatské drama: přehled vývoje za války*. Bratislava 1924.
- ПОСПИШИЛ, И.: *Литература славян Франка Воллмана и русская литература (Размышления по поводу нового чешского издания известной книги)*. In: ФАУСТОВ, А. А. (ред.): *Универсалии русской литературы 4*. Воронеж 2012, с. 185–196.
- ПЫПИН, А. – СПАСОВИЧ, В.: *История славянских литератур I–II*. Санкт-Петербург 1879.

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc., (* 1952) je literární vědec, slavista, teoretik a historik literatury, komparatista a genolog, profesor a vedoucí Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, předseda České asociace slavistů, předseda Slavistické společnosti Franka Wollmana, ředitel Středoevropského centra slovanských studií,

předseda Literárněvědné společnosti při AV ČR, v minulosti i současnosti člen vědeckých rad několika fakult a edičních rad našich i zahraničních periodických publikací, autor více než 30 knih a stovek studií. E-mail: pospslav@phil.muni.cz.

VYUŽITIE CESTOPISNÉHO ŽÁNRU PRI PROPAGOVANÍ ČESKO-SLOVENSKEJ VZÁJOMNOSTI U RUDOLFA POKORNÉHO

Jana Bujnáková

The Utilisation of a Travelogue in Promoting Czech-Slovak Reciprocity by Rudolf Pokorný

The author of the study elucidates the travelogue as a genre, imagology, and Czech-Slovak relations. She links these topics towards the end where she explores the spread of Czech-Slovak reciprocity via travelogues. The main emphasis of the research is put on a selected travelogue, *Wanderings across Slovakia* written by Rudolf Pokorný, that provides a basis for this work. Pokorný analyses the mutual relations behind Czech-Slovak reciprocity that have been influenced by the historical development and the socio-political situation in the last third of 19th century. However, it was the language that was a key to the understanding of this relationship. This extensive two-part travelogue contains a considerable number of plausible records, that elucidate and illustrate not only personal contacts and relations among individual representatives of national life, but they also represent a valuable historical material in connection with ethnography and the authentic life of ordinary Slovak people.

Key words: 19th century; Czech-Slovak reciprocity; Rudolf Pokorný; holiday trips; travelogue

„Neníť víc otázka literárni jednoty naší s bratry Slováky otázkou našeho bytí, nýbrž jen – bohudík – otázkou naší síly. A toužíme-li tudíž po literárni sblížení s bratry Slováky, nekoření naše tužby dojista v egotismu, ale ve přesvědčené, že Slovan Slovana povinen je podporovat v dobách nepříznivých.“¹

Pár poznámok k cestopisnému žánru

ŽÁNER cestopisu je dôležitým dobovým a historickým prameňom, ktorý čitateľovi spätne sprostredkuje absolvovanú cestu a autentickosť doby. Okrem toho, žáner dokáže sprostredkovať politickú, spoločensko-kultúrnu situáciu, dokumentuje aj pracovné a osobné kontakty autora. Primárne zameranie jednotlivých diel sa potom odvíja od problematiky dôležitej pre autora – cestovateľa. Jedným z hlavných atribútov a „typickým znakom cestopisu je blízkosť autora a vypravčča“².

Kľúčovým znakom cestopisu je opis nového a nepoznaného, kde autor vkladá osobité prvky zvolené podľa uváženia, doplnené vlastnými názormi. Rozhodujúca je autentickosť, čitateľ nadobudne pocit, že cestu absolvuje spoločne s autorom. Musí však porozumieť autorovým odkazom na iné, exotické či zobrazené kultúrne špecifiká. Tými sa v diele zachytený národ a krajina diferencujú od domovskej krajiny autora, lebo „dôležitejší než napätí vznikajúci geografickou vzdálenosťou je napätí kultúrne civilizácie.“³ To je charakteristické aj pre vzájomnú blízkosť a vzdialenosť česko-slovenských a slovensko-českých vzťahov. Cestopis tak zachytáva nové aspekty, aspekty nezvyčajné, originálne, vymykajúce sa z roviny normálnosti určenej autorom. Strategicky významnou „je vlastná zraková zkušenosť“⁴, lebo pre autora môže byť predstavené prostredie tiež nové. V takom prípade sa autor stáva sprostredkovateľom, pretože samotný vizuálny vnem nestačí. Musí zistiť viac, hoci len na autorovi záleží, ako hlboko vo svojom zisťovaní pôjde a ako to potom podá čitateľovi. Toto jeho zobrazenie skutočnosti formuje čitateľov názor. Potrebné informácie môže získať štúdiom dobových prameňov alebo prostredníctvom kontaktu s miestnym obyvateľstvom.⁵ Tu ale môže vzniknúť problém s relevantnosťou neznámeho zdroja.

Prostredníctvom informačnej funkcie autor čitateľa vzdeláva a obohacuje ho aj pomocou umeleckej funkcie. Tá sa tak stáva ďalším relevantným prínosom rozoberaného žánru. Estetický prínos je pre istú skupinu čitateľov nosným a je teda na autorovi, aký

1 POKORNÝ, R.: *Literárni shoda československá*. Praha 1880, s. 1. Takto Rudolf Pokorný prezentoval jeho chápanie otázky česko-slovenskej vzájomnosti.

2 MOCNÁ, D. – PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004, s. 75.

3 Tamtiež, s. 75.

4 Tamtiež, s. 75.

5 Autor môže naraziť na nedostatok odbornej literatúry. Ďalej môže napríklad dôjsť ku jazykovej bariére. Tomu sa ale môže vyhnúť zabezpečením sprievodcu. Ideálne by sa ale malo jednáť o overený kontakt, nakoľko ten ho môže mystifikovať.

priestor bude tejto funkcii venovať. Podstatné je cestovateľove videnie sveta a možnosť (či schopnosť) sebavyjadrenia. Na výslednom zobrazení umeleckej funkcie sa zúčastňuje viacero signifikantných faktorov. „Umelecká hodnota cestopisu nezávisí len na atraktivite procesťované země, ale tiež na dispoziciách tvůrce – jeho temperamentu, rozhledu, kritériích, zájmech, pozorovacích schopnostech, vypravěčské invenci.“⁶ Autorova schopnosť zobrazenia vnútorného videnia sveta v tom zohráva rozhodujúcu úlohu. Na to pôsobí autorove vzdelanie, názorová zaradenosť či prežitá skúsenosť. Autor musí nájsť vhodnú formu zobrazenia ním videnej subjektívnej skutočnosti. Umelecká funkcia cestopisu zohráva strategickú rolu v súvislosti s popularitou literárneho diela. Jej nevyhovujúco zvolená forma môže zapríčiniť nezájum o dielo.

V cestopise je najdôležitejšou postavou sám autor, ktorý je zvyčajne cestovateľom aj rozprávačom a celému dielu dominuje. Na rozhodnutí autora záleží, aký priestor ponúkne ostatným postavám, ktoré majú „sekundárni postavení, podřízené hledisku vypravěče; vzájemné vztahy mezi postavami jsou nepodstatné a redukované“⁷.

Imagológia a vzájomné vztahy

Na otázku vývoja a chápania vzájomných česko-slovenských a slovensko-českých kultúrnych a literárnych vztahov vplýva aj imagológia, „která se zaměřuje na interpretaci ‚obrazů‘ – les images, jimiž jsou v literárním textu reflektovány cizí země a národy“⁸. Predmet záujmu uvedenej vednej disciplíny sa vo všeobecnosti sústreďuje na skúmanie inakosti. Imagologický prístup k textu sa však v kontexte česko-slovenských vztahov prejavuje mierne, lebo sa nezaobera vyhnanosťou či neznašanlivosťou. Naopak, špecifikuje sa užšie. Hovoríme teda o potlačení inakosti, v kontraste s vyzdvihnutím a zdôraznením afinity a identickosti. Imagologický prístup charakteristický pre česko-slovenské vztahy je osobitý, jeho pozornosť sa upiera na porozumenie a súlad v kontraste s potlačením neporozumenia. Imagológia sa však môže vzájomne ovplyvňovať aj s cestopisom. Prejav a výsledky uplatňovania tohto metodologického postupu a chápania vzájomného odzrkadľovania sú v texte výrazne zastúpené. Čitateľa zoznamujú s dobovou situáciou a autorovým pohľadom, neoddeliteľným od sprostredkovaného. Autor (v súlade s imagológiou) vytvára obrazy, ktorými formuje čitateľov názor na zobrazovaný predmet, pretože imagológia „studuje představy (obrazy), jimiž jsou v literárním textu reflektovány cizí země a národy. Obrazy ‚cizího‘ (heteroimage), přičemž v popředí nestojí otázka morálního či psychologického profilu národů, ale jde tu o způsob ‚vidění‘ a vzájemného chápání prostřednictvím mýtů, stereotypů a komunikačních modelů např. v sousedských vztazích.“⁹ Pre imagológiu typická inakosť môže mať viacero úrovní a spôsobov

6 MOCNÁ, D. – PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004, s. 75.

7 Tamtiež, s. 75.

8 ZELENKA, M.: *Literární věda a slavistika*. Praha 2002, s. 36.

9 Tamtiež, s. 45.

zobrazenia. Vykrešľuje odlišnosti kultúrne, etnické a jazykové, ale má aj iný prínos. Cez realizovanú cestu môže autor vyvrátiť zažitý stereotypy a vnieť do nich prvok reálnosti.¹⁰ Aj imagológia, rovnako ako iné vedné disciplíny, sa neustále vyvíja a objasňuje ďalšie, vzájomne sa ovplyvňujúce faktory. „Základná otázka, ktorú si imagológ kladie, znie, do akej miery sa dá považovať za objektívne skúmanie vzťahov medzi umeleckými dielami a spoločenskými štruktúrami v konkrétnom časopriestore.“¹¹ Napríklad Rudolf Pokorný vo svojom cestopise kladie dôraz predovšetkým na enumeráciu, faktografickosť a hodnotovnosť. Navzdory tomu si ale pre imagológiu typické inakosti v česko-slovenskom kontexte uvedomuje, ale nezaznamenáva ich identicky. Inakosti prejavujúce sa v rámci etnografie vyzdvihuje, snaží sa o priblíženie Slovenska českému čitateľovi. Autor sa snaží zachytiť jazykovú, literárnu a etnologickú oblasť. Vo všeobecnosti však Pokorný poukazuje na vzájomnú jednotu a súlad, snahu priviesť Slovákov k prijatiu češtiny. Túto snahu vyvíja obojstranne. Pretože hoci Pokorný venuje pozornosť pre 19. storočie typickým schémam (či už národnostným, spoločenským, alebo geografickým toposom ako sú spomenuté Tatry, drotár, cigáni atď.), tie chápe a zobrazuje v rámci dobových zvykov. Zaujíma ho najmä zhoda, hoci poukazoval aj na sociálne rozdiely, vždy zdôrazňuje najmä vzájomné prvky.

Česko-slovenské vzťahy

V priebehu 19. storočia vzájomné česko-slovenské vzťahy ovplyvnili vonkajšie a vnútorné zmeny prebiehajúce na politickom a kultúrnom poli. Pokrok a vývoj spôsobili zmeny v celej Európe, meniaci sa politická situácia s prihliadnutím na spoločensko-kultúrnu situáciu predznamenali zmeny aj v našom kontexte. Novým impulzom v slovanskom svete bola aj Kollárova koncepcia slovanského národa a československého kmeňa či činnosť Pavla Jozefa Šafárika, čomu predchádzala práca Bohuslava Tablica.

Pre 19. storočie je charakteristická aj jazyková otázka a debata smerujúca ku kodifikácii jazyka, pretože ani po úspešnej kodifikácii úplne neutíchlí tzv. jazykové rozkoly. Jazyková otázka bola vo vývoji vzájomných vzťahov dominantná. Dôsledkom toho boli viaceré spory a rozdelenie spoločnosti na jazykové tábory. Česká kultúrna obec sa v podstate jednoznačne vyslovila proti spisovnej slovenčine.¹² Situáciu na Slovensku zásadne ovplyv-

¹⁰ „Imagológia ako veda študujúca obrazy národných predstáv má byť podľa Dyserincka príspevkom k odideologizovaniu literárnej vedy, pretože literárny historik si nekladie otázku, aké vlastnosti má tá či oná národná literatúra, ale pýta sa, aké vlastnosti sú pripisované konkrétnym literatúram a ktorým záujmovým skupinám slúžia jednotlivé funkcie.“ ZELENKA, M. – GÁFRIK, R.: *Imagológia*. [online]. [Cit. 10. 7. 2017]. Dostupné z: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia>.

¹¹ Tamtiež.

¹² Aj keď i vnútri českej kultúrnej obce boli isté názorové rozdiely. Napríklad Rudolf Pokorný prezentoval názor, aby slovenské vedecké publikácie vznikali výlučne v češtine, zatiaľ čo publikácie nevedeckého

nila aj maďarizácia¹³ a rakúsky centralizmus, čo spomaľovalo hospodársky rozmach už i tak zaostalej časti Uhorska, a negatívne to vplývalo aj na slabú národnú rozvinutosť zapríčinenú historickým vývojom.

V päťdesiatych rokoch 19. storočia započala tradíciu prázdninových ciest po Slovensku Božena Němcová¹⁴, aj keď „otázka vzájomného pomeru medzi českým a slovenským národom zostávala nepretržite aktuálna a novú intenzitu nadobudla v sedemdesiatych rokoch predošlého storočia, keď sa pomery v rakúskej ríši po revolučných udalostiach z rokov 1848/1849 postupne konsolidovali.“¹⁵ V sedemdesiatych rokoch postupne na Slovensko prichádza skupina pražských slovákofilov v zastúpení Adolfa Heyduka, Josefa Holečku či Rudolfa Pokorného. Neskôr prišiel Jaroslav Vlček a Albert Pražák. V priebehu 19. storočia sa ale vzťahy vyvíjali a kontakty utužovali prevažne na individuálnej báze, až neskôr sa stávajú celospoločenskou záležitosťou.

Aj nazeranie jednak na vývin česko-slovenských vzťahov a jednak na to, akým spôsobom by mala byť chápaná vzájomnosť,¹⁶ bolo rôzne a rôznili sa aj názory na to, čo má zahŕňať. Vzájomnosť „stála už tradične v popredí záujmu literárnej histórie na oboch stranách a pojem nevzájomnosť, ktorý v politickej sfére vyvolával prejavy určitého separatizmu, bol považovaný za nežiaduci a veľakrát bol zámerne eliminovaný.“¹⁷ Tieto názory je možné rozdeliť na skupiny. Prvá, sústredená v Prahe, vnímala túto problematiku odlišne v porovnaní s vnímaním na Slovensku okolo martinského okruhu. Ďalšou skupinou, pohybujúcou sa na pomedzí boli slovenskí študenti študujúci na českých univerzitách. Táto skupina začína silnieť v období založenia najvýznamnejšieho študentského spolku Detvan¹⁸ v Prahe. Otázku pomoci českej strane Slovensku chápala akoby na pomedzí vnímania pražskej a martinskej skupiny. Jej predstavitelia dôverne poznali slovenské pomery, ale snahy Čechov podporiť slabšieho brata chápali inak. To bolo spôsobené aj výraznejšími osobnými vzťahmi a iným pohľadom na činnosť českej inteligencie. Naopak

charakteru by Pokorný ponechal v slovenčine. Postupne sa začínajú objavovať názory vyslovujúce sa za pochopenie potreby Slovákov mať vlastný spisovný jazyk.

- 13 Maďarizácia mala na českú stranu vo všeobecnosti dvojaký vplyv. Niekoľko dokázala vyprovokovať k väčšej aktivite a snahe pomôcť blížkemu národu, iných viac zaujímali vzťahy medzi Prahou a Budapešťou.
- 14 Božena Němcová v 50. rokoch 19. storočia započala tradíciu prázdninových ciest po Slovensku a Slovensko navštívila opakovane. Materiál zozbieraný na jednotlivých cestách potom postupne publikovala. Slúžka na Sliach jej prezradila rozprávku *O dvanástich mesiacíkoch* či *Soľ nad zlato*, ktoré vzbudili veľký ohlas. Němcovej cesty mali teda aj zberateľský podtext a urobili dojem aj na Rudolfa Pokorného, čo spomína aj v cestopise *Z potulek po Slovensku*.
- 15 MRÁZ, A.: *Zo slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava 1953, s. 214.
- 16 Názory na vzájomnosť sa rôznili. Prevažovali ale tie, že vzájomnosť by mala byť hlavne literárna, prípadne jazyková. Vzájomnosť v súvislosti s ekonomikou, či hospodárskymi pomermi zostala v úzadí, rovnako ako názory na ňu.
- 17 ZELEŇKOVÁ, A.: *Východiskové tézy k problematike slovensko-českej vzájomnosti a nevzájomnosti*. In: ŽEMBEROVÁ, V. (ed.): *Genologické a medziliterárne štúdie*. Prešov 2009, s. 194.
- 18 Spolok Detvan bol založený v roku 1882 a jeho prvým predsedom bol Jaroslav Vlček, významný český a slovenský literárny vedec, pochádzajúci z česko-slovenskej rodiny. Okolo spolku Detvan sa vytvorila skupina českých vlastencov, ktorí slovenským študentom pomáhali.

Martinčania tieto snahy sledovali s väčšou nedôverou vychádzajúcou z dobového kontextu¹⁹ a v nálade prevládala rozpačitosť vyplývajúca z politických (ne)úspechov. Česká snaha zobudiť Slovensko nebola vždy na Slovensku prijímaná s takým porozumením, s akým bola v Prahe vyvíjaná.

Šírenie česko-slovenskej vzájomnosti prostredníctvom cestopisov

Cestopis ako žáner bol v druhej polovici 19. storočia v česko-slovenskom kontexte významným prostriedkom propagácie vzájomnosti, pretože sprostredkoval dobovú autenticitu aj v prostredí česko-slovenského a slovensko-českého spoznávania. Snaha českých slovákofilov hodnoverne informovať o skutočnom Slovensku, predstaviť jeho obyvateľov a ich zvyky sa tu dobre uplatňovala. Jednak prostredníctvom pre cestopis charakteristickej dokumentárnosti autori poukazovali na stav vtedajších vzájomných vzťahov, ale vďaka autenticite sú dnes cestopisy vzácnym dobovým prameňom a odrážajú aj prvky vzájomného vnímania (či nevnímania). Dobové dianie zachytávajú viaceré cestopisy, či už sa jednalo o cesty Slovákov²⁰, alebo Čechov. Z českej strany²¹ takisto postupne rástla tradícia prázdninových ciest, zápisky ktoré autori publikovali v dobovej tlači, s cieľom zoznámiť čitateľa so skutočným Slovenskom. Autora aj čitateľa lákala atraktivita exotickosti, s ktorou sa ku Slovensku v 19. storočí pristupovalo. Symbol Vysokých Tatier, Nitry, orla, drotára, Jánošíka či zbojníkov má v českej literatúre o Slovensku nezastupiteľné miesto.²² Zobrazovaná exotickosť často súvisela s menšou rozvinutostou krajiny, sociálnou chudobou, čo ale zapríčinil odlišný historický vývin. Českí spisovatelia obdivovali neporušenosť krajiny, zaznamenávali folklórne zvyky a ľudové tradície. Tento záujem „mal aj politický podtext – pomôcť Slovensku ‚stratenému synovi‘ vrátiť sa k spoločným koreňom a obnoviť s ním kedysi prerušenú geografickú, kultúrnu a jazykovú ‚jednotu‘.“²³

19 SNS je historicky vyčítaná pasivita, s ktorou pristupovali ku vtedajšiemu politickému, kultúrnemu a historickému daniu. Na druhej strane je táto nečinnosť prijímaná s čiastočným porozumením, pretože SNS sa ako prvá pokúsila o zmenu a tak nebolo veľa miest na možnú inšpiráciu.

20 Jedným z najvýznamnejších slovenských cestopisov z prvej polovice 19. storočia je dielo Jozefa Miloslava Hurbana *Cesta Slováka ku bratrům slavenkým na Moravě a v Čechách* (1844).

21 Medzi ne patria cestopisy od Františka Cyrila Kampelíka, Viléma Dušana Lambla, Jana Helceleta či Františka Ladislava Riegra. Jan Helcelet absolvoval cestu po Slovensku v roku 1843, teda v období, keď vrcholili kodifikačné debaty. Lamblove *Zápisky cestujícího po Slovensku* vychádzali formou listov na pokračovanie v časopise Poutník. Tieto cestopisy sú pri objasňovaní dobových vzťahov dôležité.

22 Slovenskí spisovatelia týmto symbolom nevenovali takú veľkú pozornosť a v slovenskej literatúre sú zastúpené minimálne.

23 ZELENKOVÁ, A.: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou: Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha–Nitra 2009, s. 128.

Z potulek po Slovensku²⁴

Myšlienka česko-slovenskej vzájomnosti je charakteristická aj pre cestopis *Z potulek po Slovensku*. Rudolf Pokorný, významný propagátor česko-slovenskej vzájomnosti, pomáhal slovenským študentom v Prahe, chcel popularizovať Slovensko a vyprovokovať mladých Čechov k cestám na Slovensko. Na podporu vzájomnosti Pokorný rozoberal slovenskú otázku v českých dobových časopisoch, publikoval v Ruchu, Květoch, Světore a s dôrazom na obojstrannú príbuznosť chcel vzbudiť záujem. Ako gesto podpory česko-slovenskej vzájomnosti stojí Pokorný za viacerými projektami. Založil Knihovnu československú či prvú Jednotu československú.²⁵ O česko-slovenskej otázke napísal štúdiu *Literární shoda československá*, v ktorej podrobne vysvetľuje vlastné názorové presvedčenie, zoširoka rozpracúva problematiku slovenského jazyka, či zaznamenáva spoluprácu s J. M. Hurbanom²⁶, ktorá súvisela aj s prácou na obnovenom almanachu Nitra. Pokorného najvýznamnejším krokom v problematike šírenia vzájomnosti je ale cestopis s jednoduchým, no výstižným názvom, v ktorom zhrnul nielen teoretické znalosti, ale najmä poznatky z jeho troch absolvovaných ciest po Slovensku. Dielo však „obsahuje omnoho viacej, je vlastne všestrannou vlastivednou informatívnou prácou o Slovensku“²⁷.

V cestopise Rudolfa Pokorného²⁸ *Z potulek po Slovensku*²⁹ predstavuje jadro zobrazenie vtedajšej slovenskej prítomnosti, čistota obyčajných ľudí, etnológia a spätosť človeka s prírodou. To sám autor (nielen v cestopise) opakovane vyzdvihuje a snaží sa to sprostredkovať ďalej. Hoci v cestopise je slovenské prostredie zobrazené ako cudzie, exotické, Pokorný hľadal cesty ako dosiahnuť obojstrannú zhodu, aby sa tieto dva národy vzájomne obohatili, a z obohatenia čerpali. Podľa realizovaných výskumov sa však ako najpravdepodobnejšie javí, že v súlade s imagológiou Pokorný poukazoval predovšetkým na „hodnotovú a názorovú inakosť“³⁰, v ktorej videl podstatu vzájomného spojenia.

24 Prvá časť cestopisu vydal autor v roku 1884, jedná sa skutočne o rozsiahly súhrn o Slovensku nazbieraných informácií, má 377 strán. Druhá časť vydal autor – rovnako ako prvú – vlastným nákladom hneď v roku 1885.

25 Spolok vznikol v roku 1886 a za cieľ si stanovil „pestovať kultúrne záujmy česko-slovenské a podporovať chudobnú slovenskú mládež.“ JURČIŠINOVÁ, N.: *Československá jednota a Slováci (Kultúrno-spoločenské aktivity spolku)*. Prešov 2010, s. 19.

26 „Jinak soudil Hurban dobře, že česká spisba stvořila český život a že rovněž slovenčina musí tvořit život slovenský.“ POKORNÝ, R.: *Literární shoda československá*. Praha 1880, s. 9.

27 MRÁZ, A.: *Rudolf Pokorný a Slovensko*. In: Literárnohistorický sborník. Bratislava 1949 – 1950, s. 118.

28 Jaroslav Vlček, významný český a slovenský literárny vedec videl v Rudolfovi Pokornom Heydukovho nástupcu.

29 „U Rudolfa Pokorného treba kladne hodnotiť reálne pokusy o program, podľa ktorého by sa česko-slovenské vzťahy mali rozvíjať na základni kultúrnej spolupráce Čechov a Slovákov.“ TKADLEČKOVÁ, J.: *Slovakofilske hnutie v českých krajinách koncom 19. storočia*. Historický časopis IV, 1956, č. 4, s. 473.

30 ZELENKA, M. – GÁFRIK, R.: *Imagológia*. [online]. [Cit. 10. 7. 2017]. Dostupné z: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia>.

Rudolf Pokorný využil cestopis na podporu, rozvoj a propagáciu česko-slovenskej literárnej vzájomnosti. Vytvoril si tak priestor zdôrazniť to, čo sám považoval (nielen) v rámci česko-slovenskej otázky za dôležité. Jeho cesty, stretnutia, plány a zaznamenané zážitky sú podstatným dokumentačným materiálom. Nutné je upozorniť, že sa vyhýbal otvorenej kritike, hľadá skôr cesty pre dosiahnutie a vyzdvihnutie prejavov vzájomného porozumenia. Pre pochopenie osobitých súvislostí a následné porozumenie problematike ako celku autor nevynecháva historické fakty, ktoré ale nie vždy uvádza pravdivo, čo bolo spôsobené Pokorného sťaženým prístupom ku dobovým prameňom. *Z potulek po Slovensku* je cestopisom reálnym, pričom sa jedná o „cestopis deskriptívni, v němž převládá dokumentarnost, strážlivá věcnost, naučnost, často až enumerativnost.“³¹ Snaží sa českého čitateľa zoznámíť so Slovenskom, jeho zvykmi a tradíciami. Podpora vzájomných vzťahov, ktoré sa mohli a mali aj prostredníctvom tohto Pokorného cestovania utužiť, mali prispieť k lepšiemu vzájomnému poznávaniu.

V súvislosti s myšlienkovým vymedzením diela, „i autorův vztah k hodnotám se nejvýrazněji projevuje v poměru k novému, odlišnému a cizímu (obdiv, odpor, ohrožení, poučení, kooperace), dále pak v motivaci cesty a motivaci cestopisného záznamu.“³² Rozoberané dielo ponúka uvedenému najväčší priestor, aj keď Pokorný upriamuje svoju pozornosť buď na priaznivé, alebo spoločnosťou nenarušené špecifiká, stavia ho na osobných kontaktoch.

Prvú cestu uskutočnil na začiatku augusta v roku 1879, spoločne s Adolфом Heydukom,³³ a o Slovensku hovorí, že „do něhož jsem již dávno před tím zalétal duchem“³⁴. Už vtedy bol ale teoreticky zoznámený so slovenským prostredím, čo sám v úvode zmieňuje. „Útrapy bratří Slováků a jejich boje znal jsem již několik let před tím z listův ‚otce Slováků‘, dra. Jozefa M. L. Hurbana, když se marně pokoušel vzkříšením ‚Nitry‘ oživit bývalou literární jednotu československou. Krom toho pěstovali jsme stále přátelské styky se Slováky, v Praze na vys. školách studujícími, kteří nosili k nám své tužby a své – překrásné národní písně.“³⁵ Navštívili viaceré regiónov, boli v Turci, na Liptove, videli Kráľovu Horu a Banskú Bystricu,³⁶ odkiaľ sa vrátili späť do Turca. Na druhú cestu sa Pokorný vydal hneď v roku 1880. Pokorný nechcel text vedecky spracovať, snažil sa akurát zaznamenať dôležité a odlišné situácie, aby tak vznikla pútavá príručka. „Účelem tohoto spisu je zá-

31 MOCNÁ, D. – PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004, s. 76.

32 Tamtiež, s. 75.

33 Heydukova zbierka *Cimbál a husle* (1876) vyvolala v slovenskom prostredí mimoriadne pozitívne ohlasy a Heydukovi zabezpečila na Slovensku veľkú obľúbenosť, ale i právo kritizovať, pretože v zbierke prezentoval znamenitú znalosť slovenských pomerov. Rudolfovi Pokornému sa nikdy nepodarilo prekonať túto Heydukovu popularitu, či kladné hodnotenie jeho tvorby a to aj napriek tomu, že nacistované po Slovensku mal viac ako Heyduk, teda i jeho primárne znalosti boli komplexnejšie.

34 POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku I.* [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5040/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-I/bibliografia#axzz4oPQWZ9aU.

35 Tamtiež.

36 Banskú Bystricu Rudolf Pokorný označil za najkrajšie miesto na Slovensku.

bavným spôsobom seznámiť naše obecnstvo se Slovenskom i so Slovačmi, a proto dávám mu formu jen cestopisu, vkládaje různé zajímavé episy, jako o bouřích v r. 1848. a 1849. o jednotlivých slovenských spisovatelích, o typech zvlášť zajímavých atd.“³⁷ Autor sa potýkal s nedostatkom dostupnej literatúry, problém spočíval v rozptýlenosti literatúry v dobových periodikách, ku ktorým sa mu nedarilo dostať. Využil tak zdroje, ktoré našiel v iných slovanských či zahraničných literatúrach.³⁸ Cenným zdrojom informácií boli pre Pokorného aj „ústní reference (pověsti či různé příběhy spojené s danou lokalitou a konečně literární reference, které lze rozdělit na cestopisy předchůdců a odborně zaměřená pojednání kulturně-historická a geografická.“³⁹ Prvotným plánom Rudolfa Pokorného bolo spracovaný text vydať v 38 trocharchových zôšitoch, ale nakoniec i napriek veľkému rozsahu cestopisu mu v rukopise zostalo nespracovaného mnoho primárneho materiálu. Pôvodne chcel prvý diel ukončiť pripojením registru mien, doplnkov a opráv, ale zámer odložil nakoniec do druhej časti. Dúfal, že dovtedy z Martina dostane odpovede na svoje otázky.

V súvislosti s kompozíciou, autor si zvolil „osu priestorovou“⁴⁰, línia cestopisu nie je jednoliata, autor sa venuje Slovensku ako celku a opisuje rôzne témy, ktoré nemá programovo rozdelené. Aj jednotlivé kapitoly pomenoval len podľa navštívených geografických lokalít. Tie ďalej rozdeľuje na podkapitoly, ale to popritom neznamená, že v nich zostáva monotematický.⁴¹ V cestopise opisuje prírodu, veľký priestor venuje geografii a histórii, čo je prejavom záujmu o dobové pramene a teoretické štúdium a odkazuje na rozsiahlu dobovú literatúru. V diele opisuje bežný život tamojších ľudí, náboženstvo, jazyk, zvyky, oblečenie, venuje sa aj remeslám, značnú časť venuje aj histórii a etnografii, pre českú stranu opisuje exotickosť slovenského prostredia, zvykov a tradícií. V súvislosti s vývojom jednotlivých navštívených miest, ale nezabúda ani na ich národný význam. Pokorný v rámci jazykového vyjadrenia, uprednostnil „bezprostrednú účasť (prézens)“⁴², vo všeobecnosti zvolil jednoduchý, zrozumiteľný jazyk. Miestami použil slovenské pomenovanie, ktoré následne čitateľovi vysvetlil. Priamu reč ponechal v pôvodnom jazyku. Celé dielo má popisný charakter, autor sa drží faktov, ktoré sú ale pri následnom overovaní nepresné a dochádza tak k rôznym (i závažnejším) omylom.⁴³ Cestopisu dominuje vecná

37 POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku I.* [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5040/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-I/bibliografia#axzz4oPQWZ9aU.

38 Pokorný čerpal z ruskej, poľskej, českej ale aj nemeckej literatúry.

39 MOCNÁ, D. – PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha 2004, s. 75.

40 Tamtiež.

41 Napríklad v druhej časti cestopisu, v kapitole *Orava* Pokorný vykresľuje mestá a dediny, ale opisuje aj okolité hory, rozoberá názvy, podáva opis ľudí, informuje o histórii. Vyhľadáva zabudnuté lokality, odkiaľ pochádzajú významné osobnosti spoločenského či literárneho života, uctieva ich pamiatku, alebo aj v takýchto oblastiach navštevuje ešte žijúce osobnosti národného života.

42 MOCNÁ, D. – PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha 2004, s. 76.

43 „Žádal-li jsem kde o pomůcky, nedostal jsem obyčejně ani odpovědi. Jsou-li tedy kde jaké mezery, nemohu za to, poněvác mi zejména starší časopisy slovenské zůstaly nepřístupnými.“ POKORNÝ, R.: *Z potulek*

a reflexívno-filozofická stránka, autor vyzdvihuje podtatranské motívy. Navzdory tomu, že Pokorný sa nepúšťal do vynášania súdov, do otvorenej kritiky či konfrontácie, všimol si hospodársku zaostalosť, sociálnu biedu, poukázal aj na problémy s vystahovalectvom. Veľmi často autor skĺzol k rozsiahlej opisnosti, čo je vyvážené očividnou náklonnosťou ku zbedačenému človeku. Inšpiráciu čerpal zo zachovanej etnografie a zdanlivej spoločenskej harmónie. Zaznamenávaniu prežitých zážitkov dominuje snaha zostať objektívny. Pre Pokorného charakteristický idealizmus, ktorý je zmieňovaný prakticky vždy v súvislosti s Pokorným,⁴⁴ a snaha vyhnúť sa kritike, sú mu častokrát vyčítané, ale možno sa domnievať, že bez toho by nemohol tak horlivo bojovať za česko-slovenskú vzájomnosť. Zámer Pokorného – šíriť povedomie o Slovensku v Česku – nenašiel veľkú čitateľskú odozvu, viac ako polovica odberateľov (zo 400) bolo zo Slovenska. I napriek mnohým nedostatkom si Pokorný uvedomoval hodnotu jeho práce, aj keď k nej pristupoval skromne. „Z obsahu dielu toho čtenář sezná, že jsem se podujal práce značné; učinil jsem tak jen proto, poněvadž jsem neměl naděje, že by ji na ten čas někdo jiný s takou láskou podnikl. [...] Ostatně nebylo ani mým úmyslem, podati dílo úplně a velkolepé.“⁴⁵ Dielo má aj v slovenskej aj v českej literatúre nezastupiteľné miesto. A to hneď z niekoľkých dôvodov. Jedná sa o prvú príručku tohto druhu, je cenným dobovým dokumentom, zaznamenáva situáciu v jednotlivých slovenských regiónoch ku koncu 19. storočia, so zameraním na etnografiu. Zaujímavé je taktiež, že dielo nepochádza od Slováka a je pre slovenskú literatúru o to cennejšie, že jednotlivé udalosti sú zaznamenané optikou Čecha. To v niečom hodnotu diela mohlo oslabiť, ale v istých otázkach je práve tým hodnota diela zvýšená. Je na mieste sa domnievať, že práve folklór, ľudové zvyky a tradície Pokorný zaznamenal dôkladnejšie, pretože boli pre neho nové. Rudolf Pokorný v rámci politického podtextu venuje pozornosť aj Slovensku ako obeti uhorského útlaku, ktorý vyústil v prehĺbenie sociálnej biedy, pričom tieto motívy zaznamenáva prostredníctvom sedliaka, čím naberajú na autenticite.⁴⁶ Túto kritiku pánov Pokorný priznáva a poukazuje na ňu i v rámci českého kontextu,⁴⁷ českému sedliakovi pripisuje pasivitu, moravskému

po Slovensku I. [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5040/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-I/4#axzz40PQWZ9aU.

44 „Rudolf Pokorný si všimol aj sociálne pomery na Slovensku, no čiastočne ich idealizoval.“ TKADLEČKO-VÁ, J.: *Slovakofílské hnutie v českých krajinách koncom 19. storočia*. Historický časopis IV, 1956, č. 4, s. 474.

45 POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku I.* [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5040/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-I/4#axzz40PQWZ9aU.

46 „A tak poznáv celou svou bídu a pocítiv odpor k svým utiskovatelům, neváhá víc a zanotuje si junácky: Hej, hore háj, dolu háj, hore hájom chodník; můj otec bol dobrý, já musím být zbojník. Hej, já musím být zbojník, bo krivda veliká; něpravost u panov, pravda u zbojníka! Hej, pravda u zbojníka, čo zná krivdy s vami; a keď jim niet lieku, mární jich guliami.“ POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku II.* [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5041/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-II/1#axzz40PQWZ9aU.

47 „Zle bylo v Čechách a na Moravě, hůře na Slovensku.“ POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku II.* [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5041/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-II/1#axzz40PQWZ9aU.

ešte väčšiu, v slovenskom sedliakovi videl silu presadiť si názor. Pokorný sa zasadzoval o vzájomné zblíženie aj preto, že v súvislosti s etnickou a jazykovou príbuznosťou by v prípade užšieho spojenia Slováci a Česi mohli útlaku odolávať spolu, alebo by k nemu vôbec nemuselo prísť.

Napriek nie veľkej čitateľskej odozve bolo vydanie cestopisu zaznamenané na slovenskej aj českej strane a zmienky o diele vyšli v najvýznamnejších dobových periodikách. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že aj keď sa nielen na diele, ale aj na činnosti Pokorného našli nedostatky – ktoré boli dielu a jeho autorovi vyčítané z obidvoch strán, dielo bolo prijaté mimoriadne kladne – opäť na obidvoch stranách, pretože jeho prospešnosť je zrejmä. Slovenské pohľady dielo ocenili, autor recenzie bol aj ku nedostatkom veľmi mierny, vyzdvihol a ocenil náročné štúdiá, ktoré Pokorný musel absolvovať a význam diela posudzoval v kontexte: „Pán Rudolf Pokorný preukazuje veľkú službu nám a veci našej, keď hľadá oboznamovať obecnstvo české s našimi pomerami. [...] Jeho dáta sú verné, až na niektoré maličkosti, a v prvom sošite účinkuje na cit a budí sympatiu.“⁴⁸ Reakcií na cestopis však bolo, samozrejme, viacero,⁴⁹ niektoré boli ladené humorne, akoby chceli zámerne zľahčiť nedostatky. Pokorného dielo a činnosť však neocenili iba dobové periodiká, ale aj tie najväčšie osobnosti. Pavol Országh Hviezdoslav za vyvinutú aktivitu Pokornému ďakuje prostredníctvom osobnej korešpondencie, pričom si uvedomuje, že za Pokorného činnosťou musel stáť skutočný záujem o danú vec. Hviezdoslav zároveň vyjadril vieru v lepšiu budúcnosť. „Viem, že túto ochotu a hotovosť načím pripísať jedine na vrub zaujatosti, ktorou, slavianskou vzájomnosťou nesený, medzi inými mnohými českými bratmi i Vy ste sa o život slabého letorostu Tatier zasadiť ráčili; predsa, že z tejšej zaujatosti i mne pripadá podiel, bársi ho ja najmenej zasluhujem: príjmite za to moju najsrdečnejšiu vďaku. Zaujatosť Vašu a mnohých bratov Čechov vôbec a vo veľkom, verím, ocení časom sám ten i skrze Váš oživotnený národ, ktorého neznamenajúcim údom som i ja.“⁵⁰

K cestopisu sa ale vyjadrili aj české dobové periodiká, a to i napriek tomu, že vzájomné česko-slovenské kontakty prebiehali ešte na báze individuálnych kontaktov. V nekrológu

48 [Z *potulek po Slovensku*]. HURBAN VAJANSKÝ, S. – ŠKULTÉTY, J. (eds): Slovenské pohľady: časopis pre literatúru, vedy, umenie a politiku I, 1884, č. 1, s. 94.

49 „Tento spis vradili sme medzi slovenské, pre obsah. Je on venovaný slovenskému životu, a prijímate ho vďačne. Najmä chválime pilnosť spisovateľovu, jeho znanie prameňov a šťastné a verné použitie. Menej šťastným je spisovateľ, keď svoje vlastné zkušenosťi vykladá. No to nie jeho osobná chyba: to hriech celých ‚kultúrnych‘ vekov, ktoré nás tak odcudzili brata od brata, že sa jeden na druhého nevdojak dívame cez nesvojské okuliare. Jediní Rusi, a z Čechov dr. Píč vedeli hľadať na nás bez nemeckých skiel. Aspoň keď sme čítali opis našej jednoduchej martinskej zábavy – nevdojak nám prišiel na um nemecký človek – cestovateľ. Len taký môže písať o tanci v Martine: ‚obyčejně začínají ho muži: točí se do kola dle taktu, nadzvedají nohy a po švech čížem dlaněmi udeřují.‘ V celku preukázal p. Pokorný veľkú službu slovenskej veci. Bolo by smutno, aby svoj cestopis nedokončil!“ [Z *potulek po Slovensku*]. HURBAN VAJANSKÝ, S. – ŠKULTÉTY, J. (eds): Slovenské pohľady: časopis pre literatúru, vedy, umenie a politiku I, 1884, č. 2, s. 185.

50 LA SNK, fond P. O. Hviezdoslava, 70 E3, list zo 7. 3. 1880.

časopisu Zlatá Praha bol Pokorný, hneď po Heydukovi, zobrazený ako najväčší podporovateľ Slovenska a podľa autora spomínaného nekrológu Pokorný venoval najkrásnejšie plody srdca oslave Slovenska.

Rudolf Pokorný bol zriedkavo aktívnym pracovníkom, a to aj napriek jeho komplikovanému vzťahu so S. H. Vajanským, alebo krátkemu trvaniu projektu Knižovna československá. Veľa jeho projektov, názorov a akcií nemalo dlhé trvanie, alebo zostali nedokončené, nedopracované. Rovnako ako niektoré jeho názory boli nedomyslené, neúplné, a niektoré z jeho činov boli hlavne slovenskou inteligenciou vnímané kontroverzne. Pokorný sa ale rozhodujúco zasadil o šírenie vzdelanosti, propagoval slovenskú literatúru a jej autorov v Česku. V rámci svojich ciest neváhal vyhľadávať autorov, s ktorými sa chcel osobne zoznámiť, i keď už žili mimo centra spoločenského života a netvorili aktívne. Podarilo sa mu tak vybudovať širokú sieť osobných kontaktov. Slovensko považoval za svoj druhý domov a pri propagovaní vzájomnosti myslel na záujmy oboch krajín. Česko-slovenské spojenie videl hlavne v spojení literatúry a jazyka. Zároveň ale, čím viac prenikal do komplikovaných česko-slovenských súvislostí, o to ťažšie bolo pre neho zastávať a presadzovať unilaterálne názory, lebo práve jeho osobnostná zainteresovanosť mu v tom bránila. Pokorný si uvedomoval, že nemôže požadovať od Slovákov, aby sa zriekli spisovného jazyka,⁵¹ s ktorým by zaniklo to, čo na Slovensku a jeho etnografii najviac obdivoval.

Bibliografia

- JURČIŠINOVÁ, N.: *Československá jednota a Slováci (Kultúrno-spoločenské aktivity spolku)*. Prešov 2010.
- MOCNÁ, D. – PETERKA, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha 2004.
- MRÁZ, A.: *Rudolf Pokorný a Slovensko*. In: Literárnohistorický sborník. Bratislava 1949 – 1950, s. 109 – 129.
- MRÁZ, A.: *Zo slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava 1953.
- POKORNÝ, R.: *Literární shoda československá*. Praha 1880.
- POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku I*. [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5040/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-I.
- POKORNÝ, R.: *Z potulek po Slovensku II*. [online]. [Cit. 19. 6. 2017]. Dostupné z: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/5041/Pokorny_Z-potulek-po-Slovensku-II.
- TKADLEČKOVÁ, J.: *Slovakofilské hnutie v českých krajinách koncom 19. storočia*. Historický časopis IV, 1956, č. 4, s. 469 – 486.
- ZELENKA, M. – GÁFRIK, R.: *Imagológia*. [online]. [Cit. 10. 7. 2017]. Dostupné z:

⁵¹ Na začiatku svojej stati Pokorný v súvislosti s otázkou spisovného jazyka dokonca uvádza: „Stavím se tedy jaksí na stranu Slováků. Proč-toť vysvitne snad z této stati.“ POKORNÝ, R.: *Literární shoda československá*. Praha 1880, s. 2.

<http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia>.

ZELENKA, M.: *Literární věda a slavistika*. Praha 2002.

ZELENKOVÁ, A.: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou: sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha 2009.

ZELENKOVÁ, A.: *Východiskové tézy k problematike slovensko-českej vzájomnosti a nevzájomnosti*. In: ŽEMBEROVÁ, V. (ed.): *Genologické a medziliterárne štúdie*. Prešov 2009, s. 193 – 201.

[*Z potulek po Slovensku*]. HURBAN VAJANSKÝ, S. – ŠKULTÉTY, J. (eds): *Slovenské pohľady: časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku* I, 1884, č. 1, s. 94.

[*Z potulek po Slovensku*]. HURBAN VAJANSKÝ, S. – ŠKULTÉTY, J. (eds): *Slovenské pohľady: časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku* I, 1884, č. 2, s. 185.

Archívne zdroje

LA SNK, fond P. O. Hviezdoslava, 70 E3.

Mgr. Jana Bujnáková (* 1989) pod vedením doc. PhDr. PaedDr. Anny Zelenkovej, Ph.D., pripravuje dizertačnú prácu *Odras česko-slovenských vzťahov v diele Rudolfa Pokorného*. Vo svojej odbornej činnosti sa venuje najmä česko-slovenským a slovensko-českým kultúrnym a literárnym vzťahom. E-mail: bujnak.jana@gmail.com.

KONCEPT STŘEDNÍ EVROPY VE SLOVINSKÉ ESEJISTICE: PŘÍKLAD DRAGA JANČARA¹

Iveta Bůžková

The Concept of Central Europe in Slovenian Essay Writing: an Example of Drago Jančar

The idea of Central Europe is a phenomenon emerging across different social scientific fields. The discussions about Central Europe (re-)emerged in the 1980s when a number of Central European writers, including Slovenian, began to deal with this idea under the influence of Milan Kundera's famous essay. Among the Slovenian writers and journalists, the issue of Central Europe was discussed mainly by Drago Jančar who belonged to the authors supporting the idea of a common cultural area of Central Europe. The paper analyses Jančar's essay work in the context of other selected Central European authors such as Milan Kundera, Adam Michnik, György Konrád or Danilo Kiš. While at the very beginning, Jančar (like other authors) is in favour of the Central European idea, with hindsight he perceives the debates and visions of Central Europe with a certain reserve and prevailing scepticism can be seen in his texts.

Key words: Central Europe; Drago Jančar; Terra incognita; Egiptovski lonci mesa

¹ Část příspěvku byla přednesena na konferenci Dialog kultur IX konané ve dnech 17.–18. 1. 2017 na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové.

PROSTOR střední Evropy v minulosti vždy představoval důležitou obchodní a kulturní křižovátku mezi Západem a Východem. Oblast spojující západní a východní Evropu se v historii nesčetněkrát stala součástí expanzivních snah řady panovníků a pocítila krvavé boje, vzestupy a pády, různé režimy, změny vnějších i vnitřních hranic. Otázkou, co je střední Evropa a jak ji definovat, se zabývalo mnoho autorů napříč nejrůznějšími vědními obory. Myšlenka střední Evropy coby svébytného celku se znovu objevila především na konci 80. let 20. století coby způsob vymezení daného prostoru vůči sovětské hegemonii. Pod vlivem Kunderovy eseje *Únos Západu aneb tragédie střední Evropy* se touto ideou začali zabývat literáti v Česku, Polsku, Rakousku, Maďarsku, ale také v tehdejší Jugoslávii. Jedním z nejvýznamnějších autorů věnujících se otázce střední Evropy byl slovinský spisovatel, prozaik a esejista Drago Jančar. Cílem předkládaného příspěvku je představit autorovy eseje spojené s ideou střední Evropy. V první části se text stručně věnuje definici střední Evropy. Ve druhé části představuje přístupy vybraných středoevropských spisovatelů, kteří se ve zkoumaném období k myšlence střední Evropy vyjadřovali. Třetí část se pak zabývá výhradně esejí Draga Jančara a jeho přístupem ke středoevropské otázce.

Vymezení střední Evropy

Pojem střední Evropa² ve smyslu geopolitickém se poprvé objevil na Vídeňském kongresu (1814–1815) jako označení pro prostor dnešního Německa a Beneluxu (Europe intermédiaire), řada autorů však sleduje hranici historického středu až do období antiky, kdy je za střední Evropu považováno území ležící na východ od Rýna a na sever od Dunaje.³ Od Vídeňského kongresu se lze setkat s představou střední Evropy jako specifického politicko-strategického prostoru, jež bývá nejčastěji spojován s německými, případně rakouskými imperiálními ambicemi.⁴ Jako příklad německé Mitteleuropy může sloužit stejnojmenná kniha Friedricha Naumanna z roku 1915 propagující německou nadvládu v Evropě. V jeho pojetí tvoří severní hranici střední Evropy Severní a Baltské moře, jižní Alpy, Jadran a Dunajská nížina. Za západní hranici považuje Bodamské jezero a pohorí Vogézy ve východní Francii, za východní pak Vislu a Halič.⁵ Do první světové války byla řada interpretací střední Evropy spojována s rakousko-uherskou monarchií,

2 Definice střední Evropy a celého středoevropského prostoru je velice komplikovaná a liší se v závislosti na tom, zda je nahlížena z geografického, politického, historického, kulturního či ekonomického hlediska. Výběr těchto koncepcí a úvah o střední Evropě lze nalézt např. v HAVELKA, M. – CABADA, L. (eds): *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň 2000; TRÁVNÍČEK, J.: *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno 2009; nebo VARGOVÁ, Z.: *Koncepcie střednej Európy*. Nitra 2015.

3 KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005, s. 22–29.

4 ARNASON, J.: *Střední Evropa a její proměnlivé podoby*. In: DOLEŽALOVÁ, A. (ed.): *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha 2014, s. 320.

5 Srov. KOŘALKA, J.: *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 2003, č. 1, s. 12–16.

kteřé vzaly za své s jejím rozpadem.⁶ Po první světové válce pak byly země na území bývalého Rakouska-Uherska nabádány ke spolupráci a svazu „malých národů“ mezi Baltem a Řeckem, spolupráce byla však spíše než ideou střeoevropské vzájemnosti vedena zájmy ekonomickými a geopolitickými. Nové mocenské uspořádání po druhé světové válce a následné vytvoření železné opony mezi západním a východním blokem přineslo konec debatám o střední Evropě. Opětovný zájem o střední Evropu se objevil na přelomu 60. a 70. let minulého století v severní Itálii,⁷ kde myšlenka střední Evropy sloužila oblastem, jež v minulosti tvořily součást habsburské monarchie a pocitovaly kulturní i hospodářskou blízkost k střeoevropskému regionu, jako způsob vymezení se vůči zbylé (zejména jižní) Itálii.⁸ V 80. letech se myšlenka střední Evropy pod vlivem Kunderovy eseje *Únos západu anebo tragédie střední Evropy* věnovali další evropští spisovatelé a intelektuálové jako např. G. Konrád, C. Miłosz, A. Michnik, P. Handke, D. Kiš, D. Jančar a další, kteří představovali svoje definice a vize střední Evropy. Podle J. Křena se v minulém i současném myšlení uplatňují dvě základní pojetí střední Evropy: široké, jež navazuje na Masarykovu představu střední Evropy od Baltu po Jadran, a druhé, užší, které představuje Wandyczova⁹ jednota polského, maďarského, českého a slovenského území (k němuž J. Křen doplňuje ještě Rakousko).¹⁰ Není přitom překvapivé, že nejen jednotlivé střeoevropské národy, ale také jednotliví autoři chápou střední Evropu do značné míry odlišně. Za společné znaky však lze považovat uvažování o střední Evropě jako specifickém území mnoha malých národů s vlastní (pohnutou) historií, jazyky a kulturou, jež vtiskly dané oblasti svou jedinečnou pečeť.

(Stře)evropské úvahy o střední Evropě

V 80. letech 20. století se ve východním bloku rozhořely debaty napříč vědními obory o střední Evropě jako specifickém kulturním a politickém prostoru. Hlavním impulsem k těmto diskusím mezi literáty byla výše zmiňovaná esej Milana Kundery *Únos Západu aneb tragédie střední Evropy* (*Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale*) z roku 1983. Autor ve své eseji vymezuje střední Evropu jako území „sahající od Atlantiku po Ural“, jež však bylo vždy rozděleno na dvě odlišné se vyvíjející poloviny: jedna ve spojení s římskou kulturou a katolicismem, druhá pak s ortodoxní Byzancí. Po druhé světové válce však dochází k „únosu“, tedy posunu hranice o několik set kilometrů na západ, v důsledku čehož se národy, dosud samy sebe považující za západní, octly na Východě,

6 KRALJ, L.: *Srednja Evropa in slovenska Evropa*. Sodobnost, 2005, č. 4, s. 354.

7 V roce 1967 o střední Evropě hovořil také Milan Kundera na IV. Sjezdu československých spisovatelů.

8 VODOPIVEC, P.: *Sredna Evropa: mit ali (tudi) stvarnost?* Prispievki za novejšo zgodovino XLIII, 2003, č. 2, s. 13–14.

9 Piotr Wandycz přitom hovoří ne o střední, ale středovýchodní Evropě. Srov. WANDYCZ, P.: *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha 1998.

10 KŘEN, J.: *Central Europe and Its Alternatives*. In: ARNASON, J. – HLAVÁČEK, M. – TROEBST, S. (eds): *Mitteleuropa? Zwischen Realität, Chimäre und Konzept*. Praha 2015, s. 189–194.

resp. zeměpisně uprostřed, v kulturním smyslu na Západě, v politickém pak na Východě. V této souvislosti se Kundera obává ztráty kulturní rozmanitosti a vlastní identity střední Evropy a zdůrazňuje její odvčký strach Ruska, jež bylo pro střední Evropu v roce 1945 nejen politickou katastrofou, ale také útokem na její civilizaci. Příčinu této katastrofy spatřuje v selhání Rakouska-Uherska, po jehož rozpadu se malé středoevropské státy staly snadnými obětmi Hitlera a následně i Stalina. Podle Kundery je nezbytné, aby střední Evropa bojovala proti svému utiskovateli (Rusku) a pokusila se obnovit svou kulturu, protože pouze pokud si zachová vlastní kulturní rozměr, může uhájit svou identitu a být tím, čím je.¹¹

Podle L. Kralje lze Kunderovu esej vnímat jako apel na středoevropské intelektuály v boji proti Rusku, resp. komunistickému režimu. Vychází přitom z teze, že literatura disponuje zvláštní mocí a umožňuje politicky angažovanému spisovateli stát se úspěšným bojovníkem za humanistické ideály.¹² Ve střední Evropě platí již od 19. století, že se spisovatelé stávají hlavními nositeli programu politických tužeb. Tak také v 80. letech 20. století přebírají hlavní iniciativu spisovatelé, ať už žijící v exilu, nebo za železnou oponou. Jedním z autorů, kteří podporovali Kunderův koncept, byl maďarský spisovatel a sociolog György Konrád, který v esejí *Můj sen o střední Evropě* (*Mein Traum von Mitteleuropa*) z roku 1985 hovoří o střední Evropě jako konzervativní utopické vizi, která se však snadno může proměnit ve skutečnost. Konečným výsledkem této vize je jakási středoevropská konfederace.¹³ V esejí *Starý most* píše, že střední Evropa byla, je a snad i bude existovat bez ohledu na to, jaký název ponese. Její existence je daná, je jakýmsi „mezistavem“ mezi Západem a Východem. Podle Konráda má střední Evropa společné vlastnosti v oblasti kulturní, ale také politické, hovoří o probíhající integraci a vzájemné spolupráci. Připomíná, že střední Evropa je myšlenkou intelektuálů, již je nutné odlišit od národního, resp. státního zájmu. V souvislosti s integrací do Evropské unie a NATO zmiňuje zklamání středoevropských zemí, kterým se nedaří získat nic kromě neurčitých slibů, jež vystihuje snaha zapojit východoevropské sousedy pouze tak, aby nebyli ve skutečnosti uvnitř, ale mohli vkročit jen do předsíně. Hovoří o nerovných vztazích a nenaplněných očekáváních. V závěru vyslovuje naději, že region střední Evropy najde svou suverenitu ve vzájemném propojení, díky němuž už nebude hrdý Středoevropan zbožně hledět na Západ.¹⁴

Do debat o střední Evropě se, ač v menší míře, zapojili také polští intelektuálové. Jak podotýká polský spisovatel Adam Michnik, Kundera svou esejí rozproudil zřejmě nejdůležitější intelektuální diskuzi posledních let. Důvod, proč se Polsko účastnilo v men-

11 KUNDERA, M.: *Únos západu*. Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědu a umění, 1986, č. 1, s. 135.

12 KRALJ, L.: *Srednja Evropa in slovenska Evropa*. Sodobnost, 2005, č. 4, s. 362.

13 KONRÁD, G.: *Mein Traum von Europa*. Kursbuch, 1985, č. 81, s. 193.

14 KONRÁD, G.: *Masky se vracajú: Výber z esejí*. Bratislava 1995, s. 153–158.

ší míře, plyne z polského důrazu na vlastní západoevropskou, nikoli středoevropskou identitu. Přesto solidárně podporovalo české a maďarské disidenty, a to z přesvědčení, že společný osud národů zrazených v Jaltě a odevzdaných sovětskému diktátu by měl vytvořit i společné akce center demokratické opozice.¹⁵ V souvislosti s pádem komunistického režimu a znovuobjevením se otázky o střední Evropě hovoří o hluboce zakořeněném komplexu osamocení, jež je přítomen v národním vědomí středoevropských národů, které zažily na vlastní kůži hrůzy imperiální zlovůle. Připomíná také, že s novou identitou samostatných zemí přicházejí také nejružnější problémy: od negativních společenských nálad, agresivní xenofobie, odcizování kultury a infantilních snů o návratu do Evropy k panickému strachu ze standardů Evropské unie.¹⁶ V esejí *Východoevropské úvahy* přiznává, že ideu návratu do Evropy po dlouhou dobu považoval za exotickou a spatřoval v ní spíše deklarovaný zájem než reálný politický program. V jeho pojetí tato idea znamená „nárokování si jistých vlastností evropské kultury“ a dále „kritický odstup k sobě samému a schopnost pohlédnout na vlastní činy cizíma očima, úcta k toleranci“ a ne nutně „kopírování politického i ekonomického uspořádání západní Evropy.“¹⁷ Střední Evropa dle A. Michnika ze sebe „shodila korzet totalitní struktury a stojí tvář v tvář neznámému.“¹⁸ Za klíčový problém považuje národnostní konflikty, zejména v Jugoslávii, kterou chápe jako miniaturu střední Evropy a vnitřní konflikty Jugoslávie jako miniaturu konfliktů posttotalitní Evropy.¹⁹

Zcela odlišně se ke konceptu střední Evropy staví srbský spisovatel Danilo Kiš, který v esejí *Variace na středoevropská témata* tvrdí, že o střední Evropě jako o jednotném geografickém a kulturním fenoménu dnes nelze hovořit. Dle D. Kiše jsou v regionu střední Evropy „rozdíly mezi národními kulturami větší než podobnosti, antagonismy jsou přítomny více než soulad a homogennost, všechna pozitivní civilizační setkání pak sahají nazpět do středověku nebo renesance.“²⁰ Zvláštnosti, které mají malé národy a jazyky ze středoevropské enklávy, by neměly být přehlíženy. Z autorova pohledu je střední Evropa jako kulturně-historický fenomén minulosti; na kulturologické úrovni je pouze dovoláváním se genealogického kmenu Evropy. Znamená ale také legitimní přání po uznání společného dědictví nehledě na rozdíly, anebo naopak právě kvůli nim, neboť ty ji činí svébytnou a dávají jí zvláštní identitu v rámci evropské identity.²¹

Zcela negativně se k pojmu střední Evropy staví rakouský spisovatel slovinského původu Peter Handke, který střední Evropu označil za pouhý meteorologický pojem,

15 MICHNIK, A.: *Zlost a hanba, smútok a hrdosť*. Bratislava 2006, s. 24–29.

16 Tamtéž.

17 MICHNIK, A.: *Sokratív stín*. Bratislava–Brno 1998, s. 335–336.

18 Tamtéž, s. 339.

19 Tamtéž.

20 KIŠ, D.: *Variace na středoevropská témata*. In: HAVELKA, M. – CABADA, L. (eds): *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň 2000, s. 137.

21 Tamtéž.

kteřý by nikdy nepoužil v ideologickém významu, neboť je spojen výhradně s meteorologickými jevy.²² Tento názor vyslovil nejen v interview pro italský deník *La stampa*, ale později také na literárním festivalu ve Vilenici, čímž vyvolal ostré reakce, neboť Vilenica vznikla coby středoevropská platforma oceňující literáty z prostoru střední Evropy (viz níže).

Drago Jančar a úvahy o střední Evropě

Společně se slovinskou snahou o odtržení od nefungující Jugoslávie vyvstaly otázky (opětovného) začlenění do Evropy. Kunderova slavná esej a debaty o střední Evropě našly živnou půdu také mezi slovinskými intelektuály, pro něž idea střední Evropy znamenala vymezení se vůči ostatním státům tehdejší federace. Podobně se na konci 19. století Slovinci vymezují vůči německému obyvatelstvu Rakouska-Uherska a jsou naopak nadšeni ideou (jiho)slovanské vzájemnosti, aby ji ve 20. století zklamaní opustili. Již Ivan Cankar přitom varoval před opojným nadšením davů a připomněl, že slovinský goreňský sedlák má daleko více společného s tyrolským sedlákem než se šumadijským sedlákem v Srbku.²³ Tato myšlenka se potvrdila právě v souvislosti s rozpadem Jugoslávie a slovinskou obhajobou cesty „zpět“ do Evropy. Podle Debeljaka přitom slovinští intelektuálové, zejména pak spisovatelé (např. Niko Grafenauer, Rudi Šeligo, Drago Jančar) vždy obhajovali tezi o Slovinsku jako součásti (stredo)evropských kulturních proudů,²⁴ které jim byly bližší i historicky. Právě spisovatelé prostřednictvím Svazu slovinských spisovatelů (Društvo slovenskih pisatelj) od roku 1986 pravidelně pořádali mezinárodní literární festival Vilenica coby setkání středoevropských básníků, spisovatelů, dramatiků a esejistů,²⁵ jehož prostřednictvím chtěli demonstrovat svou příslušnost ke střední Evropě. Ideu střední Evropy podporovali také intelektuálové kolem časopisu *Nova revija* vedeného Nikem Grafenauerem, kolem něhož se soustředila tehdejší politická opozice.²⁶ V roce 1991 pak historik Peter Vodopivec vydal sborník s výmluvným názvem *Srednja Evropa* (*Střední Evropa*).²⁷

Nejvýrazněji se však otázkou střední Evropy zabýval spisovatel, dramatik a esejista Drago Jančar. Ve své esejí *Terra incognita*, přednesené na mezinárodním setkání PEN

22 HANDKE, P.: *Abschied des Triümers vom Neunten Land*. Frankfurt 1991, s. 38–39.

23 JANČAR, D.: *Příčky z Jákobova žebříku*. Brno 2006, s. 45.

24 DEBELJAK, A.: *Evropska enotnost v razlikah in Slovenci*. In: PAGON, N. (ed.): *Nacionalna identiteta in kultura*. Ljubljana 2003, s. 89–95.

25 Při pohledu na seznam oceněných není však zcela jasné, co v pojetí organizátorů znamená „střední Evropa“, neboť nositelé ceny Vilenica jsou autoři z nejrůznějších evropských zemí, a to včetně Bosny a Hercegoviny, Estonska, Rumunska či Švýcarska. Více viz *O Vilenici*. [online]. [Cit. 10. 8. 2017]. Dostupné z: <https://vilenica.si/o-vilenici/>.

26 BOROVIK, S.: *Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja*. In: TIVADAR, H. (ed.): *Sbornik 51. Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana 2005, s. 51–58.

27 VODOPIVEC, P. (ed.): *Srednja Evropa*. Ljubljana 1991.

klubu, vychází z Kunderovy myšlenky, že tragédie střední Evropy je spojena s rozpadem rakousko-uherské monarchie a zdůrazňuje myšlenku střední Evropy od Baltu po Jadran, již je od roku 1938 možné vnímat coby jednotný duchovní prostor.²⁸ V eseji *Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo* (*Střední Evropa mezi meteorologií a utopií*) odmítá výše uváděnou myšlenku P. Handkeho, podle nějž je střední Evropa pouze meteorologickým pojmem. Jančar se znovu vrací ke Kunderovi, který podle jeho názoru první nahlas vyslovil to, co řadě dalších autorů leželo na srdci a pod jehož vlivem vznikaly nejrůznější texty a symposia o střední Evropě, která se ve své době stala módním tématem, aby nakonec došli k závěru, že střední Evropa nemá vlastní identitu, snad jen v baroku a literatuře 20. století. Pro malé středoevropské národy, jimiž jsou i Slovinci, však vize střední Evropy představovala možnost k vystoupení z vlastní izolovanosti a v ideologickém i nacionálním smyslu byla synonymem nadějí slovinského národa, utopií, jež se ale může stát skutečností. Zde Jančar připomíná Konrádovu myšlenku, podle níž jsou sny o střední Evropě něčím tak přirozeným, že se jich nelze zřít.²⁹

Jančar dále obhajuje princip otevřeného prostoru a svobody a staví se negativně k socialistické ideologii, jež omezuje středoevropské, a tedy i slovinské intelektuály. Připomíná, že pod silnými vrstvami ideologií lze ve střední Evropě nalézt skutečně podobné pohledy na svět, život a celou společnost, a hovoří o společném kulturním prostoru. „Srednja Evropa ni nič drugega kot Evropa, naša skupna kulturna zibelka in danes še naš skupni kulturni prostor, v katerega se bo třeba vrniti. Ne zaradi ostarelega evropocentrizma [...], ampak zato, ker smo se sami od nje kulturno, pa tudi ekonomsko in civilizacijsko odrezali.“³⁰

V eseji *Novo zrcadlo za Srednjo Evropo* (*Nové zrcadlo pro střední Evropu*) hovoří o střední Evropě nejen jako o zidealizovaných představách nejrůznějších autorů, ale také jako o realitě, jež by se v kontextu politických změn ve východním bloku (spojených s rokem 1989) již brzy mohla stát skutečnou. Proto je ale potřeba nastavit střední Evropě zrcadlo, jež ji neidealizuje, ale naopak ukazuje její pravou tvář, se všemi jejími problémy, xenofobií, antisemitismem, národnostními spory nebo popíráním národnostních a kulturních menšin.³¹

V souvislosti se společným kulturním prostorem hovoří také o společné středoevropské literatuře, resp. o jejím pesimismu, jež je společný autorům Kafkou počínaje. Literatura dle jeho názoru tuší a cítí úzkost středoevropského člověka na okraji všech eschatologií, které mu slibovaly lepší svět; nejdříve v národním státě, jež namísto ideální

28 JANČAR, D.: *Terra incognita*. Celovec 1989, s. 9–11.

29 Tamtéž.

30 Tamtéž, s. 89. „Střední Evropa není ničím jiným než Evropou, naší společnou kulturní kolébkou a dnes také naším společným kulturním prostorem, do něhož je potřeba se vrátit. Ne kvůli zastaralému evropocentrismu [...], ale proto, že jsme se sami od ní kulturně, ale také ekonomicky a civilizacijsky odřízli.“ (Překlad I. B.)

31 JANČAR, D.: *Prodloužená minulost*. Praha 1998, s. 190–191.

ho soužití přinesl diktaturu a společenské střety, později prostřednictvím ideálu národa a práce, jež měly představovat autentický prostor lidské existence, a nakonec s principem naprosté rovnosti, jež implikuje také naprostou svobodu.³²

Ve sbírce *Egyptovskí lonci mesa* (*Egyptské hrnce masa*) se kriticky vyjadřuje nejen k problémům, jež Slovinsko, ale též země bývalého východního bloku, doprovázely v období tranzice a osamostatňování, ale také k událostem v bývalé Jugoslávii. Podotýká, že Slovinci jsou již připraveni vstoupit do společného evropského prostoru, ale zdůrazňuje nutnost obezřetnosti a připomíná strach, jenž proces evropské integrace provází. Ve stejnojmenné esejí hovoří o přechodu z komunismu v demokracii (ve Slovinsku navíc spojeném s obtížným procesem osamostatňování), který „přinesl po celé Východní Evropě spolu s velkými nadějemi také hodně voluntarismu a amatérských řešení.“³³ V esejí *Razmerja, predusem nevarna* (*Vztahy, především nebezpečné*), kritizuje v souvislosti s krvavými válkami na Balkánském poloostrově postoj Západu a hovoří o konci ideje o střední Evropě.³⁴

Tématu střední Evropy se věnuje také v esejí *Konec tisočletja, račun stoletja* (*Konec století, účet tisíciletí*), napsané v prosinci roku 1994. Připomíná obnovení debat o střední Evropě v 80. letech 20. století a snahy autorů o nalezení myšlenky o novém středoevropském spojení lidí a kultur. Dle jeho názoru na začátku století skutečně existovala multikulturní střední Evropa, vždyt v Rakousku-Uhersku vedle sebe žilo na patnáct národností, dnes je však tato představa mnohem dále od skutečnosti. „Hájil jsem něco konzervativního, hájil jsem Střední Evropu, která na konci 20. století už neexistuje.“³⁵

Podobně skeptický je Jančar i v esejí *Zpráva z vysněné země – vidina a skutečnost* v souvislosti s evropským integračním procesem, kde píše: „Všechny východoevropské bláboly o Evropě, o cestě do Evropy, o co nejrychlejší evropeizaci je třeba brát s rezervou. Každý zvláště a všichni spolu s ‚Evropou‘ nemyslí na nic jiného než na splnění svého nenaplněného přání, jednotlivého i kolektivního.“³⁶ Prozření ze sna o střední Evropě je patrné také v esejí *Srednja Evropa – Idea preteklosti* (*Střední Evropa – Idea minulosti*), již napsal v roce 2000. Zde znovu hovoří o střední Evropě jako o podivné utopii, která se uskutečnila dříve, než všichni čekali. Připomíná idealizaci svobodné střední Evropy bez státních hranic a bez nacionální a ideologické nenávisti, bez minových polí, drátěných plotů a berlínské zdi. Po jejím pádu však přiznává, že řeči o střední Evropě byly najednou ještě zastaralejší než dříve. „Ti, co ještě včera snili o Střední Evropě a mysleli přitom na vídeňské operety, křičí dnes z hloubi srdce: kupte si nás, vykořisťujte nás, jenom nás nenechávejte vně Evropy.“³⁷ Tím ovšem neodmítá proces evropské integrace, neboť ten

32 JANČAR, D.: *Terra incognita*. Celovec 1989, s. 12.

33 JANČAR, D.: *Prodloužená minulost*. Praha 1998, s. 155.

34 JANČAR, D.: *Egyptovskí lonci mesa*. Ljubljana 1995, s. 40.

35 JANČAR, D.: *Prodloužená minulost*. Praha 1998, s. 191.

36 Tamtéž, s. 8.

37 JANČAR, D.: *Brioni*. Praha 2005, s. 50–51.

naopak podporuje proto, aby Slovinsko přemohlo totalitní minulost a lidé začali „žít normálně.“ Zároveň se však obává budoucnosti a klade si otázku, zda vznik nové, sjednocené Evropy, znamená zrození z ducha filosofie, nebo ekonomie? Zda pojitkem onoho společného kulturního prostoru bude kromě ekonomie také jen populární kultura s nejnižším možným společným jmenovatelem, ignorující hlas tvůrčích a intelektuálních elit? A nakonec zda konec století v Evropě spolu s koncem ideologií bude také koncem utopií?³⁸

Jančar připomíná, že východní část střední Evropy nebyla jen pouhým prostorem společné ekonomie a zákonů, ale díky smyslu pro antická, křesťanská a osvícenská kritéria také prostorem společného sebeuvědomění. Evropa okrajů, malých národů a jejich kultur vychází ze společných duchovních kořenů a odtud plyne i její specifický kulturní vývoj. Jančar vyjadřuje obavy z budoucnosti malých národů v Evropě, jejichž jazyky a kultura by se mohly dříve či později zcela vytratit. Znovu se vrací ke svému pojetí střední Evropy, jež bylo vznášivou ideou a směsicí „literárních fikcí, uměleckých projekcí a nejasných společenských myšlenek,“³⁹ a zdůrazňuje přitom, že myšlenka o střední Evropě nebyla žádnou ideologií, ale diskusí vycházející z historických, kulturních a geografických skutečností, jež jsou stále přítomny. Utopickou představu střední Evropy z 80. let tak nelze úplně vymazat, neboť tu stále existuje a existovat bude.⁴⁰

Přelom století označuje jako dobu, kdy kulturní, hospodářská a politická emancipace slovinského národa byla uzavřena, Slovinci rozvinuli a potvrdili smysl svého bytí a dali smysl existenci kulturního, společenského a hospodářského společenství nazvaného národ. Zároveň ale hovoří o tom, že na konci 20. století sice Slovinsko konečně získalo stát, ale tomuto státu chybí vize. Dokud stát neměli, zdál se být smysluplný, fungoval jako přání, touha, utopie, ale jako realita nemá najednou hodnotové základy a skutečný obsah. Připomíná realitu současné doby, doprovázenou slovinskou nespokojeností se státními celky, v nichž žili, která se přenesla i do mladého slovinského státu a jeho křehké demokracie. Ve spojení se vstupem do EU zdůrazňuje, že Slovinci nejsou pouhou pracovní silou pro již existující pracovní trhy, ale národem s tradicí, vlastním jazykem, kulturou, jež je zároveň kulturou evropskou.⁴¹ Ačkoli je dle vlastních slov od počátku obhájcem co nejrychlejšího slovinského vstupu do evropského politického a ekonomického prostoru, ve své sbírce *Pisanja in znamenja (Psaní a znamení)* z roku 2014 je k Evropě značně kritický. Vzpomíná na období, kdy na Východě docházelo k převratným politickým změnám, na slova o svobodě, demokracii a nových časech. „Takrat, pred dvajseti leti smo se veselili svoje nenadne normalnosti in v naslednjih letih tudi z navdušenjem in ognjemeti sprejemali našo novo skupno domovino – Evropo. Trudili smo se, da bi čim prej pozabili,

38 Tamtéž.

39 Tamtéž.

40 Tamtéž.

41 JANČAR, D.: *Příčky z Jákovova žebříku*. Brno 2006, s. 112–115.

kaj se nam je na poti med evropske zvezde dogajalo; materilna mizerija vsadanjega življenja in sredi nje v nočnih urah zarotniške visoke besede o svobodi in demokraciji [...]. Dvajset let pozneje njegova Poljska⁴² in moja Slovenija živita v normalnem demokratičnem dolgočasju [...]. Politični škandali in korupcijske afere, ki občasno razburkajo življenje male republike med Alpami in Jadranom, ta dolgočas samo še dolgočasnejši.“⁴³

Jančar znovu píše o ignoraci malých národů a podivné úzkosti a strachu z toho, co přijde v budoucnosti. Hovoří o Slovinsku, které vstoupilo do EU s velkým očekáváním, ideou o středoevropské pospolitosti, o svobodném cestování a pohybu lidí a zrušení nesmyslného rozdělení Evropy, jež ale zůstala z velké části nenaplněna.⁴⁴ „Dolgo sem se otepal oznake, da sem pisalej iz Vzhodne Evrope. Govoril sem o Sloveniji, v kateri je doma srednjeevropsko kulturno izročilo, barok, razsvetljenstvo, šole od časa Marije Terezije. V osemdesetih letih sem kot že formiran pisatelj sodeloval v debatah o Srednji Evropi, zdelo se mi je, da v tej debati premagujemo nesmiselno evropsko delitev [...]. Pisatelj iz Vzhodne Evrope sem postal šele po padcu berlinskega zidu, še izraziteje po vključitvi Slovenije v Evropsko unijo. Dolgo sem mislil, da je to prazen kliše, literatura je literatura, Evropa je Evropa.“⁴⁵

Závěr

Debaty o střední Evropě coby svěbytném a jedinečném celku se znovu rozvířily na konci 80. let 20. století. Pod vlivem Kunderovy eseje *Únos Západu aneb tragédie střední Evropy* se touto myšlenkou začala zabývat řada českých, polských, maďarských, ale také jugoslávských intelektuálů, především spisovatelů, kteří v ní spatřovali způsob vymezení daného prostoru vůči sovětské hegemonii. V pojetí Draga Jančara je střední Evropa společným kulturním prostorem, vycházejícím ze společných duchovních kořenů, odkud také plyne jeho specifický vývoj. Odvolává se přitom na multikulturní habsburskou monarchii a zdůrazňuje, že Slovinsko do tohoto kulturního prostoru vždy patřilo, jen se od něj po

42 Myšleno jeho přítele Adama Michnika, o němž píše v eseji.

43 JANČAR, D.: *Pisanja in znamenja*. Ljubljana 2014, s. 30–31. „Tehdy, před dvaceti lety, jsme měli radost z té nenadále normalnosti a v následujících letech s nadšením a ohňostroji přijímali náš nový společný domov – Evropu. Snažili jsme se co nejrychleji zapomenout, co se nám na cestě mezi evropské hvězdy stalo; materiální mizérie každodenního života a uprostřed ní v nočních hodinách velká slova o svobodě a demokracii [...]. O dvacet let později jeho Polsko a moje Slovinsko žijí v normální demokratické nudě [...]. Politické skandály a korupční aféry, které občas rozbouří život malé země mezi Alpami a Jadranem, tu nudu jenom zvětšují.“ (Překlad I. B.)

44 Tamtéž, s. 43.

45 Tamtéž. „Dlouho jsem se bránil označení spisovatele z východní Evropy. Hovořil jsem o Slovinsku se středoevropskou kulturní tradicí, barokem, osvícenstvím, školou od dob Marie Terezie. V osmdesátých letech jsem se už jako hotový spisovatel účastnil debat o střední Evropě, zdálo se mi, že v té debatě porážíme nesmyslné evropské dělení [...]. Spisovatelem z východní Evropy jsem se stal až po pádu Berlínské zdi, ještě výrazněji po integraci Slovinska do Evropské unie. Dlouho jsem si myslel, že je to jen prázdné kliše, literatura je literatura, Evropa je Evropa.“ (Překlad I. B.)

první světové válce kulturně a civilizačně odřízlo, a to svým vstupem do Království SHS. Společně se slovinským úsilím o odtržení se od Jugoslávie a snahou o zformování vlastní národní identity představovala právě střední Evropa příležitost k vystoupení z vlastní izolovanosti a v ideologickém i nacionálním smyslu byla synonymem nadějí Slovinců a způsobem, jímž se mohli vymezit vůči ostatním jugoslávským národům, zejména pak Srbům. Jančar na konci 80. let hovořil o národnostních sporech v rozpadající se Jugoslávii a předvídal její krvavý konec. Proto zdůrazňoval nutnost co nejrychlejší integrace Slovinska do evropských struktur a hovořil o slovinském „návratu do Evropy.“ Byl si vědom historické slovinské roztržičnosti, ale zároveň věřil, že zformování samostatného státu by mohlo tento odvěký problém vyřešit.

Na konci 20. století posuzuje Jančar debaty a vize o střední Evropě s odstupem a částečným despektem. Hovoří o konci idey o střední Evropě, o konci utopie, s níž se na sklonku 80. let 20. století k této myšlence (nejen on) upínal. Po vstupu Slovinska do Evropské unie v jeho esejích převládá skepticismus, spojený s ne zcela vydařeným procesem transformace nejen Slovinska, ale prakticky všech zemí bývalého Východního bloku. Hovoří o středoevropské pospolitosti a velkých očekáváních, která však zůstala z převážné části nenaplněna. Zároveň vyjadřuje obavy z budoucnosti malých národů v nově sjednocené Evropě, jejichž jazyky, kultura a identita by se mohly dříve či později navždy vytratit.

Bibliografie

- ARNASON, J.: *Střední Evropa a její proměnlivé podoby*. In: DOLEŽALOVÁ, A. (ed.): Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti. Praha 2014, s. 319–332.
- BOROVNIK, S.: *Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja*. In: TIVADAR, H. (ed.): Sbornik 51. Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 2005, s. 51–58.
- DEBELJAK, A.: *Evropska enotnost v razlikah in Slovenci*. In: PAGON, N. (ed.): Nacionalna identiteta in kultura. Ljubljana 2003, s. 89–95.
- HANDKE, P.: *Abschied des Triiumers vom Neunten Land*. Frankfurt 1991.
- HAVELKA, M. – CABADA, L. (eds): *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň 2000.
- JANČAR, D.: *Brioni*. Praha 2005.
- JANČAR, D.: *Egiptovski lonci mesa*. Ljubljana 1995.
- JANČAR, D.: *Konec tisočletja, račun stoletja*. Ljubljana 1999.
- JANČAR, D.: *Pisanja in znamenja*. Ljubljana 2014.
- JANČAR, D.: *Prodĺoužená minulost*. Praha 1998.
- JANČAR, D.: *Příčky z Jákobova žebříku*. Brno 2006.
- JANČAR, D.: *Terra incognita*. Celovec 1989.

- KIŠ, D.: *Variace na středoevropská témata*. In: HAVELKA, M. – CABADA, L. (eds): Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy. Plzeň 2000, s. 138–147.
- KONRÁD, G.: *Masky se vracají: Výber z esejí*. Bratislava 1995.
- KONRÁD, G.: *Mein Traum von Europa*. Kursbuch, 1985, č. 81, s. 193.
- KOŘALKA, J.: *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue, 2003, č. 1, s. 12–16.
- KRALJ, L.: *Srednja Evropa in slovenska Evropa*. Sodobnost, 2005, č. 4, s. 353–368.
- KŘEN, J.: *Central Europe and Its Alternatives*. In: ARNASON, J. – HLAVÁČEK, M. – TROEBST, S. (eds): *Mitteleuropa? Zwischen Realität, Chimäre und Konzept*. Praha 2015, s. 189–194.
- KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.
- KUNDERA, M.: *Únos západu*. Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění 1986, č. 1, s. 134–147.
- MICHNIK, A.: *Sokratův stín*. Bratislava–Brno 1998.
- MICHNIK, A.: *Zlost a hanba, smůtok a hrdost*. Bratislava 2006.
- O Vilenici*. [online]. [Cit. 10. 8. 2017]. Dostupné z: <https://vilenica.si/o-vilenici/>.
- TRÁVNÍČEK, J.: *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno 2009.
- VARGOVÁ, Z.: *Koncepcie strednej Európy*. Nitra 2015.
- VODOPIVEC, P. (ed.): *Srednja Evropa*. Ljubljana 1991.
- VODOPIVEC, P.: *Sredna Evropa: mit ali (tudi) stvarnost?* Prispevki za novejšo zgodovino XLIII, 2003, č. 2, s. 7–17.
- WANDYCZ, P.: *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha 1998.

Mgr. Iveta Bůžková (* 1984) pod vedením doc. dott. Giuseppeho Maiella, Ph.D., zpracovává disertaci *Drago Jančar ve středoevropském kontextu*. Ve své odborné činnosti se věnuje současné slovinské literatuře. E-mail: iveta.buzkova@gmail.com.

ANNA HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ V KONTEXTE ČESKO-SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE

Hana Hrancová

Anna Horáková-Gašparíková in the Context of Czech-Slovak Historiography

The aim of the research is to include Anna Horáková-Gašparíková in the context of Czech-Slovak historiography and to analyse her historical work with the intention to point out the fact that her work is predominated by factography, objectivity and a historical-documentary line. The subject of the analysis is her work published by the press, unpublished articles and notes regarding historical works deposited in the Literary Archives of the Slovak National Library in Martin. At the same time, it is about pointing out relations with the representatives of the current scientific scene which influenced her work. As a source document for the analysis of Anna Horáková-Gašparíková's contacts with the historical community, we used diaries from the Masaryk family house, taking into account that they were written by the author herself and thus they are subjective to a large extent. In the paper, we point out that Anna Horáková-Gašparíková was more of a historian than a writer and in her historical works, the facts prevail over her significant literary talent.

Key words: Anna Horáková-Gašparíková; V. Chaloupecký; historiography; Czechoslovakia; T. G. Masaryk; irredenta

PO roku 1918 sa paralelne so vznikom Československa a s Masarykovou teóriou čechoslovakizmu¹ začala rozvíjať aj česká a slovenská historiografia. V rokoch prvej republiky môžeme hovoriť o čechoslovenskej historiografii ako o jednotnom celku, v ktorom však nasledujúci vývoj historickej vedy bol diktovaný diskurzom sformulovaným českými historikmi pôsobiacimi v Prahe, v Brne a v Bratislave. Voči nim sa postupne začala vytvárať slovenská opozícia, ktorá len veľmi pomaly prichádzala s kritikou českých koncepcií slovenských dejín.² Pod vplyvom českého historika pôsobiaceho na Univerzite Komenského v Bratislave, Václava Chaloupeckého, a jeho českých kolegov sa začala formovať samostatná slovenská historiografia.³ Na druhej strane stáli historici ako D. Rapant a jeho nasledovníci, ktorí nesúhlasili s Chaloupeckého poňatím slovenských dejín. Väčšina českých historikov zaoberajúcich sa Slovenskom totiž stala na predpoklade, že v dejinách Čechov a Slovákov je také množstvo spoločných bodov a ovplyvňovania sa, že je legitímne hovoriť o spoločných dejinách.⁴ Myšlienka dejín čechoslovenského národa, ktorá zahŕňa postupný vývoj a integráciu v jednotu a celok, dokonale kopírovala potreby štátnej filozofie. Tá bola blízka aj Anne Horákovej-Gašparíkovej, v ktorej názoroch a historických prácach môžeme nájsť prejavy stotožnenia sa s koncepciou čechoslovakizmu. Anna Horáková-Gašparíková vstúpila do literatúry už v roku 1914, kedy začala prispievať svojimi prácami do rôznych novín a časopisov.⁵ Identifikáciu veľkého množstva autoritívnych článkov často komplikuje fakt, že zvyčajne písala pod rôznymi pseudonymami alebo skratkami.⁶ Okrem denníkov o prezidentovi, ktoré vyšli až po jej smrti v roku 1995 a monografie o Slovensku, napísala aj množstvo historických článkov uverejnených v dobových periodikách. Tie boli častokrát písané z podnetu samotného Masaryka, na podporu oficiálnej politiky. Špecializácia jej historických prác sa tematicky odvíjala od jej dizertačnej práce *Povstanie Rákocziho a Slovania*. K tejto téme napísala aj mnoho štúdií o Františkovi II. Rákoczim⁷ a neskôr uverejnila aj štúdiu o slovensko-ruských vzťahoch

1 Myšlienka jednotného národa zloženého z dvoch vetví – českej a slovenskej.

2 JIROUŠEK, B.: *Čechoslovenská historiografie 1918–1992 – realita nebo fikce?* In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Trináct let po / Trináct rokov po*. Brno 2016, s. 94 – 95.

3 MLYNÁRIK, J.: *Českí profesori na Slovensku. Českí profesori a tich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919 – 1949*. Praha 1994.

4 HUDEK, A.: *Slovenská historiografia a čechoslovenské dejiny v rokoch 1918 – 1968*. Forum historiae, 2007, č. 1, s. 1 – 14. [online]. [Cit. 12. 7. 2017]. Dostupné z: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf.

5 Medzi prvými prácami uverejnila preklady v Slovenských pohľadoch. Pozri: HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Vöss, R.: Amata*. Slovenské pohľady XXXIV, 1914, s. 483 – 521; HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Puškin, A. S. Piková dáma*. Slovenské pohľady XXXV, 1915, s. 92 – 109.

6 Často používa „g.“; L.; -vá.; -nn-; výnimočne sa podpisuje aj A. G.

7 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AL., č. 23, *Juraj I. a František II. Rákoczi*; HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Maďarská historická literatúra o povstaní Rákocziho*. Historický časopis IX, 1935, s. 452 – 458.

v 18. storočí.⁸ Téma histórie Slovenska bude v tomto príspevku kľúčová, nakoľko Anna Horáková-Gašparíková bola jednou z prvých slovenských žien, historičiek.

Vďaka práci v kníhkupectve svojho otca sa Anna Horáková-Gašparíková spočiatku formovala prevažne ako literárna historička a prekladateľka. Od roku 1924 sa však zintenzívnili jej kontakty s vedeckým prostredím Československa, pretože začala študovať na Karlovej univerzite v Prahe. Praha v tom období predstavovala kolísku československej vedy, politiky a čechoslovakistických názorov, ktorých vplyvu neunikla ani samotná autorka, ktorá tu žila so svojím manželom, Jiřím Horákom, ešte dlho po tom ako skončila svoju prácu vo funkcii archivárky u profesora Masaryka. Počas svojho vysokoškolského štúdia sa zúčastňovala prednášok profesora Jaroslava Vlčka, ktorého *Dejiny slovenskej literatúry* veľmi dobre poznala a v neskoršom období ich aj pozitívne hodnotila: „Vlčkove Dejiny slovenskej literatúry boli pre nás priekopnícke dielo. Podali prvý a v podstate správny obraz vlastnej minulosti ľuďom, odstrčeným od slovenskej školskej kultúry. Podali ho v sugestívnej peknej slovenčine! Martinské horlivé čitateľky, staršie i mladšie, čítali v nich ako v románe.“⁹ Okrem Vlčka sa v Prahe zoznámila aj s prof. Borovičkom, s prof. Pekařom, s jeho žiakom V. Chaloupeckým či s prof. Šustom, alebo aj s českým historikom a politikom Kamilom Kroftom. Pražské vedecké prostredie na Annu Horákovú-Gašparíkovú silno vplývalo už od čias jej vysokoškolského štúdia na Karlovej univerzite.

Práca na pozícii osobnej archivárky, ktorú prijala Anna Horáková-Gašparíková v roku 1929, hneď po škole, úspešne odštartovala jej vedeckú kariéru. Počas pôsobenia u prezidenta prišla do kontaktu s mnohými známymi osobnosťami a dostala sa do centra politického diania v Československu. To sa umocnilo ešte viac práve po tom, ako si zobrala za manžela známeho českého slavistu a folkloristu Jiřího Horáka, ktorý v 40. rokoch pôsobil ako veľvyslanec v ZSSR v sprievode svojej manželky. Tieto životné zmeny boli pre Annu Horákovú-Gašparíkovú podnetné k písaniu článkov a komentovaniu aktuálnej politickej a kultúrnej situácie, keďže informácie mala často z prvej ruky. Zároveň jej prezident povolil nahliadnúť do všetkých svojich písomností a mala k dispozícii jeho vedeckú knižnicu. Vo svojich článkoch uverejnených v rôznych periodikách, ako napr. Slovenské pohľady, Národné noviny, Slovenský denník atď. zvyčajne reagovala na aktuálne politické dianie.

Príspevok, ktorý už naznačoval budúce smerovanie Anny Horákovovej-Gašparíkovovej, napísala ešte v čase svojich stredoškolských štúdií – *Gdanská zátoka a poľské more*.¹⁰ Ide o krátku prózu inklinujúcu skôr k cestopisu, avšak nájdeme v nej už aj opisy historických udalostí, ktoré sa k spomínaným miestam viažu: „Krvou vpisovali svoje mená v osudy Slo-

8 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Poznámka o slovensko-ruských vzťahoch v 18. storočí*. Historický časopis VIII, 1960, s. 242 – 243.

9 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 57.

10 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Gdanská zátok a poľské more*. Slovenské pohľady XXXVIII, 1922, s. 626 – 629.

vanov nemeckí vládcovia, až kým poľský Mešek nevyrvál im z ruky kríž a sám kresťanstvo neprijal.¹¹ Podobný štýl písania použila autorka aj vo svojej vrcholnej historickej práci *Tisícročné Slovensko* alebo v diele *Údolí Turce*, kde popri geografickom opise oboznamuje čitateľov s historickými udalosťami súvisiacimi s daným územím.

Anna Horáková-Gašparíková sa počas svojich štúdií na Karlovej univerzite pripravovala na univerzitné štúdium na Sorbonne, po ktorom sa mala stať prvou docentkou histórie na Slovensku. Tieto plány však narušila Alica Masaryková svojím listom z roku 1929, v ktorom ponúkla čerstvej absolventke prácu u prezidenta. Z pozície historičky to bola pre Annu Horákovú-Gašparíkovú jedinečná príležitosť. Pôvodne to mala byť len malá prestávka v dosahovaní študijných cieľov, avšak ani ona sama nečakala, že táto práca ju zamestná na takmer 8 rokov. Kvôli tomu sa však už nikdy nezaradila do okruhu prvých Sloveniek, ktoré získali titul docentky.¹² Na druhej strane prácu archivárky nikdy nelutovala, pretože sprievodným pozitívom bola možnosť spoznať mnoho zaujímavých osobností, byť súčasťou stretnutí s nimi, diskutovať a konfrontovať sa aj s odlišnými názormi. Anna Horáková-Gašparíková sa tak učila byť „dobrou“ historičkou, ale dobrou v zmysle toho, čo samotný prezident považoval za dobré, pretože neustále, skôr nevedome, na ňu vplývali jeho názory a predstavy o dobrom historikovi. Do intenzívneho kontaktu s historikmi tej doby začala prichádzať práve vďaka práci archivárky. Dr. Borovička, kronikár, bol jeden z prvých ľudí, s ktorými ju T. G. Masaryk zoznámil, aby začínajúcu archivárku zaspätil do pracovných povinností. V decembri 1929 sa v Lánoch u Masarykovcov uskutočnilo stretnutie tzv. vedomcov, ako ich prezident nazýval. Išlo o slovensko-česko-ruské stretnutie vedcov, ktorého sa zúčastnili prof. Niederle a Francev za „čechoslovakistov“, Chaloupecký, Weingart a Chotek, vyslanec Krofta, Dr. Borovička a samozrejme okrem prezidenta a jeho dcéry Alice nechýbala ani mladá začínajúca historička Anna Horáková-Gašparíková. Hlavou témou diskusie bol česko-slovenský problém. Po úvodnom prejave prezidenta o povinnostiach pomáhať Slovensku v snahe vyrovnávať rozdiel, ktorý je vo vývoji Česka a Slovenska, sa diskusia sústredila na aktuálne spory v oblasti historiografie a filológie. Na druhý deň po stretnutí autorka zapísala vo svojom denníku osobné dojmy. Veľmi sa tešila možnosti prehodiť niekoľko slov s Chaloupeckým o maďarskej propagande a o témach, ktoré ju ako historičku zaujíjali.¹³ Práve takéto stretnutia s historikmi a vedcami ju postupne privádzali do centra vedeckého diania.

11 Tamtiež, s. 628.

12 Prvou docentkou Karlovej Univerzity sa stala byzantologička a historička Mílada Paulová, ktorá bola habilitovaná pre odbor slovanských dejín európskeho východu, po nej to bola právnička Jarmila Veselá, alebo literárna historička Flora Kleinschnitzová. ZELENKOVÁ, A.: *Česko-slovenská habilitácia Flory Kleinschnitzovej v kontexte pražskej univerzitnej slovakistiky. (Príspevok k dejinám česko-slovenských literárnych vzťahov v medzivojnovom období)*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Literárni historiografie a česko-slovenské vzťahy*. Brno 2011, s. 179.

13 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 51 – 54.

Medzi jej univerzitných profesorov patrila aj jeden z najvýznamnejších českých historikov prof. Jozef Pekař, či prof. svetových dejín na Karlovej univerzite Jozef Šusta. Prof. Šustu spoznala Anna Horáková-Gašparíková už počas svojich štúdií v Prahe. Pomáhal jej s prípravami na univerzitné štúdium na Sorbonne. V liste Jánovi Úlehovi, ešte z roku 1925 spomenula seminár prof. Šustu, ktorý v tom čase navštevovala. Pán profesor jej dal za úlohu napísať seminárnu prácu na tému povstanie Rákocziho.¹⁴ To bol pravdepodobne prvý impulz k spracovaniu tejto témy do dizertačnej a neskôr rigorózneho práce. So svojím bývalým profesorom sa však stretávala naďalej aj po škole u prezidenta Masaryka, ktorý vo svojom dome pravidelne hostil aj prof. Pekařa v období, keď Anna Horáková-Gašparíková spravovala jeho osobný archív. V jej denníkových zápiskoch z roku 1933 môžeme nájsť celý priebeh slávnostnej večere na hrade za prítomnosti autorky. Ešte krátko po nástupe Anny Horákovovej-Gašparíkovej na post osobnej archivárky ju bratislavský docent histórie Jozef Borovička upozornil na to, že svojím terajším postavením uvalila na seba Šustove aj Pekařove nesympatie, pričom vychádzal z osobných skúseností a o Šustovi hovoril ako o cynikom človeku. Jeho preslov však vyznel tak, akoby on sám toto miesto Anne Horákovovej-Gašparíkovej neprial a videl v nej konkurenciu: „Upozorňoval ma, aby som neprestávala pracovať na svojom Rákoczim, a zdôrazňoval, aby som na tomto stávala budúcnosť, lebo z práce ktoré mám tu robiť, nekynie pre mňa ošoh.“¹⁵ Pekař aj napriek pravidelným konfrontáciám svojich názorov s prezidentom, v skutočnosti proti Anne Horákovovej-Gašparíkovej nikdy nezaujal negatívny postoj, práve naopak, krátko pred začiatkom slávnostnej večere autorka spomínala, ako pri ich poslednom stretnutí povedal: „Ze všech mých žáků vy jste se dostala na místo nejvýznamnější, neboť nemůže být pro historika nic významnějšího, nežli žítí u dvora – žítí tam, kde plně cítit dění života národů.“¹⁶ Na hrade sa počas večere rozpútala diskusia o budúcom spoločnom vývoji Čechov a Slovákov, pri ktorej prof. Pekař predostrel svoju teóriu, podľa ktorej: „Od Krakova dolů vede čára, která mně dělí Evropu na dvě části [...] Slováci jsou pro mne za tou čarou [...] spojení jak je historikové konstruují, jsou přece jen dosti násilná. I ten odpor, který se tam dnes jeví, naplňuje mne obavou, jakou cestou půjde náš společný vývoj.“¹⁷ Po tomto vyjadrení ho Anna Horáková-Gašparíková nazvala „českým sedliakom“. Jeho názor pripisovala vplyvu prostredia, v ktorom vyrastal, nakoľko Pekař bol z Malého Rohozca, dedinky blízko nemeckých hraníc. V skutočnosti však Pekař uprednostňoval historické právo pred právom prirodzeným, a teda podľa historického práva chcel mať štát česko-nemecký.¹⁸ Autorka sa pohoršovala nad tým, že by dokázal akceptovať

14 Z listu J. Úlehovi z 27. 12. 1925 – jeho doslovné znenie pozri: SOJKOVÁ, Z.: *Návraty a setkávání*. Praha 2008, s. 54.

15 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovic. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 12.

16 Tamtiež, s. 203.

17 Tamtiež, s. 205.

18 Tamtiež, s. 95.

prípadný česko-nemecký pomer (vychádzajúc z historického práva), ale nedokáže sa vymaniť z tejto predstavy a prijať Slovensko do svojej „exkluzívne česky orientovanej mysle.“¹⁹ Vznik Československa v roku 1918 Pekař síce nadšene uvítal, ale v jeho priebehu patrilo medzi najväčších konzervatívov a kritikov, jeho názory boli často v rozpore s tými Masarykovými, preto ani u autorky mnohé z nich nenašli pochopenie.²⁰

Pred týmto spoločným stretnutím u Masaryka, ešte v roku 1930 vyšiel v Slovenských pohľadoch článok Anny Horákovvej-Gašparíkovej k narodeninám prof. Pekařa, v ktorom už registrovala Pekařovo vnímanie odlišností vývoja Slovenska a českých zemí v politickej, administratívnej, hospodárskej a sociálnej oblasti, avšak v tej dobe ešte tvrdila, že Slovensku rozumie a má ho veľmi rád.²¹ V tom istom roku sa Anna zúčastnila akcie Historického klubu, kde sa stretla aj s prof. Kroftom a z jej zápiskov je evidentné, že Kroftov nie príliš priateľský postoj k Pekařovi jej bol celkom blízky: „V jeho kritickom názore na Pekařa bolo mnoho užitočných postrehov, Krofta má pekný pohľad, sympatický, vyrovnaný hlas, myslím, že je slušný človek a na Slovensko myslí.“²² Na rozdiel práve od Pekařa, ktorý podľa Anny Horákovvej-Gašparíkovej so Slovenskom už v roku 1917 nepočítal a neveril v možnosť spoločnej budúcnosti. Niet sa však čomu diviť, pretože v tej dobe sa javila myšlienka len tak pretrhnúť tisícročný zväzok Slovenska s Uhorskom a následne ho pripojiť k Česku ako nemožná. Aj napriek tomu, že sa o rok neskôr tak stalo, Pekař si uvedomoval odlišnosť vývoja týchto dvoch krajín a snažil sa na ňu poukazovať. Práve to sa autorke nepáčilo a vnímala to ako zaujatosť voči Slovensku.

Pravidelné návštevy u Masarykovcov absolvoval aj český historik a univerzitný prof. Václav Chaloupecký. Na Chaloupeckého dielo *Zápas o Slovensko 1918* reagovala Anna Horáková-Gašparíková svojou recenziou uverejnenou v Slovenských pohľadoch v roku 1930. Napriek tomu, že pozitívne zhodnotila celkový koncept jeho práce a snahu o objektivitu, dovolila si kritizovať niektoré nesprávne uvedené detaily, pričom Chaloupeckého chyby ospravedlňovala tým, že na neho pôsobí blízkosť doby a aktuálne chyby jednotlivcov. Tým narážala na Šrobára, ktorého náhľadu na Martin Chaloupecký vo svojej práci podľahol. V knihe, ktorá dokumentuje rozchod Slovákov s Maďarmi v roku 1918 sa podľa Anny Horákovvej-Gašparíkovej autorovi nepodarilo zachovať objektivitu práve vo vzťahu k Martinu. „Tu podľahol náhľadu Šrobárovmu, ktorému z pochopiteľných osobných ambícií treba bolo ‚martinský defaitismus‘ čo najviac zdôrazniť, aby vyrástol jeho vlastný iniciatívny význam.“²³ V tvrdení, že Martin bol za jednotu s Čechmi argumentuje tým, že na deklarácii bolo podpísaných celkovo 55 obyvateľov Turca, z čoho 38 bolo Martinčanov.

19 Tamtiež, s. 205.

20 O Pekařovi a jeho názoroch pozri viac: HAVELKA, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989*. Praha 2006.

21 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Jozef Pekař*. Slovenské pohľady XLVI, 1930, s. 331.

22 Cit. podľa: SOJKOVÁ, Z.: *Návraty a setkávání*. Praha 2008, s. 46.

23 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Chaloupecký V.: Zápas o Slovensko*. Slovenské pohľady XLVI, 1930, s. 712.

Na dôkaz toho, ako Chaloupecký precenil Šrobárov význam, postačila jediná veta z jeho knihy: „Slovensko v roce 1917, zejména zásluhou Šrobárovou, Švehlovou a Benešovou, stalo se součástí politického programu našeho národního odboje doma i za hranicemi.“²⁴ Autorka bola presvedčená o tom, že Slovensko bolo súčasťou zahraničného odboja od jeho samotného vzniku, a to v duchu Masarykovej koncepcie a najmä jeho zásluhou, nie zásluhou Šrobára.²⁵ Je nutné si uvedomiť, že Chaloupecký neodopieral Masarykovi právo na zásluhy za vznik Československého štátu, len poukázal aj na zásluhy ostatných aktérov. Veď aj Chaloupecký, tak ako autorka, bol zástancom čechoslovakistickej koncepcie a podporoval ciele čechoslovakistickej politiky na Slovensku.²⁶ Zároveň boli obaja formovaní v rovnakom duchu – študovali históriu na Karlovej univerzite v Prahe a absolvovali semináre u prof. Pekařa aj u prof. Šustu. Napriek tomu, že Anna Horáková-Gašparíková nesúhlasila s niektorými Chaloupeckého názormi udržiavali vzájomne priateľský vzťah. Dokonca sa s ním a s prof. Borovičkom radila o vydaní svojej dizertačnej práce po tom, ako Historický klub na počesť Pekařovej šesťdesiatky usporiadal slávnostnú schôdzu, pri ktorej sa v aule filozofickej fakulty stretli významní vedci z Československa a Anna Horáková-Gašparíková mala tú česť zúčastniť sa na tejto akcii po boku Dr. Borovičky.²⁷ Záznam z tohto dňa (22. 5. 1930) je však z vydaných zápiskov vypustený, pravdepodobne kvôli veľkému rozsahu osobných myšlienok autorky.²⁸

Častou témou v prácach Anny Horákovovej-Gašparíkovovej bola maďarská otázka – predrevratový útlak Slovákov zo strany Maďarov a maďarská iredenta. Autorkiným (alebo skôr prezidentovým) zámerom bolo, aby o tejto problematike vychádzali brožúrky a štúdie pre lepšiu informovanosť doma aj v zahraničí. Sama sa tejto práce nemohla ujať, preto v roku 1929 navrhla prezidentovi martinského historika, prof. Šikuru. „Šikura je i pilný, i svedomitý, i dôveryhodný – a tu má príležitosť ukázať, čo vie spraviť [...] Zdalo sa mi, že staroslováci robili by to frázovite a taká práca dnes musí imponovať práve solídnosťou faktov.“²⁹ Do úvahy prichádzal aj historik Daniel Rapant, ktorého Borovička zamietol, pretože ten by podľa jeho slov popri vyťaženi svojou vlastnou prácou robil túto úlohu len ako vedľajšiu, čo nechceli. V skutočnosti im D. Rapant nevyhovoval, pretože ako predstaviteľ novo sa formujúcej slovenskej historiografie sa svojimi názormi na vzťahy Čechov a Slovákov v spoločnom štáte odlišoval od predstaviteľov staršej

24 Cit. podľa: tamtiež, s. 713.

25 Tamtiež.

26 BLŮML, J. – JIROUŠEK, B.: *Historik Václav Chaloupecký a Slovensko*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds): *Aktuální slovakistika*. Brno 2004, s. 13.

27 Cit. podľa: SOJKOVÁ, Z.: *Návraty a setkávání*. Praha 2008, s. 46.

28 V edičnej poznámke knihy *U Masarykovcov* je uvedené, že vzhľadom k veľkému rozsahu pôvodného rukopisu boli editori nútení vypustiť niektoré časti a po dohode s českými a slovenskými historikmi dospeli k záveru, že sa budú zameriavať výlučne na opis a hodnotenie udalostí, ktoré nejakou formou súvisia priamo s T. G. Masarykom a jeho prácou.

29 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 19.

generácie (Borovička, Chaloupecký atd.).³⁰ Keď sa o pár týždňov stretol prof. Masaryk s prof. Šikurou, potvrdil, že na túto úlohu vybrali správneho človeka. Články Šikuru, ale aj Anny Horákovovej-Gašparíkovej proti maďarským revizionistom boli uverejňované najmä v Národných novinách. Hlavnými žurnálmi Anny Horákovovej-Gašparíkovej však bol Slovenský denník a nemecké politické noviny Prager Presse, kde články o Maďaroch šéfredaktor Arne Laurin veľmi oceňoval.³¹ Autorka sa postupne u Masarykovcov oboznamovala s maďarskou propagandou a začala upozorňovať na nebezpečenstvo, ktoré z nej plynulo, pretože samotný Masaryk nebol spokojný s novinárskymi (ne)aktivitami v tejto oblasti. Anna Horáková-Gašparíková sa do práce natoľko zahĺbila, že v priebehu veľmi krátkeho obdobia sa začala v oblasti maďarskej politiky a literatúry pomerne dobre orientovať. Vo svojich článkoch, písaných aj v maďarčine, zvyčajne reagovala na súčasné politické dianie na Slovensku a v Maďarsku,³² a na články uverejňované v maďarských novinách, v ktorých aj sama publikovala.³³ Keďže knižnica prof. Masaryka obsahovala len veľmi málo diel o súčasnej politickej situácii v Maďarsku, požiadala knihovníka, aby nakúpil knihy najmä z oblasti poprevratovej maďarskej literatúry. Jednou z nich bola aj práca Lajoša Steiera *Ungarns Verwaltung*,³⁴ ktorej recenziu uverejnila v Slovenských pohľadoch v roku 1929. Kritizovala jeho neobjektívne zobrazovanie prvých rokov poprevratového Slovenska a znevažovanie Martinskej deklarácie. Pod tento článok sa hrdopodpísala celým svojím menom, čo nebývalo autorkiným zvykom. Maďarská propaganda bola v dome Masarykovcov častou témou ako súčasť rôznych stretnutí vedcov a historikov. Počas návštevy prof. Šikuru v máji 1929 Masaryk hovoril o spôsoboch ako čeliť maďarskej propagande.³⁵ Nezdalo sa mu férové, že Maďari sa snažia ťažiť z momentálnych česko-slovenských rozporov, pričom ich veľmi výhodné postavenie vyplývalo z toho, že mali za sebou dlhý vývoj uhorskej historiografie, kdežto slovenská veda bola v tom čase len v začiatkoch. Preto navrhol poslať do Pešti historika, ktorý by spracoval

30 DUCHÁČEK, M.: *Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti*. Forum historiae V, 2011, č. 1, s. 78 – 97. [online]. [Cit. 17. 6. 2017]. Dostupné z: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/12610/duchacek.pdf>.

31 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 35 – 36.

32 LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AL., inv. č. 8. *Bratislavský Národný Denník*; LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AL., inv. č. 22. *Jeblicka Ferenc a pué v Matici*; LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AN., inv. č. 10. „*Slovák*“ a *Tukova zabranicná politika*; LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AO., inv. č. 11. *Veliký pašvil*.

33 Najčastejšie svoje články uverejňovala v periodikách Prager Presse a Prager Rundschau. Zvyčajne sa týkali maďarskej irendy alebo prezidenta T. G. Masaryka. LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AX., inv. č. 9. *Der Präsident in der Südslowakei*; LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AX., inv. č. 9. *Die Methoden der magyarischen Propaganda*.

34 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Steier, L.: Ungarns Verwaltung*. Slovenské pohľady XLV, 1929, s. 314 – 321.

35 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 28.

dejiny posledných desiatich rokov a zároveň chcel mať nemeckú revue, ktorá by Európu oboznamovala s česko-slovenskými záležitosťami.³⁶ Ani jedna z týchto úloh však neboli pre autorku ani pre prof. Šikuru splniteľné. Obaja sa skôr pustili do písania novinových článkov na podporu šírenia osvety v tejto problematike.

Na jeseň 1929, keď vrcholil politický proces s Vojtechom Tukom venovali Národné noviny väčšiu pozornosť maďarskej iredente ako kedykoľvek predtým. Na svojich príspevkoch pracovala aj Anna Horáková-Gašparíková. Tá sa vďaka tejto afére osobne zoznámila aj s ministrom Dérerom, ku ktorému na žiadosť prezidenta chodievala pre informácie o priebehu procesu. Vo svojich pripravovaných novinových článkoch zdôrazňovala fakt, že „Tuka je najdôležitejším článkom maďarskej politickej akcie proti nám. Rozobrala som jeho štátofilozofickú úvahu o vacuu, poukázala na jej poľsko-uhorsko feudálne stylistické zložky a na tendenciu vodiť za nos slovenských naivníkov z ľudovej strany.“³⁷ Snažila sa upozorniť slovenský národ na to, že skutočné nebezpečenstvo na neho nestriehne spoza Moravy, ale spoza Dunaja. Keď sa 5. 10. 1929 po dlhom čakaní dozvedela Anna Horáková-Gašparíková rozsudok nad Vojtechom Tukom, neskrývala nadšenie a pustila sa do ostrého článku pre noviny, hoci ľudsky Tuku ľutovala.³⁸ Po jeho uväznení naďalej sledovala politickú situáciu na Slovensku, ktorá sa vyvinula tak, že všetky „pochválné slovenské“ strany odsudzovali Hlinku ako vodcu strany, ktorá spolupracovala s Maďarmi. Anna Horáková-Gašparíková si za toto prisvojila istú časť zásluhy. Namýšľala si totiž, že svojimi článkami do toho národniarov nenápadne potlačila. V tomto období periodická tlač výrazne vplývala na vývoj politického diania v ČSR, mala silný mienkotvorný charakter, a na rozdiel napr. od verejných zhromaždení vplývala na väčší počet ľudí, bez rušivých zásahov oponentov.³⁹ Denník Slováč v tom čase poukazoval na to, že akémusi Čechoslovákovi sa podarilo vkĺznuť na stránky Národných novín.⁴⁰ Napriek tomu, že toto svoje tvrdenie nekonkretizoval, bola autorka presvedčená, že mal na mysl práve ju. Taktiež si uvedomovala, že vytvárala pozitívne ovzdušie svojou prácou, a to oboznamovaním verejnosti s maďarskou propagandou a jej možnými hrozbami.

Medzi prvé knižné historické diela Anny Horákovovej-Gašparíkovovej patrí rigorózná práca *Povstanie Rákocziho a Slovania*, za ktorú po obhajobe v roku 1929 získala titul doktorky. Táto práca vyšla v roku 1930 a podkladom pre ňu bola jej dizertačná práca s názvom *Uhorské povstanie na začiatku 18. storočia a jeho diplomatický vzťah k západu a východu Európy*.⁴¹ K tejto téme vyšlo mnoho príspevkov už v 19. storočí, avšak priro-

36 Tamtiež.

37 Tamtiež, s. 35.

38 Tamtiež, s. 40.

39 OLEJNÍK, M.: *Politické a spoločenské aktivity maďarskej minority v prizme štátnych orgánov a dobovej slovenskej tlače (1918 – 1929)*. Košice 2011, s. 67.

40 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995, s. 41.

41 *Biografický lexikón Slovenska III. G – H*. Martin 2007, s. 559.

dzene aj so všetkými chybami, ktoré plynuli z jednostrannej a subjektívnej interpretácie faktov a zo závislosti vedeckej práce na straníckej politike. Pôvodným zámerom autorky bolo spracovať otázku vyjednávania medzi Rákoczim a Petrom Veľkým v období stavovských povstaní na základe uhorských a ruských prameňov. Pri práci si však uvedomila, že pre lepšiu zrozumiteľnosť by bolo žiadúce načrtnúť aspoň v základných obrysoch politický vývoj povstania a diplomatických vyjednávaní, ktoré predchádzali stretnutiam s ruským cárom, konkrétne s Poľskom, Švédskom a Francúzskom. Táto téma je natoľko rozsiahla, že by sa nedala na takom malom formáte vyčerpať a Anna Horáková-Gašparíková si toho bola zjavne vedomá. V úvode zdôraznila, že jej dielo je k tejto téme len príspevkom. Zamerala sa najmä na porovnanie tvrdení maďarských a nemaďarských historikov, ktorí sa touto témou zaoberali a v dostupných prameňoch sa sústredila na zmienkny týkajúce sa hlavne Slovenska.⁴²

Dielo s názvom *Slovensko* vydané v roku 1946 vyšlo v spolupráci s K. Vikom, ktorý ho doplnil o drevoryty rôznych slovenských obcí, miest a kostolov a o záverečné slovo *Dojmy maliře*. V úvode tejto knihy nájdeme pozitívne vyjadrenia na jej vydanie od T. G. Masaryka aj E. Beneša. Dielo opisuje najstaršie dejiny nášho územia, od čias Nitrianskeho kniežatstva, príchodu Cyrila a Metoda, vzniku Veľkej Moravy cez obdobie Uhorských dejín až po obdobie prvej Československej republiky. Tá je už však spomenutá len veľmi okrajovo, a to predstavením významných dejateľov tohto obdobia – T. G. Masaryka, M. R. Štefánika alebo E. Beneša. Dielo končí rozhorčením autorky nad vznikom Slovenského štátu: „Pod ochranou nemeckého teroru vznikol »Slovenský štát« a postavil sa proti logickým dôsledkom našej minulosti a proti všetkým jej mravným ideálom. Zradil prirodzený cit bratskej slovanskej pospolitosti, zradil ideál práva, spravodlivosti a slobody, ktorým vodcovia Slovákov prebúdžali národ krivdou bitý.“⁴³ Pre Annu Horákovú-Gašparíkovú, zástankyňu čechoslovakizmu bol vznik Slovenského štátu vnímaný ako najhoršia zrada vo všetkých smeroch. Autorka dejiny vnímala nie len ako súpis historických udalostí, ale ako zmeny, ktoré historický vývin priniesol vo všetkých oblastiach. Pri opise historických udalostí sa síce pridŕžovala faktov, avšak ich hodnovernosť znižujú dva faktory. Na jednej strane je to pomerne časté odvolávanie sa na legendy, najmä pri opise najstarších dejín (obdobie VM) a na druhej strane používanie literárnych výrazov, kvetnatých formulácií, typických skôr pre popularizačné texty ako pre odborný vedecký text. V kapitolách, kde autorka píše o uhorských dejinách už odkazuje prevažne na maďarských historikov, ruských a nemeckých kronikárov, a na uhorské listiny, a príležitostne zdroj aj konkrétnejšie špecifikuje ako napr. Žilinskú mestskú knihu či Prešporský slovník z 12. storočia. Mohli by sme teda konštatovať, že čím viac sa v diele blíži k súčasnosti, tým je jej text vedeckejší. Najprepracovanejšia je časť diela, kde sa venuje stavovským povstaniam, čím tematicky nadväzuje na svoju dizertačnú prácu.

42 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Povstanie Rákocziho a Slovania*. Bratislava 1930.

43 HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A. – VIK, K.: *Slovensko I. – III*. Praha 1946 – 1947, s. 219 – 220.

V tomto diele sa spája viacero literárnych žánrov. Jedná sa prevažne o historiografickú prácu, avšak so silnými prvkami popularizačného textu⁴⁴ s cestopisným aspektom. Napriek autorkinmu pútavému beletristickému výkladu, zostáva jej text dostatočne vierohodný a neskreslený. Štýl jej práce je najpravdepodobnejšie inšpirovaný jej učiteľom Jaroslavom Vlčkom, ktorého texty majú takisto sklon k príbehovosti. Tá sa u autorky prejavuje v pasážach, ktorými dielo inklinuje k cestopisu a na miestach, kde čerpá prevažne z legiend. Dejovosť ide v jej textoch v jednej línii s literárnosťou, avšak nie na úkor faktografickosti. S tou výraznejšie operuje pri opise konkrétnych situácií v historických udalostiach. Táto naratívna stratégia v diele *Slovensko* je daná adresátom = čitateľom, pretože cieľom je zaujať a sprístupniť text najširším vrstvám. Naopak je to v diele *Povstanie Rákocziho*, kde dominuje faktografickosť, a naratívnosť zostáva v úzadí, čo je dané adresátom a vedeckou funkciou textu. V oboch dielach používa autorka na vytvorení obrazu slovenských dejín od najstarších čias po súčasnosť výsledky vlastného skúmania archívnych materiálov a listín. Aplikovaním koncepcie výrazovej sústavy F. Mika⁴⁵ by sme dielo *Slovensko* zaradili na pomedzie umeleckého a vedeckého štýlu, čo vyplýva z oslabenia operatívnej a súčasne prítomnej ikonickosti v texte. Ikonickosť v diele dokazuje zameranie autorky na zobrazovanie javov a udalostí, prevažne objektívny ráz textu a absencia autora. Anna Horáková-Gašparíková používa v texte slová a motívy schopné navodiť atmosféru životných situácií, čo sa pri čítaní textu u príjemcu javí ako zážitok, a teda dielo *Slovensko* by sme na základe prevahy zážitkovosti, na pomyselnéj osi umelecký – vedecký štýl, zaradili skôr k tomu umeleckému. *Povstanie Rákocziho* naopak inklinuje viac k vedeckému štýlu. V tejto svojej rigoróznnej práci si autorka viac potvrdzuje pravdivosť výkladu odvolávaním sa na rovinu faktov a citovaním konkrétnych materiálov. Dominancia faktickosti výrazu je jeden z indikátorov prevahy pojmovosti nad zážitkovosťou, čo nám v kombinácii s ikonickosťou posúva dielo bližšie k vedeckému štýlu.

Trojicu jej najznámejších historických prác uzatvára už spomínané knižné vydanie denníkov, napísaných v čase pracovného pobytu u prezidenta T. G. Masaryka, uverejnené pod názvom *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archívárky T. G. Masaryka*. Keďže toto dielo už bolo predmetom našej analýzy v iných štúdiách,⁴⁶ dovolíme si ho spomenúť len okrajovo. Zápisky na vydanie pripravila ešte samotná autorka, ale vyšli až po jej smrti v roku 1995. Po vydaní knihy vyšlo v novinách množstvo recenzií. Aj keď boli prevažne

44 Výberom vhodných, všeobecne zrozumiteľných pojmov v texte sa dielo stáva prístupným obsahom aj formou, čo je jeden z hlavných rysov popularizačného štýlu. TEJNOR, A.: *Popularizační styl? Naše řeč* XLVII, 1964, č. 2, s. 118.

45 Pozri viac o výrazovej sústave F. Mika: MIKO, F.: *Estetika výrazu: Teória výrazu a štýl*. Nitra 1969; MIKO, F.: *Malý výkladový slovník výrazovej sústavy*. Nitra 1972; HORÁLEK, K.: *Miko o teorii textu a stylistice*. Slovo a slovesnosť XXXII, 1971, č. 4, s. 364 – 366.

46 HRANCOVÁ, H.: *Žáner memoárovej prózy v tvorbe Anny Horákovovej-Gašparíkovovej*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L. (eds): *Slovenský literárny svet: kontexty a konfrontácie II*. Brno 2016, s. 85 – 92.

pozitívne, niektorí autori kritizovali Annu Horákovú-Gašparíkovú za podliehanie obdivu k Masarykovi, iní to ospravedlňovali ako dôsledok dlhého spoločného súžitia. Český literárny historik František Kautman pripisuje jej názorové stotožnenie sa s Masarykom práve tomu, že autorka bola mladá a Masarykovu rodinu ctíla a vážila si ju. „Nemůžeme ji obvinít, že nějak retušovala či cenzurovala. Její vlastní práce však v ní zřejmě vytvořila praxi zachytit vše tak, jak by to asi s konečnou platností autorizoval Masaryk.“⁴⁷ Ako už bolo spomenuté autorka nastúpila u prezidenta hneď po škole, v tom čase mala 31 rokov, preto aj napriek tomu, že bola vzdelaná, bola mladá a politicky málo skúsená, čo spôsobilo, že vzhliadala k prezidentovi s náboženskou úctou, často nekriticky prijímala jeho názory a pod vplyvom pražského prostredia presadzovala politiku čechoslovakizmu. Celkovo sú *Spomienky* hodnotným a prínosným dielom, ktoré predstavuje zaujímavú sondou do pomerov prvej Československej republiky a osudov jej vrcholných reprezentantov. Autorka distingoane a zaujímavo hovorí o Slovensku a o politických prístupoch k nemu v najvyšších kruhoch. Jej ženský údiv, s ktorým sa pozastavuje nad niektorými skutočnosťami a jej pohľad na veci dávajú knihe iný, zaujímavý rozmer.

Nielen v denníkoch, ale aj v ostatných prácach Anny Horákovovej-Gašparíkovej, prevažne v novinových príspevkoch reagujúcich na aktuálne spoločenské dianie, možno registrovať vplyv českého prostredia a čechoslovakistických názorov, ktoré si osvojila počas svojho pôsobenia v Prahe. To sa najvýraznejšie prejavilo aj v jej zápiskoch z domu Masarykovcov, kde je realita z jej pohľadu vykresľovaná cez prizmu prezidentovho pohľadu na spoločenské a politické udalosti. Rozbor týchto prác dokazuje, že Anna Horáková-Gašparíková nebola len chladnou historičkou, ale skôr náruživou spisovateľkou. Jej výrazný literárny talent sa v jej historických dielach vo veľkej miere prejavil, no napriek tomu sa jej podarilo zachovať si objektivitu historičky.

Bibliografia

Biografický lexikón Slovenska III. G – H. Martin 2007.

BLŮML, J. – JIROUŠEK, B.: *Historik Václav Chaloupecký a Slovensko*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELEŇKA, M. (eds): *Aktuální slovákistika*, Brno 2004, s. 5 – 15. [online]. [Cit. 15. 6. 2017]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133358/BrnenskéTextyK Slovákistice_007-2004-1_3.pdf?sequence=1.

DUCHÁČEK, M.: *Václav Chaloupecký a Daniel Rapant – trauma z blízkosti*. *Forum historiae* V, 2011, č. 1, s. 78 – 97. [online]. [Cit. 17. 6. 2017]. Dostupné z: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/12610/duchacek.pdf>.

HAVELKA, M. (ed.): *Spor o smysl českých dějin 2, 1938–1989*. Praha 2006.

47 KAUTMAN, F.: *Svědectví archivářky*. Nové knihy XXXVI, 1996, č. 11, s. 2.

- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Gdanská zátoka a poľské more*. Slovenské pohľady XXXVIII, 1922, s. 626 – 629.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Chaloupecký V.: Zápas o Slovensko*. Slovenské pohľady XLVI, 1930, s. 712 – 713.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Jozef Pekař*. Slovenské pohľady XLVI, 1930, s. 329 – 330.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Maďarská historická literatúra o povstaní Rákocziho*. Historický časopis IX, 1935, s. 452 – 458.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Povstanie Rákocziho a Slovania*. Bratislava 1930.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Poznámka o slovensko-ruských vzťahoch v 18. storočí*. Historický časopis VIII, 1960, č. 2 – 3, s. 242 – 243.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Puškin, A. S. Piková dáma*. Slovenské pohľady XXXV, 1915, s. 92 – 109.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Steier, L.: Ungarns Vergewaltigung*. Slovenské pohľady XLV, 1929, s. 314 – 321.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archívárky T. G. Masaryka*. Bratislava 1995.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: *Vöss, R.: Amata*. Slovenské pohľady XXXIV, 1914, s. 483 – 521.
- HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A. – VIK, K.: *Slovensko I–III*. Praha 1946 – 1947.
- HORÁLEK, K.: *Miko o teorii textu a stylistice*. Slovo a slovesnosť XXXII, 1971, č. 4, s. 364 – 366.
- HRANCOVÁ, H.: *Žáner memoárovej prózy v tvorbe Anny Horákovovej-Gašparíkovej*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L. (eds): *Slovanský literárny svet: kontexty a konfrontácie II*. Brno 2016, s. 85 – 92.
- HUDEK, A.: *Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918 – 1968*. Forum historiae, 2007, č. 1, s. 1 – 14. [online]. [Cit. 12. 7. 2017] Dostupné z: http://www.forumhistoriae.sk/FHI_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf.
- JIROUŠEK, B.: *Československá historiografie 1918–1992 – realita alebo fikce?* In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Trináct let po / Trinást rokov po*. Brněnské texty k slovakistice IX. Brno 2006, s. 93 – 98.
- KAUTMAN, F.: *Svědectví archivářky*. Nové knihy XXXVI, 1996, č. II, s. 2.
- MIKO, F.: *Estetika výrazu: Teória výrazu a štýl*. Nitra 1969.
- MIKO, F.: *Malý výkladový slovník výrazovej sústavy*. Nitra 1972.
- MLYNÁRIK, J.: *Českí profesori na Slovensku. Díl 1. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919 – 1949*. Praha 1994.
- OLEJNÍK, M.: *Politické a spoločenské aktivity maďarskej minority v prizme štátnych orgánov a dobovej slovenskej tlače (1918 – 1929)*. Košice 2011.
- SOJKOVÁ, Z.: *Návraty a setkávání*. Praha 2008.

TEJNOR, A.: *Popularizační styl? Naše řeč* XLVII, 1964, č. 2, s. 118.

ZELENKOVÁ, A.: *Česko-slovenská habilitácia Flory Kleinschnitzovej v kontexte pražskej univerzitnej slovakistiky. (Príspevok k dejinám česko-slovenských literárnych vzťahov v medzivojnovom období)*. In: POSPÍŠIL I. – ZELENKOVÁ, A. (eds): *Literárni historiografie a česko-slovenské vzťahy*. Brno 2011, s. 171 – 181.

Archívne zdroje

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AL., inv. č. 23, *Juraj I. a František II. Rákoczi*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AL., inv. č. 8, *Bratislavský Národný Denník*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AL., inv. č. 22, *Jeblicska Ferenc a puč v Matici*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AN., inv. č. 10, „*Slovák*“ a *Tukova zabraničná politika*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AO., inv. č. 11, *Veliký paškvil*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AX., inv. č. 9, *Der Präsident in der Südslovakei*.

LA SNK, fond Gašparíkovcov, zložka Anna Horáková-Gašparíková, sig. 174 AX., inv. č. 9, *Die Methoden der magyarischen Propaganda*.

Mgr. Hana Hrancová (* 1991) pod vedením doc. PhDr. PaedDr. Anny Zelenkovej, Ph.D., spracováva dizertačnú prácu na tému *Osobnosť Anny Horákovovej-Gašparíkovovej v kontexte česko-slovenských kultúrnych vzťahov medzivojnového obdobia*. Vo svojej odbornej činnosti sa venuje skúmaniu česko-slovenských vzťahov nielen v oblasti kultúry, literatúry, ale aj politiky v období prvej Československej republiky a v medzivojnovom období. E-mail: hana.hrancova@gmail.com.

OBECNÁ CHARAKTERISTIKA VULGARISMŮ VE SLOVENŠTINĚ

Jana Kobzová

General Characteristics of Vulgarisms in the Slovak Language

Many people and even many linguists look at vulgarisms as something minor, restricted to colloquial style only, however in this paper we try to stress the importance of study of this part of language. We focus on Slovak vulgarisms that are being studied from the point of structure and overall characteristics, adding a typology of these words, based on important articles on this topic. Our aim was to contrast Slovak vulgarisms with those from different languages and our own assumptions. We succeeded to provide a typology of Slovak vulgarisms that is adjusted to the Slovak language specifics, that were highlighted in this study. Also, we found several interesting points in structure of these words and overall characteristics. All these might function as a basis for further study. This paper also discusses what a vulgarism is and the literature that was issued on this topic.

Key words: vulgarism; swearing; euphemism; typology of words; characteristics of words; structure of words

ZKOUMÁNÍ té části lexika, kterou nazýváme vulgarismy, neslušná slova a mnoha dalšími výrazy, se může jevit zbytečné, protože jde o záležitost neformálního stylu, který je nadto užíván jen sporadicky. I když můžeme souhlasit s tím, že jde o specifickou část lexika, není možno její zkoumání opomíjet. Naopak, jde o velice zajímavou část slovní zásoby, jelikož je často užívána v souvislosti s výraznými emocemi, tedy bez většího prostoru na rozmyšlenou, na precizní formulaci a eufemizaci výpovědi. Vždyť vulgarismy se pokoutně učíme už od dětství, vyvolávají v nás mnoho různých emocí, jsou opředeny mnoha předsudky i jistým spiklenectvím, mohou odlišovat sociální skupiny a způsobit množství sociálních situací. I autoři publikace *Forbidden Words* říkají, že odmítnout nadávání „jako akt nevzdělané osoby nebo jako jazykově neadekvátní chování je obrovským předsudkem, bez opory ve skutečnosti“¹.

Jelikož – možná kvůli předsudkům, možná kvůli upřednostnění jiných témat – je pozornost věnována tomuto tématu relativně malá, rozhodli jsme se na tomto místě věnovat vulgarismům podrobněji. Zaměříme se primárně na strukturu a celkovou charakteristiku vulgarismů, na identifikování skutečností, které je odlišují od zbylého lexika a na jejich klasifikaci. Předpokládáme, že z výše uvedených důvodů bude toto lexikum do značné míry odlišné od zbytku lexika, a to hlavně v oblasti měřitelných dat (délka, struktura, složení). Naopak v oblasti klasifikace nepředpokládáme větší výkyvy, jelikož tento faktor nezávisí na konkrétním jazyce. Připouštíme však, že větší výskyt slov nezařaditelných nebo obtížně zařaditelných může být podkladem pro revizi současných klasifikací. Takovou revizi považujeme za další z dílčích cílů této práce.

Namístež je rovněž otázka, co je a co není vulgarismus. Pokusíme se proto nastínit názory badatelů i náš pohled vycházející z našeho zkoumání. Z prostorových důvodů se neplánujeme věnovat podrobněji významu a etymologii vulgarismů ani jejich přesahům či podobnostem napříč jazyky. Tyto otázky budou přenechány dalšímu zkoumání.

Pokusíme se na základě zkoumání lexika z této oblasti postihnout skutečnosti, které bude možné porovnat s obdobnými studii v jiných jazycích a které vytvoří prostor pro další výzkum. Součástí je i základní přehled dostupné literatury k tématu.

Definice, literatura a metodologie

Co je to vůbec vulgarismus a čemu slouží? *Slovník spisovného jazyka českého* tento pojem definuje jako „hrubý, obhroublý, vulgární výraz“², přičemž slovenský *Slovník cudzích slov* dodává, že jde o výraz „spoločensky neprípustný“³. Jozef Mistrík je v definici kon-

1 ALLAN, K. – BURRIDGE, K.: *Forbidden Words*. Cambridge, 2006, s. 78.

2 *Slovník spisovného jazyka českého*. [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>.

3 *Slovník cudzích slov*. [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: http://www.juls.savba.sk/slovník_cudzich_slov_2005.html.

krétnější a vulgarismy definuje jako „neslušné slová, ktorými sa spoločensky nevhodne pomenúvajú hlavne niektoré fyziologické javy, ako *sopel, grcat* a pod.“⁴

Autoři věnující se této problematice jsou v definicích volnější, oscilující mezi snahou zahrnout „all words possessing or capable of being given an emotional weight“⁵ až po absolutní rezignaci na odlišení vulgarismů od ostatního lexika, jelikož vulgarismus je definován subjektivně a na základě kontextu⁶ (například slovenské slovo *sviňa* je při označení zvířete tohoto druhu absolutně bezpříznakové, ale v užití na označení souseda či kolegu jde již o emocionálně příznakové využití tohoto slova). Jak uvádí Juraj Dolník, vulgární lexikální jednotky vystihuje výraz iritačnost (od iritovat, tedy dráždit nebo rozčilovat).⁷

S termínem vulgarismus se často pojí termín nadávka, který však v slovenštině označuje „hrubé, urážlivé pomenúvanie osôb“⁸. Jde tedy o podskupinu vulgarismů.

Jak poznamenávají autoři publikace *Forbidden Words*, Keith Allan a Kate Burridge, nadávání má mnoho podob, nejen lexikální, i když uznávají, že lexikální je ta nejzřetelnější. Dodávají také, že užití vulgarismů ovlivňuje mnoho faktorů, například kde se nacházíme, kdo je v naší společnosti, jak se v dané situaci cítíme nebo jestli mluvíme nebo píšeme.⁹

Pro účely tohoto článku považujeme za vhodné vzít v úvahu všechna slova schopná v běžném jazyce vyjádřit vulgarismus a opomeneme jen ta slova, která jsou tímto způsobem využita jenom celkem výjimečně. Na druhé straně budeme brát v potaz i ta slova, která mají prvotní význam jiný, avšak využívá se jich často i ve významu vulgarismu (např. výše uvedené *sviňa*).

Odborné literatury věnující se problematice vulgarismů jako součásti slovní zásoby v slovenštině není mnoho. Nejčastěji je tato téma jenom podkapitolou obecně lexikologických publikací.¹⁰ Dokonce i těch textů, které by se vulgarismům věnovaly, je i v jiných jazycích pomálu, a to i v případě, že jde o jazyky celosvětově rozšířené. I když téma dnes stojí spíše na okraji zájmu lexikologů, přece jen nacházíme zejména v angličtině několik zajímavých textů věnujících se jak samotným vulgarismům, tak eufemismům, dysfemismům, případně eufemizaci či dysfemizaci lexika.

Podle Pavla Ondrusa, Jána Horeckého a Juraje Furdíka vyjadřují vulgární slova odmítavé stanovisko mluvčího k pojmenovávané skutečnosti. Dodávají taky, že tyto vulgarismy bývají někdy synonymy k neutrálním pojmenováním.¹¹ Je tedy nutné roz-

4 MISTRÍK, J.: *Moderná slovenčina*. Bratislava 1988, s. 71.

5 MONTAGU, A.: *The Anatomy of Swearing*. Philadelphia 1967, s. 100.

6 Tamtéž, s. 4.

7 DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 2007, s. 190.

8 ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 1980, s. 159.

9 ALLAN, K. – BURRIDGE, K.: *Forbidden Words*. Cambridge, 2006, s. 75.

10 Např. DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 2007; ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 1980.

11 ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 1980, s. 159.

lišovat expresivitu kontextovou, která „souvisí se stylovou ukotveností daného slova a uplatňuje se tehdy, je-li toto slovo užito v komunikátu odlišného stylu“¹².

Benjamin K. Bergen¹³ popsal v angličtině několik zajímavých skutečností týkajících se vulgarismů. V první řadě jde o fakt, že tato skupina slov nejčastěji končí na konsonant. Toto je ale v slovenštině neprůkazné, neboť samotná struktura jazyka vyžaduje v slovenštině využití konsonantů ve všech tvarech sloves v infinitivu. Dále je též pro slovenštinu charakteristická tendence k substantivizaci adjektiv, a to takovým způsobem, že přijímají koncovky končící konsonantem (např. *nedočkavý* – *nedočkavec*).¹⁴ Tuto podmínku musíme proto z našeho výzkumu vyloučit.

Berger upozornil i na další zajímavé charakteristiky vulgarismů, které je už možno na slovenštinu aplikovat. Jedná se zejména o zjištění, že vulgarismy jsou v angličtině nejčastěji jednoslabičná slova skládající se ze čtyř hlásek. Zjistil také, že tato slova mají tendenci se navzájem ovlivňovat, to však označuje za typické nejen pro tuto skupinu slov, ale pro slova s blízkým významem obecně.¹⁵

Keith Allan a Kate Burridge ve své knize *Forbidden Words* rozvinuli dokonce i kategorizaci vulgarismů, a to v následující podobě:

1. přirovnání ke zvířatům;
2. vulgarismy odvozené od tabuizovaných částí těla;
3. vulgarismy odkazující na fyzické charakteristiky člověka;
4. vulgarismy odkazující na mentální charakteristiky člověka (jejich nedostatečnosti);
5. sexistické, rasistické, ageistické, etnické a jiné vulgarismy hanící skupinu nebo člena jisté skupiny osob;
6. vulgarismy odkazující na charakter a povahové stránky člověka;
7. rituální, dnes spíše soutěživý typ vulgarismů (často ne lexikální, ale větný).¹⁶

Na druhé straně je možné najít i jisté pokusy o slovenské třídění, a to u již zmíněných autorů Pavla Ondruse, Ján Horeckého a Juraje Furdíka, na vulgarismy všeobecné a na podtřídu nadávek. K tomu možno přidat podtřídy Jozefa Mistríka, které samostatně vyčleňují obscénní a tabuizovaná slova. Vzhledem k tenké hranici mezi termíny, které je možné použít na hrubé označení osoby a které ne, a na prostorovou náročnost takového rozlišení, se na tomto místě problematice nebudeme podrobněji věnovat. Zahrneme však tabuizovaná slova (tento bod se překrývá s výše uvedeným dělením Keitha Allana

12 HRADILOVÁ, D.: *Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska*. In: ADÁMKOVÁ, P. a kol.: *Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc 2013, s. 102.

13 BERGEN, B. K.: *The Science of Swear Words (Warning: NSFW AF)* [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <https://www.wired.com/2016/09/science-swear-words-warning-nsfw-af/>.

14 Slovenština v této oblasti, například v porovnání s češtinou, tihne výrazně více k substantivizaci. Kupříkladu výrazy pro osoby jako *hajný*, *průvodčí* apod. se v slovenštině substantivizovaly do podoby *hájník*, *sprievodca*, i když je jejich původní motivace zřejmá.

15 BERGEN, B. K.: *The Science of Swear Words (Warning: NSFW AF)* [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <https://www.wired.com/2016/09/science-swear-words-warning-nsfw-af/>.

16 ALLAN, K. – BURRIDGE, K.: *Forbidden Words*. Cambridge, 2006, s. 79–88.

a Kate Burridge). Obscennost slov si taky bude vyžadovat hlubší zkoumání, zřejmě dotazníkovou metodou, jelikož jde o značně subjektivní kategorii.

Na základě výše uvedených kritérií a poznatků se v další části pokusíme charakterizovat a seřadit fond slovenských vulgarismů a následně odhalit možné pravidelnosti a spojovací linie. Podle výše uvedených autorů a jejich zjištění předpokládáme, že i ve slovenštině budou mít vulgarismy tendenci k údernosti, a to díky krátkosti slov, a k většímu zastoupení konsonantů.

V rámci charakteristiky a zařazení vulgarismů do výše uvedených skupin podle Keitha Allana a Kate Burridge vynecháme poslední skupinu, a to zejména kvůli většnému charakteru tohoto typu vulgarismů, který zde z prostorových důvodů nezkoumáme. Zajímavé bude zjistit, která ze zbylých skupin je nejpočetněji zastoupena.

Třetím faktorem, který zde budeme zkoumat, je pak tendence ke vzájemnému připodobnění slov podobného významu, tedy jejich tendence obsahovat určité částěji se opakující hlásky. Všechna naše zjištění budou porovnávána s běžným lexikem, tedy průměrem v daných oblastech, což nám umožní definovat všechny odchylky a specifika.

Obecná charakteristika vulgarismů ve slovenštině

Pro účely práce jsme shromáždili fond 593 slov vyskytujících se ve funkci vulgarismů, která jsme následně podrobili korpusovému zkoumání. Cílem tohoto korpusového testu bylo zjistit, zda se tato slova skutečně v jazyce vyskytují, případně jak často. Vzhledem k malé průkaznosti jsme se rozhodli vyloučit z našeho zkoumání výsledky s méně než 15 výskyty. Tyto výskyty považujeme za natolik nízké, že jejich další zkoumání je neúčelné.

Mnohá slova, která mají prvotní význam jiný než vulgarismus, jsme do korpusového zkoumání nezahrnuli, jelikož výskyt termínu by odpovídal více jeho prvotnímu významu, kterému se zde nevěnujeme. Na druhé straně jsme do zvláštní skupiny zařadili slova s velmi vysokým výskytem (nad 500 výskyty). Předpokládáme, že tato slova mohou mít mírně odlišné výsledky od zbylých užívaných slov, která jsou sice v jazyce přítomna, ale mohou být spíše okrajovým jevem.

Na první pohled bylo zřejmé, že výskyt adjektivních výrazů bude velice nízký, a to přesně podle našich předpokladů uvedených výše. Z 593 slov bylo adjektivních jenom 13, přičemž jen jedno z nich (*nadutý*) dosáhlo více jak 500 výskyty. Tři další potom bylo možno označit za běžné (*netrebný*, *blavatý*, *napajedený*). Je potřeba si ale uvědomit, že tyto výskyty zahrnují i běžné užití těchto termínů v pozici adjektiva, po kterém může následovat celkem jiné substantivum. Celkem 77 termínů bylo víceslovných (nejčastěji dvouslovných), jenom 13 z nich ale bylo běžných nebo častých. Z tohoto pohledu jde v porovnání s celkovým počtem běžných nebo častých termínů (267) o výskyt marginální, dosahující jen 4,85 %.

Jelikož ze samotné podstaty vulgarismů plyne, že by měly být vyslovovány s větší kadencí, předpokládali jsme značný výskyt slov krátkých. To se ale nepotvrdilo, jelikož průměrný počet slabik pro slova z námi vytyčené skupiny běžných slov byl 2,46 slabiky, přičemž slovenský průměr je 2,3 slabiky. Jedině v případě slov s významným výskytem v jazyce byl průměrný počet slabik mírně nižší, tedy 2,26 slabiky.

Ve slovenštině se neprokázala podobnost s anglickými vulgarismy, které se nejčastěji z pravopisného hlediska skládají ze čtyř písmen. V slovenštině je takto krátkých jen 22 z 593 vulgarismů. Pouze tři (*kôň, vôl, pes*) byly dokonce kratší. Nejčastěji se vyskytovala slova složená ze šesti písmen. Nejdelší výraz měl 12 písmen (*bruchopasník*), sedm jich mělo 11 písmen, ale jenom tři z nich byly označeny jako běžné (*priepasník, neobrabanec* a *holobriadok*). Velký rozptyl v délce slov nám neumožňuje stanovit pravidlo obdobné angličtině.

Co se však potvrdilo, je vyšší výskyt konsonantů v této kategorii slov. U námi zkoumaných vulgarismů byl výskyt konsonantů o více než 5 % vyšší než u zbytku slovní zásoby, tedy 62,45 % (na rozdíl od 57,14 %, které jako slovenský průměr identifikovali autoři frekvenční studie slovenštiny¹⁷). Jelikož není ani tento rozdíl tak výrazný, jak jsme předpokládali, může jít jen o statistickou odchylku.

Následující tabulka porovnává výskyt konsonantů v běžné slovenštině v porovnání s fondem vulgarismů, který zkoumáme. Zvýraznili jsme ty řádky, kde se naše hodnoty od běžného jazyka odlišují o více jak 50 % (oběma směry).

Hodnota	Vulgarismy	Vulgarismy v %	Běžný jazyk v %
A	625	14,44	11,07
B	103	2,37	1,69
C	183	4,22	2,43
D	122	2,81	3,33
E	248	5,73	8,56
F	29	0,67	0,31
G	48	1,10	0,29
H	135	3,11	1,23
I	198	4,57	7,27
J	48	1,10	1,90

17 ŠTEFÁNIK, J. – RUSKO, M. – POVAŽANEC, D.: *Frekvencia slov, grafém, blások a ďalších elementov slovenského jazyka*. Jazykovedný časopis L, 1999, č. 2, s. 88–89.

<i>K</i>	271	6,26	3,76
<i>L</i>	209	4,80	4,16
<i>M</i>	96	2,21	3,20
<i>N</i>	247	5,70	6,50
<i>O</i>	330	7,62	9,82
<i>P</i>	166	3,83	3,27
<i>Q</i>	0	0,00	0,00
<i>R</i>	344	7,94	5,06
<i>S</i>	280	6,46	5,63
<i>T</i>	225	5,19	5,08
<i>U</i>	149	3,44	3,51
<i>V</i>	102	2,35	5,14
<i>W</i>	0	0,00	0,00
<i>X</i>	1	0,02	0,06
<i>Y</i>	75	1,73	2,63
<i>Z</i>	94	2,17	2,84

Jak je vidět z uvedené tabulky, výrazně vyšší výskyt je patrný u písmen *c*, *g* a *k*, výrazně nižší u písmen *v* a *x*. Nižší výskyt *x* může být způsoben nižším zastoupením slov cizího původu (i to jediné slovo z našeho fondu, které obsahovalo *x*, bylo řeckého původu – xantipa). Z vokálů má mírně zvýšený výskyt jenom *a*, ostatní se v našem seznamu vulgarismů objevili méněkrát.

Nejvýraznější výjimkou je právě písmeno *g*, kterého téměř čtyřnásobně vyšší výskyt otevírá otázku, proč tomu tak je. Taky konsonant *v* se objevil poměrně vzácně, i když v běžném jazyce má zastoupení výrazné (5,14 % v běžném jazyce, jednom 2,35 % v případě vulgarismů). I když není možné vyvodit přímé důsledky výše uvedeného nesouladu, poznamenejme alespoň, že opakovaný výskyt hlásek může být právě důsledkem připodobnění, tedy že mluvčí se snaží připodobnit výraz lépe známému termínu, a to právě úpravou souhlásky.

Kategorizace vulgarismů ve slovenštině

V otázce kategorizace jsme taky dospěli k několika závěrům. V níže uvedené tabulce uvádíme přehled výše nastíněných kategorií a jejich zastoupení v naší databázi. Uvádíme

jak celkový výskyt, tak výskyt v kategorii běžných termínů (15–499 výskytů v korpusu) a v kategorii častých termínů (500 a více výskytů v korpusu). O termínech nezařazených do těchto kategorií pojednáme níže.

Kategorie	Běžně	Často	Celkově	%
1. Přirovnání k zvířatům	37	2	39	19,40
2. Vulgarismy odvozené od tabuizovaných částí těla	1	2	3	1,50
3. Vulgarismy odkazující na fyzické charakteristiky člověka	22	4	26	12,93
4. Vulgarismy odkazující na mentální charakteristiky člověka (jejich nedostatečnosti)	19	7	26	12,93
5. Sexistické, rasistické, ageistické, etnické a jiné vulgarismy hanící skupinu nebo člena jisté skupiny osob	1	3	4	1,99
6. Vulgarismy odkazující na charakter a povahové stránky člověka	72	31	103	51,24

Z kategorie přirovnání k zvířatům vyčnívá v prvé řadě velké množství termínů, které mají svůj prvotní význam v zvířecí říši, a nejsou primárně vulgarismy. Je tomu tak proto, že „hlavním zdrojem expresivního pojmenování osob jsou výrazy pojmů představujících nižší hodnotu, než je člověk [...], nebo názvy osob neplnohodnotných“¹⁸. Zajímavé je, že podle Igora Němce jsou výrazy jako vůl či kůň, ale i ovce aj. využívána na hanlivé označení osob jen v posledních staletích – ve středověku se pro tento účel více užívalo pojmenování škůdců.¹⁹ Zdrojem expresivity je v tomto případě právě užití slova v novém kontextu, který se může časem ustálit a ukotvit i v slovnících.²⁰

Termínů, které nejsou primárně vulgarismy, je v této skupině většina (až 31 z 39 celkově) a jde o běžná pojmenování zvířat. Skvělým příkladem jsou všem známé vulgarismy *potkan*, *pes*, *kůň* či *krava*. Není bez zajímavosti, že fond těchto vulgarismů je v angličtině a slovenštině značně podobný, i když tomu geografická i jazyková vzdálenost nenapovídá. Samozřejmě člověk si vybírá z fondu zvířecích pojmenování, která dobře zná a která se v jeho kultuře pojí s nějakými (často negativními) povahovými či jinými rysy. Ku příkladu v naší kultuře je *krava* považovaná za hloupé stvoření, proto právě tento termín využíváme pro pojmenování žen, které taky považujeme za méně inteligentní.

18 NĚMEC, I.: *Práce z historické jazykovědy*. Praha 2009, s. 33.

19 Tamtéž, s. 33.

20 HRADILOVÁ, D.: *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc 2015, s. 46.

Z těch výrazů, které nemají primární význam jiný než vulgarismus, je většina dvou-slovných (z běžně se vyskytujících kupříkladu *stará koza* nebo *starý cap*, z často se vyskytujících pouze *starý pes*). Jenom dva jednoslovné výrazy je možno považovat za primárně vulgární (*hovädo*, *borsuk*), i když oba vznikly původně právě za účelem označení zvířat.

Je třeba poznamenat, že i když jsme se řídili výše uvedeným řazením, z našeho pohledu je možné všechny „zvířecí“ vulgarismy zařadit do následujících kategorií, a to primárně z důvodu odlišné metodologie pro zařazení do první a do následujících skupin. První skupina totiž pojednává více o původu termínu, na druhé straně následující kategorie jsou zaměřeny na jeho význam. Příkladem může být vulgarismus *pes*, kdy se nepokoušíme adresátu říct, že jej považujeme skutečně za zvíře (*canis lupus*), ale za člověka s povahovými rysy, které se připisují psu (může jít podle kontextu jak o šibalství, tak o z morálního hlediska nepřijatelné chování). Obdobně když někoho nazveme termínem *sviňa*, neodkazujeme opět primárně na toto zvíře, ale na charakter adresáta. Z tohoto důvodu bychom první kategorii vyčlenili spíše jako podkategorii následujících.

Vulgarismů odvozených od tabuizovaných částí těla je jednomu několik, což může být způsobeno právě tabuizací v nich obsaženou. Na druhou stranu jsme objevili i dva vulgarismy nepoukazující na tabuizovanou část těla, které je možno (i když s jistými výhradami) použít i pro označení člověka. V zásadě jde ale o hrubé označení právě těch částí těla, které označují i primárně. Tyto výrazy jsou *bachor* (břícho) a *kýpeť* (končetina, často nějak zdeformovaná). Z tohoto důvodu bychom buďto kategorii netabuizovaných částí těla přidali, nebo rozšířili druhou kategorii o tuto skupinu.

Třetí kategorií jsou vulgarismy odkazující na fyzické charakteristiky adresáta. Tady jde o jednoznačnou kategorii, a to s výjimkou termínu *ostarok*, který může odkazovat jak na vzhled, tak na chování adresáta (chování nepřislušející jeho mladému věku).

V rámci této skupiny je možné vytýčit i jisté podkategorie. První může být výrazná fyzická výjimečnost a je možné sem zařadit termíny *dlbáň*, *kolobnát*, *stonoba*, *okál*, ale také *hebedo* (o obézním člověku) nebo *slepáň* (krátkozraký člověk). Druhou kategorii zastupují výrazy označující ošklivost – kupříkladu *ohava*, *mrzkaň*, *opacha*, *pluhavec*, ale také *lazár*, který označuje nemocného člověka. Do třetí kategorie potom zařadíme odkazy na neupravený vzhled, budou sem tedy patřit slova *neogabanec*, *strapaňa*, *šklban* nebo *trhan*, všechny v totožném významu. Poslední kategorií bude fyzická nesourodost mezi věkem a vzhledem (již výše popsáné *ostarok*, ale též *stariga*).

Do čtvrté kategorie zařazujeme termíny odkazující na mentální nedostatečnost adresáta. Opět je možné vytýčit několik podkategorii. Nejvýraznější podkategorii je ta, která poukazuje na inteligenci adresáta (*chruňo*, *hlupák*, *mamlás*, *ozembuch*, *trkvas*). Druhou nejvýraznější podkategorii je poukaz na nešikovnost osoby, příkladem čehož jsou termíny

nemešlo, netrebný (jedno z mála adjektivních), *šapa* nebo *šapša*. Poslední podkategorii tvoří termíny odkazující na mentální nemoci. Sem patří (*starý*) *blázon* a *šialenec*.²¹

Všechny podkategorie se často překrývají, jelikož kupříkladu *chmulo* může odkazovat i na inteligenci, i na nešikovnost adresáta. Obdobně je to s termíny *motovidlo*, *chumaj* aj. Nízký počet slov v poslední podkategorii, spolu s výše uvedenou nejasnou hranicí mezi nízkou inteligencí a nešikovností, naznačuje že lidé málo pátrají po důvodech chování, které haní.

Tato kategorie není tak jednoznačná jak ta předchozí, jelikož některé termíny se podle kontextu střetávají s kategorií šestou, odkazující na charakterové a povahové vlastnosti. Mezi takové výrazy patří hlavně ty, které pojednávají o nešikovnosti vyčtené výše.

Třetí a čtvrtá kategorie jsou zastoupeny stejně, a to snad proto, že fyzické a mentální vlastnosti jsou napadány stejnou měrou.

Do páté skupiny, kam patří vulgarismy hanící jistou skupinu nebo člena takovéto skupiny osob (na základě pohlaví, rasy, věku, příslušnosti k etniku aj.), jsme zařadili primárně jen tři termíny. Když se ale podíváme na dvouslovné termíny, 18 z 23 běžných a častých výrazů obsahuje adjektivum *starý* (*starý briešnik*, *starý somár*, *stará koza*, *stará striga* aj.). Jedinými jednoznačnými ageismy jsou ale výrazy *stará baba* a – z druhé strany – *sopliak*. Všechny tyto vulgarismy jednoznačně pohrdlivým způsobem odkazují v první řadě k věku adresáta vulgarismu. Z tohoto hlediska jde o jednoznačně ageistické vyjádření, i když samotný termín ageismus je mnohem mladší než většina uvedených vulgarismů. Ukazuje se tím ale skutečnost, že problematika generačních rozdílů a nepochopení je zde přítomna již minimálně několik desetiletí, pravděpodobně ale i staletí či déle.

Za jistý druh sexismu je možné považovat již samotný výskyt termínů *flandra* a podobných, které poukazují na – z hlediska mravů – nízkou úroveň adresátky. I s přihlédnutím k faktu, že využití těchto termínů může být často založeno na skutečnosti, tj. na chování adresátky, už samotný nižší výskyt výrazů s obdobným významem mířená na muže naznačuje, že jde o jednostranný pohled s původem v genderových stereotypech. Je ale nutné přiznat, že značná část námi zkoumaných vulgarismů byla založena na stereotypech a předsudcích (kupříkladu *bezbožník* – jde o vyjádření předpokladu, že člověk nevěřící v boha je morálně zkažený; nebo *neogabanec* – nepěkný vzhled může být vztažen i na chování).

Třetí a poslední podkategorii slov, kterou je možno zařadit do páté skupiny, je skupina slov označujících adresáta hanlivým termínem identickým s termínem označujícím národní nebo etnickou příslušnost. V slovenštině jde například o termíny *tatár* nebo *talian* (psáno v těchto případech s malým písmenem na počátku). Tyto termíny ale spíše odkazují na mentální nedostatečnost adresáta než na jeho příslušnost k tatarskému nebo italskému etniku. Jediným termínem, který s jistými výhradami můžeme zařadit do této

21 Více o této kategorii viz: NĚMEC, I.: *Práce z historické jazykovědy*. Praha 2009, s. 34–35.

podkategorie, je termín *cigán*, který je vnímán nejednoznačně.²² Každopádně jeho psaní s malým písmenem naznačuje, že jde o obdobnou motivaci jako u výše uvedených termínů *tatár*, *talian*. Kategorie hanění skupin ale zůstává nejméně zastoupenou kategorií, o jejíž užitečnosti bychom mohli diskutovat.

Poslední a také nejvíce zastoupenou kategorií (více než 50 %) je ta, jejíž členy odkazují na charakter adresáta. Je to zajímavé, neboť se zde naznačuje, že i když lidé haní věk, etnicitu, inteligenci, šikovnost, vzhled či upravenost jiného člověka, tyto věci je zajímaví méně než jeho povaha a charakter.

Termíny z této skupiny pokrývají celou šíři hříchů a poklesků lidstva, snad žádný není opomenut. Zdaleka nejvíce je ale výrazů všeobecných, neodkazujících na jediný konkrétní poklesek. Jejich počet (22) tvoří až pětinu všech termínů v této kategorii. Sem je možné zařadit termíny *paplub*, *potvora*, *sviniar*, *zdochliak*, ale aj *beštia*, *grobian* či *darebák*.

Ostatní termíny je možné rozřadit do několika skupin, podle toho, na jaký poklesek odkazují. Podle počtu je druhou nejsilnější skupinou (nad 10 termínů) skupina odkazující na sobectví (*nenásytník*, *lakomec*, *bruchopasník*), těsně následovaná skupinou označující nerozváženost (*loptoš*, *huncút*, *vetroplach*). Další skupiny jsou méně zastoupeny. Jde o skupinu související s náboženstvím (*bezbožník*, *starý hriešnik*, ale také z druhého konce *svätuškáár*), skupinu odkazující na morální zkaženost (*chlípník*, *cundra*, *flandra*), pýchu (*borenos*, *nadutý*), lenost (*pecúch*, *daromník*), nedůvěryhodnost (*falošník*, *figliar*), pomlouvání (*gága*, *rapotačka*), zlobu (*dudroš*, *jedoš*, *zlostníca*). Marginální jsou potom skupiny označující příliš pozitivní vztah k alkoholu (*korbel*, *oplan*), zvláštní chování člověka (*čudák*), nedostatek odvahy (*bojko*, *sralo*) a tvrdohlavost (*blaváň*). Jak vidno, slovní zásoba je dostatečná na vyčtení téměř jakéhokoli nedostatku.

V našem zkoumání se objevilo i 67 slov, které se nám nepodařilo zařadit ani do jedné z výše uvedených kategorií. Překvapivě mnoho z nich má prvotní význam jiný než vulgární (až 65). Dvě, u kterých tomu tak není, jsou *zmrzliak* a *drist*. V prvním případě jde o označení člověka, který se neustále třese zimou, v druhém jde o označení zbytečného slovního projevu.

Ze 65 slov, které zůstávají, má až 36 prvotní význam odkazující na neživý předmět (ku příkladu *haraburda*, *mech*, ale i abstraktní *perepút*, *šero*) – jde o výrazy, které nelze jednoznačně zařadit ani do jedné z kategorií, a to proto, že označují jak neživý předmět (i když hrubým výrazem), tak mohou být ve více či méně výjimečných případech aplikovány i na osobu. Jejich nejasný charakter je vymezuje do zvláštní kategorie, označující primárně neživé skutečnosti.

Ostatní slova jsou již jen pozůstatkem po všech pokusech o zařazení. Nacházejí se zde slova deverbativní (*trúb*, *jačala*), slova dnes už téměř výhradně z oblasti pohádek (*obor*, *vlkodlak*, *drak*) nebo slova, která jsou dnes *terminus technicus* (*skřčenec*, *úžerník*).

22 JESENSKÝ, M.: *Róm, či Cigán? Je gadžo nadávka?* [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <https://romovia.sme.sk/c/6822516/rom-ci-cigan-je-gadzo-nadavka.html>.

Všechna tato slova ale stále lze využít jako vulgarismy, jejich použití je ale do značné míry závislé na kontextu. Konečně, jak jsme si ukázali v úvodu, v pozici vulgarismu lze užít téměř jakékoliv slovo, význam mu přiřadí sám kontext.

Ať už se díváme na poslední kategorii jakkoliv, z našeho pohledu by bylo vhodné uvažovat i o postulování dvou dalších kategorií – jednou by byla hrubá slova mířící primárně na neživé předměty (*haraburda*), druhá pak jakási přechodná kategorie pro zařazení nejednoznačných slov a slov na pomezí (*drak*, *úžerník*).

Abychom téma kategorizace uzavřeli, je nutné říci, že výše uvedený postup je z větší části aplikovatelný na výzkum slovenštiny bez nutnosti úprav, avšak v některých bodech musí být přizpůsoben, aby lépe pojal všechny vulgarismy, které jsme zkoumali, a tedy aby lépe odrážel celé spektrum slovenských vulgarismů.

Závěr

Na základě výše uvedených zdrojů a dat jsme vyvodili několik závěrů o vulgarismech v slovenštině. V první řadě se ukázalo, že – na rozdíl od anglických vulgarismů – nejsou slovenské vulgarismy výlučně krátká, jednoslabičná slova o čtyřech písmenech; naopak průměrný slovenský vulgarismus má 2,46 slabiky a je tedy dokonce delší než slovenský slovní průměr. S tím se také pojí délka slov v písmenech; jelikož na rozdíl od anglických čtyřpísmenných vulgarismů mají ty slovenské nejčastěji až šest písmen. Náš předpoklad o krátkosti vulgarismů se tedy nepotvrdil, na druhé straně to vypovídá o tom, že mluvčím jazyka nepřekáží, když musí použít slovo delší.

Prokázalo se ale vyšší užití konsonantů (o více jak 5 % oproti běžnému projevu). Největší rozdíl jsme objevili u písmena *g* a následně písmen *c* a *k*, přičemž písmena *v* a *x* se objevily výrazně méně často než v běžném projevu. Větší výskyt konkrétní hlásky může svědčit o tendenci k připodobňování slov podobného významu, toto však zůstává z prostorových důvodů otevřeno dalšímu zkoumání.

V oblasti kategorizace, kterou navrhli ve své knize *Forbidden Words* Keith Allan a Kate Burridge, jsme potvrdili účelnost tohoto způsobu, avšak s ohledem na naše zkoumání považujeme za nutné provést několik menších úprav. V první řadě by šlo o zrušení první kategorie (připodobnění ke zvířatům) a její zařazení jako podkategorie ostatních skupin, jelikož tato kategorie více vypovídá o původu vulgarismu než o jeho významu (jak tomu je u ostatních skupin). V rámci dalších kategorií jsme se pokusili stanovit i jakési další podkategorie, tyto však sloužily lepšímu pochopení samotné kategorizace a jejich zařazení není jinak účelné, jelikož může způsobit přílišnou fragmentaci dat.

V rámci druhé kategorie bychom rozšířili oblast tabuizovaných částí těla i o části netabuizované a samotnou tabuizaci vyčlenili jenom jako podkategorii. Tabuizace je přece jen do značné míry subjektivní proces, proto bude i hranice mezi jednotlivými

podskupinami velice nejasná. Všechny výrazy zde je navíc možné na základě principu *pars pro toto* využít pro pojmenování jiné osoby.

Přidali bychom též skupinu neživých předmětů, jelikož jde také o hanlivá označení, v některých společenských situacích nepřijatelná, a v určitých situacích aplikovatelná i na osoby (jednoduchým rozšířením významu samotného slova – kupříkladu *haraburda*).

Poslední skupinou, kterou bychom do kategorizace přidali, jsou slova na pomezí, která buďto měla v minulosti (nebo v jisté skupině obyvatel apod.) při označení jiné osoby do jisté míry hanlivý charakter (*drak* – dnes už by ale spíše vyvolalo úsměv), nebo ho za jistých okolností nabývá. Takových slov je z důvodu flexibility jazyka a invence mluvčích mnoho – jako vulgarismus je možné použít i slov, která vulgární jinak nejsou (*Ty si také drevo!* „Ty si nemotorný!“). Samozřejmě bude toto jistě též předmětem diskusí, protože pevná shoda na tom, co je a co není vulgarismus, dosud nepadá.

Každopádně se ale jako jednoznačně nejproduktivnější ukázala být ta skupina slov, která popisuje charakterové vlastnosti adresátů nebo míněných lidí, a jako nejméně produktivní skupina slov, která odkazuje na tabuizované části těla nebo haní skupinu osob anebo její příslušníky. Fyzické a mentální schopnosti mají stejně širokou databázi, není však nějak výrazně velká. V konečném důsledku nás asi skutečně nejvíce „štvě“ podle nás křivý charakter jiných.

Bibliografie

- ALLAN, K. – BURRIDGE, K.: *Forbidden Words*. Cambridge, 2006.
- BERGEN, B. K.: *The Science of Swear Words (Warning: NSFW AF)*. [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <https://www.wired.com/2016/09/science-swear-words-warning-nsfw-af/>.
- DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 2007.
- HRADILOVÁ, D.: *Funkční stratifikace češtiny z lexikologického hlediska*. In: ADÁMKOVÁ, P. a kol.: *Dynamika českého lexika a lexikologie*. Olomouc 2013.
- HRADILOVÁ, D.: *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc 2015, s. 95–104.
- JESENSKÝ, M.: *Róm, či Cigán? Je gadžo nadávka?* [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <https://romovia.sme.sk/c/6822516/rom-ci-cigan-je-gadzo-nadavka.html>.
- MISTRÍK, J.: *Moderná slovenčina*. Bratislava 1988.
- MONTAGU, A.: *The Anatomy of Swearing*. Philadelphia 1967.
- NĚMEC, I.: *Práce z historické jazykovědy*. Praha 2009.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava 1980.
- Slovník spisovného jazyka českého*. [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>.

Slovník cudzích slov. [online]. [Cit. 31. 7. 2017]. Dostupné z: http://www.juls.savba.sk/slovník_cudzích_slov_2005.html.

ŠTEFÁNIK, J. – RUSKO, M. – POVAŽANEC, D.: *Frekvencia slov, grafém, hlások a ďalších elementov slovenského jazyka*. Jazykovedný časopis L, 1999, č. 2, s. 81–94.

Mgr. Jana Kobzová (* 1990) pod vedením doc. Mgr. Bohumila Vykypěla, Ph.D., připravuje disertaci na téma *Diachrónna komparácia pomenovaní príbuzenských vzťahov v západoslovanských a juhoslovanských jazykoch*. Ve své odborné činnosti se věnuje západoslovanské a jihoslovanské terminologii, nejčastěji z okruhu příbuzenských vztahů, a její etymologii. E-mail: jana.kobzova@mail.muni.cz.

Z ČINNOSTI JIHOSLOVANSKO-ČESKOSLOVENSKÉ LIGY V ZÁHŘEBU DO ROKU 1937

Kateřina Kolářová

From the Activities of the South Slavic-Czechoslovak League in Zagreb until 1937

The Czechoslovak-South Slavic league (established in 1921) played a significant role within the Czechoslovak-Yugoslav relations during the interwar period and so did the Union of South Slavic-Czechoslovak Leagues (established in 1925) in Yugoslavia. The aim of the paper is to map the mutual relations set up in Zagreb through a local league and to describe the activities as well as importance of this association which worked on the convergence and strengthening the cultural as well as economic reciprocity between Yugoslavia and Czechoslovakia in Zagreb. Initially, the activities had a manifestation character, later they were more organized. In the following decades, the league became an important part of public life in Zagreb and its surroundings—courses of Czech language, various lectures, theatre and singing performances, celebrations and other cultural events, the league started to publish its own magazine, a library was founded in addition to a reading room and it actively cooperated with other associations (Česká beseda, Československá obec). The collaboration resulted in the building of a Czechoslovak house in Zagreb.

Key words: Czechoslovakian-South Slavic relations; South Slavic-Czechoslovakian League in Zagreb; 1920–1937; Yugoslavia; Czechoslovakia

K vzájemným československo-jugoslávským, resp. chorvatským stykům

TRADICE vzájemných československo-jugoslávských styků sahá daleko do minulosti. Jejich rozsah se v historické posloupnosti postupně zvětšoval v souvislosti s tím, jak se rozšiřovaly technické možnosti styků vůbec, a zejména pak v návaznosti na to, jak se na společenském vývoji v rostoucí míře podílely stále početnější složky společnosti.¹

Počátky styků mezi samotným českým a chorvatským prostředím sahají až do roku 886, kdy se část Metodějových žáků vypuzených z Velké Moravy uchýlila do dalmatského Chorvatska. Tyto styky se různě rozvíjely, k čemuž přispívala skutečnost, že Češi žili po řadu století společně s Chorvaty uvnitř stejného státního útvaru – habsburské monarchie.² Nejintenzivnější pak byly v 19. a na začátku 20. století.³ Významné v tomto období byly osobní kontakty Čechů a Chorvatů, kteří se setkávali u příležitosti hospodářských, národopisných či uměleckých výstav, turistických návštěv, oslav nejruznějších výročí, sjezdů slovanských novinářů, kongresů pokrokového studentstva či sokolských sletů. K vzájemnému poznávání také přispívala zvýšená přítomnost českých úředníků, řemeslníků, technických odborníků, duchovních, učitelů a hudebníků v chorvatských městech a nová vlna české kolonizace slavonského venkova.⁴ Češi se také podíleli na vybudování a provozování některých ubytovacích zařízení na chorvatském Jadranu, na záhřebské univerzitě působilo v letech 1874–1918 několik českých profesorů,⁵ úspěšná byla také hostování chorvatských umělců v Praze a jejich českých kolegů v Záhřebu.⁶ Chorvatské země byly mj. také oblasti, kam od konce 80. let 19. století české peněžní ústavy a podnikatelé vysílali své obchodní a finanční zástupce, aby připravili půdu pro rozsáhlou expanzi českého kapitálu; ústřední roli v tomto procesu sehrála Živnostenská banka.

Pokud se však zaměříme na vývoj po roce 1918, tak po rozpadu habsburské monarchie se nově vzniklé státy – Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (dále jen SHS), Československo a Rumunsko, snažily ihned upevnit svá mezinárodní postavení a nejen to – docházelo také k upevňování vzájemných politických, hospodářských a kulturních

1 Více ŽÁČEK, V. (ed.): *Češi a Jihoslované v minulosti do roku 1918. Od nejstarších dob do roku 1918.* Praha 1975; HROZIENČIK, J. (ed.): *Československo a Jugoslávie. Z dějin československo-jugoslovanských vztahů.* Bratislava 1968; HLADKÝ, L. (ed.): *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy.* Praha 2010.

2 Více např. KVAPIL, M.: *Česko-hrvatske književne veze.* Zagreb 1998; KARPATSKÝ, D.: *Půl tisíciletí česko-chorvatských literárních vztahů ve vzájemných překladech.* Praha 2002.

3 Více AGIČIĆ, D.: *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.* Zagreb 2000.

4 V roce 1900 žilo v Chorvatsku a Slavonii 31 588 Čechů. HLADKÝ, L. (ed.): *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy.* Praha 2010, s. 59–60.

5 Například slavista a literární komparatista Leopold Václav Geitler, právní historik Jaromír Haněl, chemik Gustav Hudeček, matematik Karel Zahradník aj.

6 HLADKÝ, L. (ed.): *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy.* Praha 2010, s. 61.

vztahů.⁷ V srpnu 1920 pak byla uzavřena spojenecká smlouva mezi Československem a Jugoslávií, jež byla současně prvním krokem k utvoření Malé dohody.⁸

V chorvatském prostředí se v meziválečné době těšil vysoké autoritě T. G. Masaryk, což souviselo mj. s jeho činností v odboji během první světové války.⁹ Silnou pozici si v chorvatských oblastech v meziválečné době udržoval český kapitál¹⁰ a československé investice směřovaly především do potravinářského, kožedělného, strojírenského a textilního průmyslu. Stejně jako v předchozím dějinném období, i mezi válkami Češi rozvíjeli přímořská letoviska, kde vlastnili i řadu hotelů, udržována byla také tradice Vsesokolských sletů v Praze, na chorvatských vysokých školách působila řada českých profesorů, překladatelskými aktivitami docházelo k popularizaci české literatury na chorvatském území a bohatá byla vzájemná spolupráce ve všech oblastech kulturních života.¹¹

Československo-jihoslovanská liga a Svaz Jihoslovansko-československých lig

V neoficiální rovině o navazování aktivních přátelských styků usilovala od roku 1919 u nás Jihoslovanská komise v Praze. Předními členy komise byli Jiří Daneš,¹² Viktor Dvorský,¹³ Karel Domin,¹⁴ Milada Paulová,¹⁵ Hubert Ripka¹⁶ či Odon Pára.¹⁷ Celkem asi

- 7 Československý a jihoslovanský stát spolu úzce spolupracoval již při obhajobě svých zájmů na mírových jednáních v Paříži v letech 1919 a 1920. Více DEJMEK, J. – KOLÁŘ, F. (eds): *Československo na pařížské mírové konferenci 1919–1920. Dokumenty československé zahraniční politiky*. Praha 2001.
- 8 O ní např. SLÁDEK, Z.: *Malá dohoda 1920–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*. Praha 2000; ESSEN, A.: *Malá dohoda jako nástroj československé zahraniční politiky*. In: VALENTA, J. – VORÁČEK, E. – HARNA, J. (eds): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2*. Praha 1999, s. 562–565.
- 9 Více např. HLADKÝ, L.: *T. G. Masaryk a jihoslovanské národy za první světové války a v době meziválečné*. In: BROKLOVÁ, E. (ed.): *Sto let Masarykovy otázky. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané v Brně ve dnech 26.–28. září 1995*. Praha 1997, s. 265–271; BERKOPEČ, O.: *T. G. Masaryk a Jihoslované. Bibliografie do roku 1937. Knihy a časopisy*. Praha 1938.
- 10 Živnostenská banka ovládala Chorvatskou zemskou banku v Záhřebu a svůj podíl měla i v dalších peněžních ústavech, československá komunita žijící v Jugoslávii si založila roku 1921 Československou banku v Daruvaru, jejíž ústředí bylo roku 1929 přeneseno do Záhřebu apod.
- 11 HLADKÝ, L.: *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*. Praha 2010, s. 65.
- 12 Jiří Václav Daneš (1880–1928) byl český geograf a cestovatel, který mj. s Jovanem Cvijičem a Viktorem Dvorským podnikl společnou expedici po nově dobytých územích po balkánských válkách. Také je autorem několika odborných knih o Bosně a Hercegovině.
- 13 Viktor Dvorský (1882–1960) je považován za zakladatele české antropogeografie. Znalosti získával studiem realii při svých cestách na Balkán a do alpských zemí. Mj. byl dopisujícím členem Srbské geografické společnosti v Bělehradě.
- 14 Karel Domin (1882–1953) byl významný český botanik a politik.
- 15 Milada Paulová (1891–1970) byla česká historička a byzantoložka, první docentka v Československu. Její odborný zájem se orientoval na jihoslovanské dějiny a český odboj.
- 16 Hubert Ripka (1895–1958) byl významný český politik, novinář a historik, aktivní pracovník zahraničního odboje ve Velké Británii.
- 17 Odon Pára (1887–1973) byl mj. konzulem v Záhřebu a také působil na ministerstvu zahraničí v Praze jako odborový rada.

25 jednotlivců, příslušníků inteligence, kteří se záhy po dosažení naší státní samostatnosti politicky angažovali, část z nich dokonce spolupracovala s vládními místy. Ostatně sama komise byla k vládnímu místu přičleněna a používala oficiálního názvu Jihoslovenská komise Československého cizineckého úřadu.¹⁸ Komise vypracovala plán, v němž navrhla založení celostátního, centrálně řízeného spolku, jenž by usiloval o prohlubování československo-jugoslávských styků nepolitickými prostředky a získával k aktivní účasti nejširší veřejnost.¹⁹ První úřední kroky k ustanovení takového spolku byly zahájeny v létě roku 1920. Spolek Československo-jihoslovenská liga (dále jen ČJL) vzniká následně roku 1921, kdy dochází k založení jejího pražského odboru.

ČJL, v čele s osobnostmi jako byl Antonín Beringer,²⁰ Karel Baxa,²¹ Petr Zenkl,²² Vincenc Štěpánek²³ a jiní, si za hlavní cíle dala posilování vzájemnosti a bratrskou solidaritu „obou národů“.²⁴ Podporovala nejen československo-jugoslávské hospodářské styky, ale také vzájemnou výměnu studentů, turismus, organizování kulturní spolupráce a osvětovou činnost spočívající především v organizování koncertů, výstav, přednášek, promítání filmů, exkurzí apod., dále překladatelskou činnost, či dokonce zakládání knihoven a organizování jazykových kurzů. Liga o své činnosti informovala prostřednictvím svého stejnojmenného periodika, které bylo ve třicátých letech přejmenováno na Československo-jihoslovenskou revui.²⁵

Během meziválečné doby si ČJL vybudovala síť odborů, které se nacházely ve většině velkých měst a ve srovnání s jinými vzájemnostními spolky byla její pozice specifická. S ohledem na zahraniční politiku republiky se těšila oficiální podpoře státu, především ministerstev zahraničí a školství – měla tak blízko k organizaci oficiální a jako taková byla nositelem a spoluvůrcem oficiálního obrazu Jihoslovanů a Jugoslávie. Byla zaměřena na propagaci kontaktů mezi státními národy a jejich státy, na čemž se nic nezměnilo ani po roce 1929: účelem bylo ve státotvorném duchu podporovat politické spojenectví bez ohledu na vnitřní problémy obou státních útvarů. Mezi její základní argumenty

18 SKOUPÝ, A.: *Československo-jihoslovenská liga a její význam v kulturních stycích s Jugoslávií 1918–1938*. Kandidátská disertace. Filozofická fakulta UJEP. Brno 1984, s. 24.

19 Tamtéž, s. 18.

20 Antonín Beringer (1888–1939) byl mj. pracovník ministerstva školství, překladatel a generální tajemník ČJL.

21 Karel Baxa (1862–1938) byl mj. politik, právník, předseda československého ústavního soudu a primátor města Prahy.

22 Petr Zenkl (1884–1975) byl český politik, ministr, primátor města Prahy.

23 Vincenc Štěpánek (1869–1935) byl představitelem Československé obce sokolské.

24 „Oběma národy“ je myšlen národ československý a jugoslávský. V meziválečné době existovaly v Československu a Jugoslávii snahy o vytvoření jediného československého, resp. jugoslávského národa.

25 VICE KOLÁŘOVÁ, K.: *Časopisy Československo-jihoslovenské ligy: sonda do pramenů k dějinám meziválečných československo-jugoslávských styků*. Porta Balkanica VII, 2015, č. 1, s. 47–62.

patřila tradice válečné spolupráce, obdobný mezinárodně politický zájem obou států a v neposlední řadě i slovanská příbuznost.²⁶

V globálním pohledu na organizační vývoj ČJL je zřejmý určitý rozdíl mezi dvacátými a třicátými léty, tvořící dvě odlišná období. Pro dvacátá léta jsou příznačné především dva základní momenty. Vedení ligy se soustřeďuje více na otázky obsahu práce spolku, na organizačním poli pak na problémy související s jeho založením a uvedením v činnost. Naopak ve třicátých letech se role organizační složky posouvá. Pracovní rámec je už víceméně vymezen a vedoucí orgány ligy nyní promýšlejí, jak pomocí organizačních opatření sjednotit, prohloubit a zkvalitnit práci a rozšířit obsah působnosti spolku na co nejširší okruh veřejnosti.

Zatímco ČJL v Československu zaznamenávala stále větší úspěchy, v Království SHS byla liga dlouho neznámou organizací. Zakládání spolku usilujícího o propagaci a organizaci jihoslovansko-československé vzájemnosti ve veřejném životě probíhalo v Jugoslávii odlišně od podobného procesu v Československu. Samotná myšlenka vzájemnosti a úsilí o její praktickou realizaci byly ovlivňovány řadou faktorů, které se při pokusech uskutečňování vzájemnosti uplatňovaly v různých vazbách jinak ve slovinských, jinak v chorvatských a jinak v srbských oblastech. Odlišnost těchto tří prostředí pak vystupovala do popředí jak v procesu zakládání a organizování vývoje spolku, tak v jeho činnosti v době, kdy byl už ustanoven.²⁷

Lze se domnívat, že ke zvláštnostem organizačních začátků patřila okolnost, že jako její dočasný činitel zapůsobily především vnitropolitické poměry v poválečných letech. Šlo hlavně o boj mezi různými skupinami jugoslávských elit o charakter státu a o opozici chorvatských a slovinských politických kruhů vůči centralistické politice kruhů srbských.²⁸ Mluvíme-li o chorvatských ligách, důvodem, proč se zřízení lig v chorvatských oblastech oproti jiným částem Jugoslávie poněkud opozdilo, byla nevráživost části chorvatské opozice, která tyto spolky obviňovala ze srbofilské orientace. Do tohoto rozporu mezi předpoklady a brzdícími faktory vstupovalo jako aktivizující činitel vzájemnostní úsilí z Prahy. Činnost Jihoslovanské komise v Praze a posléze právě ČJL získávala nejen publicitu v části jugoslávského tisku, ale postupně i souznící zájem založit spolek také na jugoslávském území.²⁹ A tak v Jugoslávii začaly vznikat analogické

26 BRUMMER, A.: *Slovanství a slovanská tradice v meziválečném Československu 1928–1938*. Disertační práce 2012. Vedoucí práce: doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc. Historický ústav FF MU. Brno 2012, s. 45.

27 SKOUPÝ, A.: *Vznik Svazu jihoslovansko-československých lig v předválečné Jugoslávii*. In: DOROVSKÝ, I. (ed.): *Studia Balkanica Bohemoslovaca III. Příspěvky přednesené na III. celostátním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 9. a 10. června 1986*. Brno 1987, s. 167.

28 Jejím představitelem byl Nikola Pašić, srbský předseda vlády Království SHS. Tuto funkci zastával hned několikrát, hlavně v období politické nestability a častého střídání vlád v první polovině dvacátých let 20. století.

29 SKOUPÝ, A.: *Vznik Svazu jihoslovansko-československých lig v předválečné Jugoslávii*. In: DOROVSKÝ, I. (ed.): *Studia Balkanica Bohemoslovaca III. Příspěvky přednesené na III. celostátním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 9. a 10. června 1986*. Brno 1987, s. 167.

Jihoslovansko-československé ligy, nejprve v roce 1921 ve slovinské Lublani, Mariboru a Celje,³⁰ o rok později i v Bělehradě. Ligy se spojily roku 1925 na sjezdu v Rogaške Slatině do Svazu Jihoslovansko-československých lig, jehož předsedou byl pak po dlouhá léta významný politik Kosta Kumanudi.³¹

Od roku 1926 pak vzniká (především v mimosrbských oblastech) řada Jihoslovansko-československých lig. Všechny zároveň vstupovaly do Svazu, který se už v roce 1928 počtem 12 spolků mohl vyrovnat organizaci v Československu. Pokud jde tedy o územní rozdělení lig, to bylo následující: v Srbsku tři ligy (Bělehrad od 1922, Kragujevac od 1927, Šabac od 1927), v Chorvatsku tři ligy (Crikvenica od 1926, Záhřeb od 1927, Split od 1927), ve Slovinsku 4 ligy (Lublaň od 1921, Maribor od 1922, Celje od 1926, Ptuj od 1927), v Bosně jedna liga (Sarajevo od 1927) a v Makedonii také jedna liga (Skopje od 1928).

Pokud jde o členskou základnu, většinou se jednalo o Čechy a Slováky usdlé v Jugoslávii a ty, kteří figurovali v rámci českých a slovenských menšinových spolků. Oproti ČJL a jejím odborům se tito příslušníci české a slovenské národnostní menšiny málokdy prosadili do spolkových funkcí. V jugoslávských ligách pak bylo oproti té československé větší zastoupení inteligence, zvláštní význam pak měla ta, která studovala na odborných nebo vysokých školách v Československu. Naopak slabší zastoupení v jugoslávských ligách měli příslušníci armády a domácí podnikatelé, s čímž pak souvisel také nedostatek finančních prostředků potřebných k činnosti.

Jihoslovanská liga v Záhřebu

Po vzoru Československo-jihoslovanské komise v Praze byla roku 1920 založena Jihoslovansko-československá komise v Záhřebu. Byla to první organizace v Království SHS, která prakticky začala pracovat na sblížování a posilování kulturní a hospodářské vzájemnosti mezi Jugoslávii a Československem, mohli bychom ji tak nazvat předchůdkyní záhřebské ligy. Na prvním zasedání schůze konaném 5. října 1920 byl vybrán pracovní výbor Jihoslovansko-československé komise, jejímž předsedou byl Anton Mandić, místopředseda Stjepan Bosanac, sekretář Stjepan Musulin a pokladník Pavle Jušić.³²

Československá komise začala ihned po svém vzniku s bohatou činností. Zorganizovala větší počet exkurzí, podávala informace o Československu, začala organizovat velké množství společenských a kulturních akcí a informovala o vzájemných hospodářských možnostech. Z podnětu komise byl také na některých středních školách (například

30 Ve Slovinsku k tomu došlo nejspíše. Podíl na tom mělo zajiště také to, že první dva vyslanci Království SHS v Praze, Ivan Hribar a Bogomil Vošnjak, byli Slovinci. Oba se stali přímými podporovateli snah vznikající ČJL v Praze, a to i po jejich návratu do Slovinska.

31 Kosta Kumanudi (1874–1962) byl srbský politik, člen Demokratické strany a mj. v letech 1921–1922 ministr financí. Později se stal primátorem města Bělehrad.

32 JUŠIĆ, P.: *Čehoslovačka komisija u Zabrebu*. In: Jihoslovansko-čehoslovačka liga 1927–1937. Zagreb 1937, s. 5.

v Gospići, Slavonské Požeze) zaveden nepovinný kurz českého jazyka, uspořádáno turné pražského Hlaholu apod. Také započala se svými aktivitami týkající se povznesení turistického ruchu z Československa do Jugoslávie. Poměrně bohatá a různorodá činnost této komise a ohlasy u záhřebské veřejnosti vzbudily u komise takové naděje, že koncem března 1921 se začalo mluvit o založení spolku, resp. Jihoslovansko-československé ligy, jejímž členem by se mohl stát každý. Avšak přes řadu překážek bylo možné ligu založit až v roce 1927.

Dne 17. února 1927 pozval Stjepan Parmačević, redaktor Riječi, úředník Mirko Belošević a Stevan Marković představitele kulturních spolků i soukromé osoby do restaurace „Kolo“, kde se mluvilo o úkolech ligy. Předsedou přípravného výboru byl Stjepan Parmačević a stejného dne byly přijaty spolkové stanovy, tudíž se mohla po úředním schválení konat ustavující valná hromada. Ta proběhla 23. května 1927 a na ní byl zvolen prvním předsedou Josip Šilović.³³ Ustavující schůze výboru 27. května zvolila za protektora tehdejšího starostu Záhřebu Vjekoslava Heinzla. Občané Záhřebu se o založení ligy dozvěděli prostřednictvím vyhlášky, ve které byl také nastíněn její program.

Nedlouho po svém založení vydala liga knihu M. V. Stankoviće a K. Šedivého *Čehoslovačka od svog postanka do danas (Československo od svého vzniku do současnosti)*, otevřela první kurz českého jazyka, který vyučoval K. Kořínek, vydala 27. října 1927 zvláštní přílohu k Novostem o Československu a uspořádala 18.–30. října Československý týden. Během tohoto týdne byl na programu například koncert pianisty Jana Hermana, koncert Jana Kubelíka, přednášky o české hudbě, o ekonomické struktuře Československa a Jugoslávie, o moderní české lyrice, o duchovních ideálech československého národa, večer československých muzikantů, promítání filmu o VIII. všesokolském sletu v Praze a o Velikonocích v Československu atd. Také byl uskutečněn první rádiový přenos z Prahy, v rámci kterého se pozdravili starostové Záhřebu a Prahy.³⁴ Celá akce měla poukázat na kulturní, hudební, historické a ekonomické možnosti Československa, potřebu vzájemné spolupráce a přilákat nové členy do spolku.³⁵

Ještě v roce 1927 záhřebská liga navázala spolupráci se Svazem Jihoslovansko-československých lig v Bělehradu, dalšími ligami, jež ještě do Svazu začleněné nebyly, i s ligami a spolky československými.

V roce 1928 liga pokračovala ve své činnosti. První výborová schůze se konala 3. února. Předseda na ní pogrataloval čestnému členu ligy Odonu Párovi k jmenování generálním konzulem a členu výboru J. Pavlovskému k jmenování konzulem. Na schůzi byl předčítán dopis generálního konzulátu, kterým se lize vyjadřuje poděkování prezidenta T. G. Masaryka za pozdrav ze slavnosti sjednocení a dále také děkovný dopis Petra Bezru-

33 Novou ligu pozdravil tehdejší konzul v Záhřebu Odon Pára, delegáti ligy v Mariboru a další.

34 *Jihoslovansko-československá liga v Záhřebě*. Československo-jihoslovanská revue VIII, 1938, s. 26.

35 KOLLIBAŠ, F.: *Deset godina rada Jugoslovensko-českoslovačke lige u Zagrebu*. In: *Jugoslovensko-čehoslovačka liga 1927–1937*. Zagreb 1937, s. 9–10.

če za gratulaci. Na schůzi se dále jednalo o československém dnu crikvenické ligy. Také byla vzata na vědomí zpráva plzeňského odboru o jeho činnosti. Na další výborové schůzi 8. března byla Marie Růžičková-Strozzinová zvolena čestným členem, bylo usneseno telegrafické blahopřání protektoru ligy Vjekoslavu Heinzelovi k vyznamenání řádem Bílého lva a bylo jednáno o zájezdu pěvecké župy Matija Gubec do Československa, který byl pak doporučen pražskému ústředí.

Liga uspořádala 23. dubna 1928 manifestaci k 10. výročí schůze československých a jihoslovenských veřejných pracovníků, na níž bylo usneseno heslo „Věrnost za věrnost“. Ve stejný den 1928 liga uvítala ve svém středu primátora hlavního města Prahy Karla Baxu v čele delegace hlavního města Československa. Při té příležitosti uspořádala přednášku Petra Zenkla o sociální péči města Prahy – byl vůbec prvním z československých hostů, který přednášel pro členy ligy v Záhřebu.

V říjnu byla uspořádána oslava desátého výročí vzniku Československé republiky, na které se spolupodílely české krajanské spolky Česká beseda a Československá obec. U té příležitosti byla mj. v Národním divadle hrána *Prodaná nevěsta*. Během celého roku liga přijímala československé poslance, celníky, hostila československé studenty a organizovala koncert dětské filharmonie. Zajímavostí může být i to, že po vzoru pojmenování různých ulic v Praze po významných jugoslávských městech a osobnostech, liga iniciovala stejnou aktivitu i v Záhřebu – Strossmayerova ulice tak například dostala v této době jméno ulice Pražská.³⁶

V rámci organizačních záležitostí, na zasedání Svazu Jihoslovansko-československých lig v Bělehradu, které proběhlo 29. dubna, záhřebská liga vyslala své dva delegáty (E. Markoviće a D. M. Bogunoviće) a zástupci záhřebské ligy (E. Marković, M. Belošević) se také zúčastnili kongresu Jihoslovansko-československých a Československo-jihoslovenských lig, který se konal 10.–12. června v Plzni. Během něj ligy informovaly o své činnosti a vyjadřovaly se k tomu, jakým směrem by se měla ubírat jejich práce. Dne 27. října se konaly v Mariboru a 8. prosince v Záhřebu pracovní konference, které měly za cíl koordinaci činností lig.

V dubnu 1929 se konala výroční schůze, na které byl do vedení odboru vybrán Ante Pavelić. V letech 1929–1930 se činnost ligy omezovala na péči o turisty z Československa, na manifestační podniky a na organizování vědeckých a uměleckých zájezdů do Záhřebu. Z tohoto rámce drobné práce vystupuje oslava osmdesátých narozenin prezidenta T. G. Masaryka, která se rozrostla na dobu trvání jednoho týdne, a to od 2. do 9. března 1930. V rámci jeho programu vystoupila například Česká filharmonie, byla hrána *Prodaná nevěsta*, rádiové vysílání *Libuše* z Prahy, byly uspořádány přednášky *Masaryk jako filozof* V. Dvornikoviće, *Masaryk a Židé* A. Lichta, *Masaryk jako nacionalista* P. Skoka aj. Také oslava československého národního svátku ve stejném roce se konala v širším

36 Tamtéž, s. 11.

rámci. Na slavnostní akademii zazněla přednáška *28. říjen Československé republiky a naše omladina*, dále byl uspořádán koncert českých hudebníků, hráno představení *Prodané nevěsty* a v České besedě proběhla oslava československé kolonie a přátel Československa. U příležitosti tohoto svátku byla záhřebská Marovska ulice přejmenována na ulici Masarykovu a město Záhřeb zároveň darovalo pozemek na stavbu Československého domu, o kterém bude ještě pojednáno níže.

S ohledem na nastalé okolnosti, jakými byla demise předsedy Ante Paveliće, zmenšení spolkových prostor, jež znemožňovalo administrativní práci mj. tím, že tajemník ligy měl uložen archiv na více místech, a uvědomění si skutečnosti, že bude nutná celková reorganizace práce, v letech 1931–1932 následkem této všeobecné krize nevystupovala záhřebská liga na veřejnost s velkými podniky, avšak pokračovala jen ve své drobné práci. V březnu tak byly společně s Českou besedou a Československou obcí oslaveny slavnostním divadelním představením narozeniny T. G. Masaryka, v měsíci dubnu jsou na záhřebské univerzitě, a o pár dní později také v Bjelovaru, uspořádány dvě přednášky o krásách Československa s 243 diapozitivy. Ve stejném měsíci liga přivítala studenty z plzeňské obchodní akademie a primátora hlavního města Prahy Karla Baxu se svou manželkou, v květnu exkurzi železničních pracovníků z Prahy, bratislavského autoklubu a České obce učitelské, v červnu exkurzi Jednoty slovanských žen, delegaci novinářů z Plzně, profesora A. Pražáka z Bratislavy, spolek Ludovíta Štúra a další menší turistické výpravy. Mezi 12.–14. květnem 1932 v Záhřebu vystupoval pěvecký spolek Hlahol z Prahy a jihoslovanské pěvecké seskupení Strossmayer. Na podzim liga uvítala moravské učitele z Brna a oslavy národního svátku vzhledem ke špatné situaci uspořádala jen v užším kruhu.³⁷

V letech 1932–1933 se záhřebská liga přeorganizovala. Byly zřízeny čtyři pododborníky, resp. sekce: kulturní, finančně-stavební, organizační a společenská. V tomto období záhřebská liga začala více spolupracovat s brněnským odborem ČJL, což bylo potvrzeno i pobytém tajemníka odboru D. Škornjaka v Brně a Olomouci, předsedou D. G. Bogunoviće v Brně a předsedou brněnského odboru V. Filkuky v Záhřebu. Právě společně s brněnským odborem ČJL a s Národní jednotou za jihovýchodní Moravu si všímala moravských Chorvatů. Během roku liga usilovala o zakoupení co největšího počtu knih o moravských Chorvatech a dále zábavných, naučných i odborných knih.

Pokud jde o samotnou činnost v roce 1932, tak například kulturní sekce započala svoji činnost podáváním informací o Všesokolském sletu v Praze. Dne 7. září zorganizovala zastoupení národopisné sekce z Plzně na Kongresu národních krojů v Lublani, kde se tak představily národní kroje československé, 17. září přichystala slavnostní vzpomnutí stoletého výročí narození Miroslava Tyrše a ve stejném měsíci uspořádala přednášku N. Pelikána *O slovanské duši*. V tomto roce byly také obnoveny kurzy českého jazyka –

37 Tamtéž.

4. listopadu byl otevřen první velký kurz, na který docházelo 74 účastníků a který trval do února 1933. Organizační sekce se pak snažila zorganizovat založení více lig v Sávské bánovině – takže během roku se učinily přípravy pro vznik ligy v Karlovci a Sušaku.³⁸

Roku 1933 se ukázalo, že reorganizace byla ku prospěchu činnosti ligy. Liga získala nové prostory, byla vybavena potřebným inventářem, byla rozšířena agenda apod. Kulturní sekce zorganizovala 14.–30. května pod vedením Saliha Ljubunčića naučnou exkurzi učitelů základních škol do Československa, během níž účastníci navštívili Vídeň, Bratislavu, Brno, Zlín, Pardubice, Hradec Králové, Prahu, Plzeň a České Budějovice. Společně s Francouzským institutem v Záhřebu sekce uspořádala přednášku F. Dominoisa na téma Masaryk. Na oslavě patnáctého výročí vzniku Československa v říjnu vystupoval akademický sbor Mladost-Balkan, chorvatský pěvecký sbor Kolo, záhřebský učitelský pěvecký sbor Ivan Filipović a záhřebský Sokol. Liga se také starala o řadu výprav z Československa, většinou z brněnského odboru ČJL. Stejně jako minulý rok se konal kurz českého jazyka, který vedl J. Štěpánek a D. Škornjak a ze zúčastněných 74 posluchačů ho úspěšně dokončilo 64. Liga se také angažovala v tom, aby byla založena akademická sekce Jihoslovansko-československé ligy v Záhřebu.

Pokud jde o rok 1934, koncem dubna se konala valná hromada Jihoslovansko-československé ligy v Záhřebu. V tomto roce měla liga 268 členů, z nichž bylo 30 členů čestných. Hlavní činností ligy byla propagace jihoslovansko-československé vzájemnosti v celé Sávské bánovině. Liga také dala podnět k založení dalších 7 lig – v Sisaku (předseda Ljudevit Auer), Sušaku (Bogdan Durbešić), Vukovaru (Ivan Paleček), Karlovci (Josip Nikšić), Osijeku (N. Benčević), na Krku a v Požeze. Mimo to zahájila akci, aby pro Sávskou bánovinu byl zřízen Svaz jihoslovansko-československých lig a propagovala spolupráci mezi mladými, kteří si založili Kolo mladých přátel Československa.

V roce 1934 liga svolala zástupce obchodních a výrobních korporací ze Sávské bánoviny, aby pojednali o zlepšení hospodářských styků s Československem. Schůze se zúčastnili také dva delegáti z brněnského odboru ČJL a jihoslovanský konzul v Brně. Závěrem bylo, že hlavní překážkou je, že přestal fungovat clearing, protože Češi a Slováci v Jugoslávii málo nakupují, a protože v clearingů jsou státní dodávky. Jako doporučení bylo uvedeno, že je třeba, aby kontingenty byly ohlašovány alespoň měsíc předem a byl reorganizován obchod z Jugoslávie, tj. aby do Československa šel přímou cestou, a ne prostřednictvím komisionářů z Terstu, Vídně a Budapešti.³⁹ V roce 1934 liga vydala k osmdesátým narozeninám prezidenta Masaryka brožuru Radoslava Lopašice o československém prezidentovi, kterou bezplatně rozdala v 10 000 výtiscích středoškolákům. Ve stejném roce v Záhřebu koncertovala různá pěvecká tělesa, napří-

³⁸ Tamtéž.

³⁹ *Z Jihoslovansko-československé ligy v Zagrebu*. Československo-jihoslovanská revue IV, 1934, s. 48.

klad sbor Smetana z Prahy, Šestnáctka z Olomouce nebo sbor Pražská stráž bezpečnosti.⁴⁰

Další období bylo věnováno intenzivní činnosti, bylo však také obdobím smutku nad marseillskými událostmi.⁴¹ Liga organizovala řadu přednášek o Československu a také došlo k založení výkonného výboru lig Sávské bánoviny a akademické sekce při Lize. V roce 1935 a 1936 liga opět zorganizovala řadu přednášek o Československu, a to jednak za spolupráce Sdružení jihoslovanských inženýrů a architektů, jednak československých krajanských spolků. U příležitosti zvolení Edvarda Beneše novým československým prezidentem pořádala liga na radnici oslavu. V těchto letech se také lize podařily uspořádat například jazykové kurzy češtiny, a to i na vesnicích v okolí Záhřebu, koncert brněnského pěveckého sboru Opus, přivítala řadu exkurzí (například pracovníků československých železnic z Prahy, Ústředí ČJL apod.). Důležité bylo také založení spolkové knihovny, na němž se podílela liga a krajanské spolky – dostalo se jí také materiální pomoci od Ministerstva školství a národní osvěty v Praze. V knihovně byla soustředěna především původní česká a slovenská beletrie, aby se nejšíří záhřebská veřejnost mohla seznámit s českou tvorbou, dále díla českých a slovenských autorů, která byla přeložena do srbochorvatštiny a pak literatura odborná.⁴²

V roce 1936 je opět v Záhřebu otevřen kurz českého jazyka, a to pro začátečníky, pro pokročilé a pro vojáky. Vyučujícími byli J. Štěpánek, D. Škornjak a D. Bloudek. V tomto roce byl mj. v dubnu uspořádán koncert pěveckého uskupení Smetana z Plzně, dále se liga věnovala československým exkurzím a turistům a také připravila půdu a vše potřebné pro vznik ligy v Banja Luce, která oficiálně vznikla 5. června 1936.

Rok 1937 je pro záhřebskou ligu důležitý mj. tím, že během něho bylo založeno z jejích členů konsorcium „Věrnost za věrnost“, které začalo vydávat časopis Slovo, věnující se kulturně-ekonomickým a sociálním otázkám Jugoslávie a Československa. Roku 1937 byl také dostavěn Československý dům, do kterého se liga nastěhovala 1. dubna. Od počátku své existence se záhřebská liga totiž snažila získat nějaké vhodné prostory. Již v roce 1930 liga, společně s Českou besedou a Československou obcí, požádala Stjepana Srkulju, primátora města Záhřeb, aby na místním zastupitelstvu předložil návrh, zda by Češi a Slováci žijící v Záhřebu nemohli bezplatně obdržet pozemek na stavbu Československého domu. Návrh byl 28. listopadu 1930 přijat a začaly se řešit finanční záležitosti stavby, jejíž projekt roku 1934 navrhl Leo Kalda. Na jaře 1936 se započalo se stavbou,

40 KOLLIBAŠ, F.: *Deset godina rada Jugoslovensko-českoslovačke lige u Zagrebu*. In: *Jugoslovensko-českoslovačka liga 1927–1937*. Zagreb 1937, s. 14.

41 Dne 9. října 1934 došlo v jihofrancouzském přístavu Marseille k atentátu, kterému padli za obět dva významní státníci spojeneckých zemí tehdejšího Československa, jugoslávský král Alexandr I. a francouzský ministr zahraničí Louis Barthou.

42 V roce 1938 už čítala 2996 svazků, z toho 656 knih naučných. *Česká a slovenská knihovna v Záhřebě*. Československo-jihoslovanská revue IX, 1939, s. 88.

kteřá byla dokončena o rok později. V Československém domě se nacházely společenské prostory, knihovna, čítárna a velká dvorana s jevištěm.⁴³

O další činnosti záhřebské ligy nejsou dochovány žádné informace. S ohledem na dějinné události v Československu (v září 1938 mnichovské události, v březnu 1939 změna státoprávních poměrů), můžeme předpokládat, že činnost záhřebské ligy slábla a patrně se zánikem Československo-jihoslovanské ligy a Svazu Jihoslovansko-československých lig v dubnu 1941 zaniká i liga záhřebská.

Závěr

Tradice česko-chorvatských styků sahá daleko do minulosti. Po první světové válce v Československu i Království SHS vzniká řada organizací a spolků, které se snaží prosadit a rozvinout myšlenky slovanské vzájemnosti. V chorvatském prostředí, resp. v Záhřebu a jeho přilehlému okolí působí od roku 1927 Jihoslovansko-československá liga, jejíž předchůdkyní byla podobně jako v Československu Jihoslovansko-československá komise. Stejně jako jiné ligy v Jugoslávii, i ona fungovala pod hlavičkou Svazu Jihoslovansko-československých lig a pracovala na sblížení a posilování kulturní a hospodářské vzájemnosti mezi Jugoslávii a Československem. Po celé meziválečné období se (nejen) v chorvatských oblastech udržoval český kapitál, rozvíjel turistický ruch, působila zde řada učitelů a celkově byla bohatá spolupráce ve všech oblastech kulturního života – s tím souvisely i aktivity záhřebské ligy. Z počátku se sice jednalo nanejvýš o aktivity manifestačního charakteru, později se stávala její činnost organizovanou, promyšlenou a bohatou. Během desetiletí se tak v Záhřebu a jeho okolí stává důležitou součástí veřejného života – probíhají kurzy českého jazyka, konají se nejrůznější přednášky, divadelní a pěvecká vystoupení, oslavy a jiné kulturní akce, liga začíná vydávat vlastní časopis, zakládá knihovnu a čítárnu a čile spolupracuje s dalšími organizacemi a spolky, jako jsou například Česká beseda nebo Československá obec. Výsledkem jedné této spolupráce bylo také postavení Československého domu v Záhřebu.

Bibliografie

- AGIČIĆ, D.: *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*. Zagreb 2000.
- BERKOPEC, O.: *T. G. Masaryk a Jihoslované. Bibliografie do roku 1937. Knihy a časopisy*. Praha 1938.
- BRUMMER, A.: *Slovanství a slovanská tradice v meziválečném Československu 1928–1938*. Disertační práce 2012. Vedoucí práce: doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc. Historický ústav FF MU. Brno 2012.

43 KOLLIBAŠ, F.: *Udio J. Č. lige na gradnji Čehoslovačkog narodnog doma u Zagrebu*. In: Jugoslovensko-čehoslovačka liga 1927–1937. Zagreb 1937, s. 21.

- Česká a slovenská knihovna v Záhřebě.* Československo-jihoslovanská revue IX, 1939, s. 88.
- DEJMEK, J. – KOLÁŘ, F. (eds): *Československo na pařížské mírové konferenci 1919–1920. Dokumenty československé zahraniční politiky.* Praha 2001.
- ESSEN, A.: *Malá dohoda jako nástroj československé zahraniční politiky.* In: VALEN-
TA, J. – VORÁČEK, E. – HARNA, J. (eds): *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2.* Praha 1999, s. 562–565.
- HLADKÝ, L. (ed.): *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy.* Praha 2010.
- HLADKÝ, L.: *T. G. Masaryk a jihoslovanské národy za první světové války a v době meziválečné.* In: BROKLOVÁ, E. (ed.): *Sto let Masarykovy otázky. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané v Brně ve dnech 26.–28. září 1995.* Praha 1997, s. 265–271.
- HROZIENČIK, J. (ed.): *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslavan-
ských vzťahov.* Bratislava 1968.
- Jihoslovansko-československá liga v Záhřebě.* Československo-jihoslovanská revue VIII, 1938, s. 26.
- JUŠIĆ, P.: *Čehoslovačka komisija u Zabrebu.* In: Jugoslovensko-čehoslovačka liga 1927–1937. Zagreb 1937, s. 5–12.
- KARPATSKÝ, D.: *Půl tisíciletí česko-chorvatských literárních vztahů ve vzájemných překladech.* Praha 2002.
- KOLÁŘOVÁ, K.: *Časopisy Československo-jihoslovanské ligy: sonda do pramenů k dějinám meziválečných československo-jugoslávských styků.* Porta Balkanica VII, 2015, č. 1, s. 47–62.
- KOLLIBAŠ, F.: *Deset godina rada Jugoslovensko-čehoslovačke lige u Zagrebu.* In: Jugoslovensko-čehoslovačka liga 1927–1937. Zagreb 1937, s. 9–20.
- KOLLIBAŠ, F.: *Udio J. Č. lige na gradnji Čehoslovačkog narodnog doma u Zagrebu.* In: Jugoslovensko-čehoslovačka liga 1927–1937. Zagreb 1937, s. 21–22.
- KVAPIL, M.: *Česko-hrvatske književne veze.* Zagreb 1998.
- SKOUPÝ, A.: *Československo-jihoslovanská liga a její význam v kulturních stycích s Jugoslávií 1918–1938.* Kandidátská disertace. Filozofická fakulta UJEP. Brno 1984.
- SKOUPÝ, A.: *Vznik Svazu jihoslovansko-československých lig v předválečné Jugoslávii.* In: DOROVSKÝ, I. (ed.): *Studia Balkanica Bohemoslovaca III. Příspěvky přednesené na III. celostátním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 9. a 10. června 1986.* Brno 1987, s. 167–174.
- SLÁDEK, Z.: *Malá dohoda 1920–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty.* Praha 2000.
- Z Jihoslovansko-československé ligy v Zagrebu.* Československo-jihoslovanská revue IV, 1934, s. 48.

ŽÁČEK, V. (ed.): *Čeři a Jihoslované v minulosti do roku 1918. Od nejstarších dob do roku 1918*. Praha 1975.

Mgr. Kateřina Kolářová, DiS., (* 1988) pod vedením doc. PhDr. Václava Štěpánka, Ph.D., připravuje disertaci na téma *Československo-jihoslovanská liga a Svaz Jihoslovansko-československých lig v československo-jugoslávské kulturní spolupráci 1920–1938*. Mezi její hlavní vědecký zájem tak patří československo-jugoslávské meziválečné styky, především s důrazem na kulturologické aspekty vzájemné spolupráce, a dále balkánské literatury.
E-mail: 341908@mail.muni.cz.

SVĚT MLADÝCH LIDÍ V SOUČASNÉ ČESKÉ A UKRAJINSKÉ PRÓZE (ROMÁN SERHIJE ŽADANA *DEPEŠ MOD* A JAROSLAVA RUDIŠE *NEBE POD BERLÍNEM*)

Krystyna Kuznietsova

The World of Young People in Contemporary Czech and Ukrainian Prose (Novels *Depeš Mod* by Serhiy Zhadan and *Nebe pod Berlínem* by Jaroslav Rudiš)

The writers very often address the basic question of the direction of life, which can be seen in the literature of all countries and times. However, the history and transformations of the society are significantly reflected in the way of looking at human existence. Therefore, this comparative study focuses on the comparison of two authors of contemporary Ukrainian and Czech prose in order to portray the perception of the modern world by young people. The selected novels are closely interconnected by a number of common features: the tendency of pop-literature, the search for one's own identity in a time of indefiniteness and uncertainty (which is typical for contemporary literature), characters are lost in their ways which lead to nowhere, where a way (depicted as trains and tracks) and losing a home are distinctive images in the authors' work. Through the exploration of the main characters, their state of mind and thoughts as well as the environment in which they live, we conclude that both the Ukrainian and the Czech writer use their characters to reflect the conscience, nervousness and unease of their generation in the uncertainty of today's times.

Key words: contemporary Ukrainian prose; contemporary Czech prose; existence and identity; way and trains; Serhiy Zhadan; Jaroslav Rudiš

ZANEDLOUHO uplyne již třicet let od doby, kdy literatura mnoha slovanských zemí vykročila na svou novou pouť, pouť složitějšího hledání nového a přehodnocení starého. Konec totalitního režimu na přelomu století byl rozhodujícím popudem k výrazné změně, která měla být realizovaná jedinečně postmodernou, jež bořila hranice mezi výmyslem a realitou, mísila žánry a texty, odhalovala dříve zakázané, a stávala se tak provokující hrou. Ve většině slovanských literatur taková změna či přechod (častěji se užívá pojmu *tranzice*) nastal po roce 1989 nehledě na to, že prvky postmodernistické prózy se ve tvorbě mnoha autorů projevovaly už i dříve. Musíme ale též poukázat na to, že v jednotlivých slovanských státech postmoderna vznikala a naplňovala se odlišně,¹ čímž kolem sebe vyvolávala polemické diskuse (např. o existenci východoevropského postmodernismu). Nepochybný je i postřeh bulharského básníka a literárního historika Plamena Dojnova, že ve východoevropských zemích koncem 80. let minulého století je třeba uvažovat spíše o postmoderních impulsech v literatuře, které ale jsou vždy melancholické a existenciální.²

Hovoříme-li o současné literatuře, musíme brát v úvahu i tu skutečnost, že v rozvoji dnešní společnosti se literatura jako součást kultury nemůže vyhnout medializaci, což vede k její popularizaci. Je to pochopitelné, ačkoliv začátek nového století s sebou přináší řadu novot, které však nejsou tak náhlým a výrazným jevem jako postmoderna, jež vnesla do literatury pocit „všedovolenosti“ a tím vyvolala otázku hodnoty beletristických děl. Často tak dochází ke smíšení náročné (elitní) čtenářské literatury s literaturou populární, přičemž beletrie se stává prostředkem populární, tedy lidové, zábavy, knihy jsou považované za zboží, autoři se snaží o vytvoření svébytné image a usilují o získání různých literárních cen, jež jim přinesou zaručený úspěch (vznikají pak jevy jako literární mainstream, pop-literatura apod.).

Dnes mladému autorovi nestačí být jen vynikajícím vládcem slova, jeho cílem se stává i vytváření vlastní image, jména a reputace (a je jedno, zdali pozitivní nebo negativní) směrem k publiku a čtenářům. Literatura mladých pro mladé se tak zhusta stává „literárním byznysem“³, homogenizovaným kulturním jevem, jenž ponouká spisovatele využívat i dalších uměleckých prostředků – hudby, malby, fotografie, divadelní inscenace a podobně. Docházíme tudíž k závěru, že fenomén *pop* se podílí i na tvorbě autorů mladší generace, kteří se stávají představiteli tzv. pop-literatury. Alexander Kratochvil ve

1 V české literatuře jedním z prvních představitelů postmoderního směru je Jiří Kratochvil (povídka *Má láska, Postmoderno* [1994] a *Vyznání postmodernisty* [časopisecky jako *Štátný Sisypfos*, 2001] – považována za manifest české postmoderny); v bulharské literatuře podobné hledání třeba najdeme u Georgi Gospodinova, ukrajinská postmoderna je reprezentovaná tvorbou literární skupiny *Bu-Ba-Bu* (nejvýraznější je tvorba Ju. Andruchovyče). Tvorba těchto autorů zahrnuje výrazné postmoderní prvky (hra s textem, časem a žánry, tzv. „karneval“ apod.), ale je poznamenána i osobitou poetikou.

2 ДОЙНОВ, П.: *Българската поезия в края на 20 век. Част 2*. София 2007, s. 169–171.

3 Pojem uvádíme ze studie KRÁLÍKOVÁ, A.: *Autorské tváře v knižních zrcadlech. Obrazy autorů současné české literatury v perspektivě kulturního transferu*. Příbram 2015.

své studii *Jedna evropská dimenze současné české literatury: fenomén pop* nastiňuje náplň tohoto pojmu: „Pop-literatura se dá (předběžně) chápat jako literatura, která s masmédií a triviální kulturou zahájila intenzivní dialog a kriticky promýšlí ideál tzv. vysoké literatury s jejím monopolizujícím nárokem na poznání a zprostředkování pravdy. Časem se ovšem tento dialog změnil. Z pop-literatury rebelujících společenských outsiderů se stala nálepka kulturního byznysu, mediální fenomén.“⁴

Jestliže v nekomunistické části Evropy a v Americe byl pop-art rozšířeným jevem už v 60. letech minulého století, kdy se rozvíjelo nové povědomí, v němž se prolínal romantický protest, nonkonformismus, vizionářství a život na okraji společnosti, ve slovanských zemích se aktivně prosazuje až koncem 90. let 20. století s přesahem do začátku století 21. Jedním z jeho příznačných prvků, jakožto reflexe nového povědomí, je rozvoj mládežnických subkultur, které se, přirozeně, objevují i v textech současných autorů.⁵

Vzhledem k výše uvedenému vybíráme pro svou krátkou komparatistickou práci téma zobrazení života mladých lidí v současné ukrajinské a české próze. Za cílový aspekt výzkumu považujeme postavu jako odraz své generace, a na příkladu dvou románů se ji snažíme porovnat mezi oběma literaturami. Proto se obracíme ke tvorbě spisovatelů mladší generace, osobnostem české a ukrajinské literatury, kteří jsou si něčím podobní. Serhije Žadana a Jaroslava Rudiše spojuje nejen skoro stejný věk, ale i snaha ztvárnění prvků punkové kultury v textech či mládežnická témata. Ve tvorbě obou spisovatelů také nalezneme jevy pro pop-literaturu typické, o jakých hovoří i A. Kratochvil: „Formálně je pro pop-literaturu typická intertextualita, metafikcionální postupy, převážně realistický způsob vyprávění, často se skládá z montáží různých žánrů a druhů textů. [...] Jazykově je pop-literatura charakteristická stylizovaně hovorovým jazykem a slangovými výrazy“⁶. Oba autory tedy můžeme považovat za představitele pop-literatury.

Charakteristickou pro knihy Žadana a Rudiše je srozumitelnost, jednoduchost narativu, čtivost a maximální přiblížení k realitě v detailech. Nemůžeme vynechat ani tu skutečnost, že tvorba těchto spisovatelů je vždy autobiografická, přičemž jak „Rudiš upřednostňuje zkušenost vlastního života před autorskou fikcí“⁷, stejně tak i Žadan se snaží „rázně smazat hranice mezi textem a životem, mezi ‚žití‘ a ‚psátí“⁸.

4 KRATOCHVIL, A.: *Jedna evropská dimenze současné české literatury: fenomén pop. (Nad knihou Nebe pod Berlínem Jaroslava Rudiše)*. In: FEDROVÁ, S. (ed.): *Hodnoty a tradice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*. Praha 2006, s. 576.

5 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

6 KRATOCHVIL, A.: *Jedna evropská dimenze současné české literatury: fenomén pop. (Nad knihou Nebe pod Berlínem Jaroslava Rudiše)*. In: FEDROVÁ, S. (ed.): *Hodnoty a tradice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*. Praha 2006, s. 576.

7 KOVÁŘ, V.: *Jaroslav Rudiš: Nebe pod Berlínem*. [online]. [Cit. 2. 1. 2017]. Dostupné z: http://www.literarni.cz/rubriky/recenze/proza/jaroslav-rudis-nebe-pod-berlinem_6535.html#WHD3-hvhC70.

8 ХАРЧУК, Р.: *Сучасна українська проза. Постмодерний період*. Київ 2011, с. 215.

Nacházíme zde i podobnost postav, které autoři vybírají pro svou tvorbu: jsou vhozené do depresivního, ohroženého, k životu nepřizpůsobeného a neuspořádaného prostoru, kde na ně číhají obvyklá nebezpečí a pasti, kde cesty vedou do neznáma, železniční koleje nečekaně začínají a hned mizí uprostřed prázdnoty a metro podivným způsobem spojuje svět živých a mrtvých. Domov jako posvátné útočiště pro tyto postavy neexistuje, nemohou se nikde zastavit, usadit se, uspořádat své prostředí podle svých potřeb, požadavků a zálib. Znejistění existence nemůžeme nepropojit s dobovými změnami v postkomunistických zemích, přičemž těžkomyslnost vzniká většinou z touhy po dětství a mládí, která v novém světě, v čerstvě vzniklém státě už nebudou moci znovu prožít. Je to výzva k neustálému hledání té správné životní cesty, autor s kočičí opatrností našlapuje po dosud uzavřené dráze a skrz vzpomínky a zkoumání, zjevení dříve zakázaného, skrz pohyb mezi fikcí a realitou, mezi mystickými a všedními místy, se stává objevitelem svěbytného stylu. Takto můžeme porovnat nejenom vypravěče románů *Depeš Mod* a *Nebe pod Berlínem*, ale i třeba postavy z prozaické knihy Serhije Žadana *Big Mac* a Rudišova románu *Konec punku v Helsinkách* – v obou případech se jedná o příběhy členů starší generace nonkonformistů, kteří jimi zůstali až do svého stáří, na rozdíl od většiny svých přátel. Žadan pro svoje povídky (např. *Berlín, který jsme ztratili* či *Deset způsobů, jak zabít Johna Lennona*) vybírá postavy bývalých hippies a místem děje je právě střední Evropa a její „staří šílení evropští intelektuálové“⁹, podobně jak i Rudišův čtyřicetiletý punk *Ole v Konci punku v Helsinkách*.

Podobnost až shoda jejich tvorby je i v tom, že Žadanův – stejně jako Rudišův – vymyšlený příběh se prolíná s biografickým a částečně vzpomínkovým zápisem, jehož pomocí se před námi odvíjí deník, nebo alespoň něco na způsob deníku, jak je tomu v *Nebi pod Berlínem* nebo v *Grandhotelu*. Individuálnost příběhů v prozaické tvorbě u obou autorů často cílí na vyjádření ztracené jistoty, odmítání „vědomí ideologických konstrukcí a jejich norem“¹⁰.

Depeš Mod

Serhij Žadan vybírá pro svůj román *Depeš Mod* docela prostý příběh: tři kamarádi se vypraví na cestu, aby našli čtvrtého a oznámili mu smutnou zprávu o smrti jeho nevlastního otce. Záhy se zde dovídáme o způsobu života mladých kluků, kteří jsou téměř ke všemu lhostejní a nemají pro co žít. Pro zjednodušení můžeme *Depeš Mod* vlastně snadno považovat za ukrajinskou verzi *Trainspottingu* Irvina Welshe, kde však skotské narkomany na místě hlavních postav nahrazují ukrajínští alkoholici.

9 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005, c. 174.

10 KRATOCHVIL, A.: *Jedna evropská dimenze současné české literatury: fenomén pop. (Nad knihou Nebe pod Berlínem Jaroslava Rudiše)*. In: FEDROVÁ, S. (ed.): *Hodnoty a tradice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*. Praha 2006, s. 583.

Román má formu deníku; v textu před úvodem, který je označen datem 15. února 2004, se seznámíme s vypravěčem, jehož monolog vyjadřuje postoj autora k životu. Žadana srovnává sebe jako nyní třicetiletého se sebou jako čtrnáctiletým a konstatuje, že za tato léta v podstatě neproběhla žádná zásadní změna v okolí – ani v politice, ani v kultuře: „Що змінилося за останні п'ятнадцять років? Майже нічого. Навіть зовнішність цього... президента не надто змінилася, у всякому разі його портрети як ретушувалися тоді, так і тепер ретушуються, навіть я це помітив. Змінилася музика в радіо, але я його, зрештою, і не слухаю. Змінився одяг, але вісімдесяти, наскільки я розумію, і далі в моді. Не змінилася телекартинка, вона така ж липка та ядуча, як розлитий на паркеті лимонад. Не змінився клімат, зими все такі ж довгі, а весни — довгоочікувані. Змінилися друзі, себто одні назавжди зникли, а інші, натомість, з'явилися. Змінилася пам'ять — вона стала довшою, але не стала кращою“¹¹. Prostřednictvím této krátké výpovědi poznáváme, že vypravěč se ani nesnaží něco měnit, charakterizuje jej až úplný nezájem a neúčast na formování občanské společnosti a svou apatii v závěru úvodu jen potvrzuje přáním vytrvalosti pro svou vlastní lhostejnost a nezlomnou duševní vyrovnanost.

Román *Depeš Mod* je o generaci 90. let minulého století, jejímž příslušníkům bylo právě osmnáct (či devatenáct), když se rozpadl Sovětský svaz. Příběh se odehrává v krátkém časovém úseku pouhých tří letních dnů roku 1993, na pozadí kterých autor popisuje život několika ukrajinských chlapců, jež už dávno jakoby zcela pozbyl smyslu. Románové dny plynou ve studentském bytě (přestože se hrdinové knihy studiu již dlouho nevěnují), kde vedou nesmyslné diskuse pro mladíky typické, nebo se třeba toulají po okrajích města Charkova, přičemž tyto činnosti jsou vždy doprovázeny vydatným pitím tvrdého alkoholu. Postavy ztvárněné v románu *Depeš Mod* jsou lidmi z okraje společnosti, jimž jde především o „svobodu od povinností (které vyvolávají nudu), vzdělání (úroveň, kterého je mizerná), práce (která není), rodičovské péče (protože rodiče ji sami potřebují) a rodičovské autority (která chybí), rodinných vztahů (rodina vůbec zatěžuje)“¹², a tak jediným úkolem úspěšně prožitého dne bývá obstarání alkoholu a jeho následná konzumace. S takovou podstatou života těchto mladých lidí nás spisovatel seznamuje ve čtyřech úvodních kapitolách. Hlavní postavou románu je bezejmenný vypravěč (jeho jméno se objeví jen jednou, téměř na konci románu: „Ладно ці придурки, але ти,

11 ЖАДАН, С.: *Депеш Мод*. Харків 2011, с. 5–6. „Co se změnilo během posledních patnácti let? Skoro nič. Dokonce i vzhled toho... prezidenta se moc nezměnil, v každém případě jeho portréty byly retušované tehdy a retušují se dodnes, tohle i já dokážu poznat. Změnila se hudba v rádiu, ale koneckonců neposlouchám ho. Změnilo se oblečení, ale jak já vidím móda osmdesátých je stále populární. Nezměnila se televizní obrazovka, je pořád lepkavá a žíravá, jako rozlitá limonáda na podlaze. Nezměnilo se klima, zimy jsou stále dlouhé, a jara jsou dlouho očekávaná. Změnili se kamarádi, totiž jedni navždy zmizeli, druzí se objevili. Změnila se paměť, stala se delší, ale se nezlepšila.“ (Překlad K. K.)

12 ХАРЧУК, Р.: *Сучасна українська проза. Постмодерний період*. Київ 2011, с. 212.

Жадан, мав би знати, ви ж, здається, разом навчаєтесь¹³), vedlejšími pak neúspěšný obchodník Vasja Komunist, Žid a přitom antisemita Sobaka Pavlov a spoluzák hlavního hrdiny Saško Karbjurator, jehož se vydávají hledat. Autor přivádí do textu i mnoho epizodických postav: tlustého homosexuála s přezdívkou Kakao, revolucionáře Čapaje, Gruzína Vachu, Vovu a Volodu, generálovu dceru Marusju a další. Jednoduchost jmen, používání jejich zkrácených forem, samotných příjmení a přezdívek výrazně dokresluje svět románu a prostředí jeho mladých hrdinů. Vypravěč přemýšlí, co skupinu vlastně drží pohromadě a jsou-li vůbec kamarádi: „Гарна, вічно голодна компанія, котру незрозуміло що тримає разом, бо в принципі всі одне одного недолюблюють, ну, але це ще не причина, аби ігнорувати здорове спілкування“¹⁴. Bezpochyby je však spojuje bytí v jejich uzavřeném světě, zatímco v okolí vládne společenský chaos.

Ve dvou dalších kapitolách, páté a šesté, Žadan, Vasja Komunist a Sobaka Pavlov vyrazí na cestu, a jak víme, putování je typickým znakem ukrajinské postmoderny. Pouté má mladíky přivést ke kamarádovi, kterému mají oznámit zprávu o smrti jeho nevlastního otce. Své hledání začínají ve staré, napůl opuštěné továrně, v jejíž dílně bydlí bývalý zaměstnanec Čapaj, který tu zůstal po částečném zavření podniku. Jeho krach je v jistém smyslu symbolem rozpadu státu: „завод розвалювався, як і все в країні, що можна було вкрати — директор вкрав, що не можна було — зіпсував“¹⁵. Přátelé stráví jeden večer s Čapajem, jehož součástí je nákup marihuany u místních Romů a vyloupení kanceláře ředitele továrny. Další jejich zastávkou je byt školačky Marusje, dcery generála, která v románu představuje svět bohatých – otec jí koupil byt v centru Charkova, v němž bydlí sama, bez kontroly a rodičovské péče; vysoce postavený otec Marusje je ztělesněním světa peněz, kterými řeší i všechny problémy své dcery, a možná proto, stejně jako ostatní mladé postavy příběhu, Marusja postrádá smysl života, který naplňuje pouze večírky a opět alkoholem. Třetím krokem (a zároveň třetí cestou) ke zjištění místa přebývání Saše Karbjuratora je byt neznámého Hoše, kam je posílá Marusja a kde tráví čas jejich spolubydlící Kakao, jenž jim oznámí, že Saša odjel pracovat na dětský letní tábor. Obraz zoufalé reality a zbytečnosti současného člověka je posílen v závěru románu, v němž mladíci svého cíle nedosáhnou; do letního tábora dorazí jen Žadan, ale ten nenachází sílu zprávu o smrti předat. Cesta, kterou spolu kamarádi ušli, má však hlubší smysl: byla pokusem o nápravu a naplnění jejich života. I to, že do konečného bodu pouté dojde jenom Žadan sám jasně hovoří o neschopnosti kohokoliv odtrhnout od těžkosti bytí na tomto světě, na kterou v románu odkazují symboly jako nepohodlí ve vlacích,

13 ЖАДАН, С.: *Денеш Мод*. Харків 2011, с. 146. „Dobrá ti kretění, ale ty, Žadane, měl bys vědět, přece studujete spolu [...]“ (Překlad K. K.)

14 Tamtéž, s. 59. „Dobrá a vždy hladová parta, která se z nepochopitelných důvodů drží pohromadě, protože doopravdy jeden druhého nenávidí, i když to není příčina k ignorování přirozené komunikace.“ (Překlad K. K.)

15 Tamtéž, s. 84. „Továrna krachovala, stejně jak všechno ve státě, všechno, co mohl ředitel ukrást – ukradl, co nemohl – zničil.“ (Překlad K. K.)

nenávaznost spojí a dlouhá čekání. Možná proto hrdina pocituje prázdnotu a bezmoc, a snad jen hlemýžď, kterého pozoruje na nástupišti, může znamenat malou naději, že cesta neskončí a další generace se budou dále plazit směrem na „západ“, který není míněný jako vytoužený cíl emigrace, ale jako zosobnění lepšího života.

Celý text románu je napsaný formou deníku, je v něm ale také přítomno přeskokování z er-formy na ich-formu. První tři úvodny (*Bcmyn N° 1*, *Bcmyn N° 2*, *Bcmyn N° 3*) jsou vytvořeny er-formou a vypravěč je heterodiegetický, neboť v příběhu neúčinkuje; předúvodní část, čtvrtý úvod (*Bcmyn N° 4*) a dvě kapitoly jsou psány ich-formou, vypravěč je homodiegetický. Typickým je prudký přechod z dialogů k vyprávění hrdiny, který podává zbytek rozhovoru svými slovy. Vnímání okolního prostředí někdy je přerušováno (jakoby působením alkoholu) a do vyprávění se vplétají různé doplňující prvky – retrospektivy, pořad v rádiu o rockové hudební skupině Depeche Mode (jejíž tvorba je součástí díla jako hudební kulisa a oblíbená hudba dané generace), texty písniček, nebo obsahy knih (proletářská literatura v továrně) a podobně. Autor tímto způsobem vytváří svébytnou montážní kompozici.

Nebe pod Berlínem

Na rozdíl od Žadanova *Depeš Mod*, román Jaroslava Rudiše začíná cestou bezprostředně. Je to příběh mladého učitele Petra Béma, jenž se rozhodne opustit svůj dosavadní život a utíká do Berlína, aby tam začal žít nový. Hlavní příčinu této volby čtenář zjistí později – je jí Petrova přítelkyně Žeňa, která ho svým těhotenstvím upomíná na tvrdou realitu tohoto světa a nudné závazky tohoto života. V novém městě se Petr seznámí s představitelem subkultury punkerů, Pancho Dirkem, a společně založí hudební skupinu U-Bahn¹⁶. Metro je neoddělitelnou částí života hlavního hrdiny: je jeho prostředkem k živobytí (hraje na kytaru na stanicích) a hluk a rychlost metra připomíná oběma mladým mužům jejich životní styl, proto také podle metra svou skupinu pojmenovávají. Podobně jako postavy v *Depeš Mod*, Petr, Pancho a jejich přátelé žijí svůj život pasivně, uzavření ve své úzkosti a nejistotě vyčkávají na změnu, která má náhodně přijít. Veškerý svůj volný čas věnují hudbě, návštěvám baru, popíjení alkoholu a kouření marihuany. Petr Bém se přes svého nového kamaráda seznámí s dívkou jménem Katrin, se kterou začne chodit. Poznává stále další a další lidi a jejich příběhy, poznává Berlín (i prostřednictvím podzemky), snaží se prosadit v hudební branži – to vše tvoří dějovou linii procházení hlavního hrdiny osobním obdobím neurčenosti. I vztah s Katrin je pro Béma přechodný a utvrzuje jej v tom, že kruh se uzavřel a on začíná žít stejný život, před jakým utekl z Prahy, a proto na své cestě stojí před dalším rozhodnutím.

Do příběhu neustále vstupují další postavy, které dotvářejí vyprávění svými životními příběhy, přičemž jediné, co je spojuje, je opět podzemní dráha. Příkladem takových

16 Německy metro.

vedlejších postav jsou rodiče Katrin. Otec, pan Blum, pracuje jako strojvedoucí vlaků metra; Petra seznamuje se svým kolegou Günterem, který rád hovoří o sebevraždách v podzemce, jež viděl na vlastní oči, a věří, že duše sebevrahů zůstávají navždy bloudit v tunelech, a on je vidí a cítí. Rudiš pomocí těchto postav vytváří mystický svět mrtvých, prolínající se se světem živých. Paní Blumová pak dokresluje představu „života“ metra jako kouzelné bytosti svou kronikou „*úbánu*“, kterou už pečlivě vede snad víc než deset let. Skutečně mystickou součástí podsvětí metra jsou mrtví; jeden z nich jménem Bertrám se stává jednou z postav románu (dokonce i vypravěčem jedné kapitoly). Jestliže Žadan ve svém románu vidí hlemýžďe jako symbol naděje na zlepšení, Rudišův Bertrám je podobně nadějným zosobněním kouzelné síly, pomáhající mladým hudebníkům dosáhnout vytoužené proslulosti; spojitost mezi těmito dvěma postavami ze dvou různých děl spočívá tedy v jejich funkci, jsou onou dlouho očekávaným závanem změny, na niž všichni pasivně čekají a věří, že určitě přijde, jsou příznakem změny, jež nutí postavy přehodnotit své činy a částečně i život. Tento symbol změny k lepšímu, kterou oba autoři mistrovsky umísťují na konec svých děl a tím před hlavními hrdiny otevírají novou cestu, zároveň vytváří pocit nedovršenosti, což uvolňuje prostor pro čtenářovu představivost.

Kompozici románu *Nebe pod Berlínem* tvoří krátké pojmenované příběhy, časový úsek průběhu událostí není znám, ale chápeme, že je rozhodně delší než u Žadana, shodnou pak je snaha autorů vytvořit pocit montáže. Stejně jako v *Depeš Mod*, i v *Nebi pod Berlínem* spisovatel dává velký prostor pohledům zpět do minulosti; Žadan ji líčí většinou lhostejně, jeho hrdina všechny své prohry svádí na problémy státu, jen krátce si dovolí vzpomínku na radostné a bezstarostné dětství, ale vždy bez sentimentálního stesku. U Rudiše je tomu naopak – vzpomínky jsou něčím neoddelitelným od postav, ovinuty teplým smutkem a nostalgii.

Topos města, jenž se těsně prolíná s toposem metra, má významnou úlohu v Rudišově románu. Autor se dotýká i problematiky dvojakosti Berlína – i když město už není rozděleno, Rudiš pocituje patrný nesoulad.¹⁷ Metro zde svým způsobem vystupuje v roli spojení (nikoliv pouze jako městský dopravní prostředek), neboť jako kdysi spojovalo západní a východní část Berlína, nyní spojuje svět živých a mrtvých.

Petr Bém je vypravěčem homodiegetickým, je přítomen v celém románu, kromě jedné jediné kapitoly – *Bertrámova příběhu*, v níž autor dovoluje mrtvé postavě, sebevrahu Bertrámovi, naposled předestřít publiku své pocity a myšlenky, kteroužto záměnou dochází ke zpestření celé výpovědi, která ale setrvává v ich-formě. I Rudiš svůj text obohacuje o texty písniček skupiny U-Bahn a kolážovými fotkami.

17 Což nacházíme i u Žadana, Marusja žije v centru, ale ostatní hrdinové tráví čas na okrajích města nebo na sídlišťích Romů – bohatý a chudý prostor města.

Cesta

Pojem cesty či poutě hraje významnou úlohu v románech obou autorů. Serhij Žadan v románu *Depeš Mod* volí skutečnou cestu jako podstatu příběhu – tři kamarádi se vydají hledat čtvrtého, ale pojem cesty je zde využit i v přeneseném smyslu – Žadan (stejně jako Rudišův Petr Bém) bezcílně putuje svým životem. V *Nebi pod Berlínem* se taková bloudivá cesta otvírá útekem Petra z Prahy (a potom i na konci románu, kdy uvažuje o dalším útěku – návratu do Česka), přičemž sama postava Petra přemýšlí: „Občas se ptám, proč jsem tady, když bych měl být tam. Ale já nevím, kde mám být. Možná bych měl být někde jinde. Co když ale tady?“¹⁸ U Žadana další cesta, která nikam nevede, začíná také na konci románu: „я дивлюся на асфальт і бачу, як до мого хліба підповзає втомлений, змучений депресіями слимак, витягне свою недовірливу пику в бік мого хліба, потім розчаровано всовує її назад до панцира і починає відповзати від нас на Захід — на інший бік платформи. Я навіть думаю, що цієї дороги йому вистачить на все його життя.“¹⁹

Cesty do neznáma definitivně připravují postavy daných románů o domov, o čemž hovoří Tamara Hundorova ve své knize *Postčernobylská literatura*²⁰. Život bez domova je vykreslen v románu *Depeš Mod* Serhije Žadana, a i celkově je charakteristickým rysem tvorby tohoto autora. Samozřejmě se nejedná o opravdové bezdomovectví, nýbrž o neschopnost pocitu domova; stejný rys můžeme pozorovat i v románu Jaroslava Rudiše *Nebe pod Berlínem*. Oba autoři ve svých dílech taktéž odkazují na punkovou kulturu, k níž život bez domova nepochybně patří. Hrdinové románu *Depeš Mod*, stejně jako i postavy *Nebe pod Berlínem* sice mají kde bydlet, doma se ale necítí. Pocit absence domova se pak přenáší i na celé město: hlavní hrdina *Depeš Mod*, bezejmenný vypravěč, bydlí ve svém rodném městě Charkově, které ale popisuje bez jakékoliv lásky nebo sympatie, je k němu lhostejný, stejně jako k nově vzniklému státu,²¹ který nezná a neumí si představit, jak být jeho občanem. Rudišův Petr Bém se necítí doma ani v Praze ani v Berlíně, kam přijíždí za novým životem. Vedlejší postavy obou románů mají sklon k podobným pocitům – kamarádi v *Depeš Mod* jsou z jiných měst a stejně ztraceni v novém státě, v *Nebi pod Berlínem* dvojakost velkoměsta zahání lidi do podzemí – cítí se doma v prostorech a vozech podzemní dráhy, někteří tam dokonce zůstávají i po

18 RUDIŠ, J.: *Nebe pod Berlínem*. Praha 2007, s. 77.

19 ЖАДАНА, С.: *Денеш Мод*. Харків 2011, с. 223. „Дивám се на ходнік а відім хлемýздé, ктерý се плазі к мему хлебу, је унавенý а уможенý депресіями, натахује свýй недóвérлывý ксичт к мему хлебу, пак зклamané втахује хо зпáткы до крунýфе а мрїї на зáпад од нас – на јину сторону наступище. Доконце сі мýслїм, же тато цеста му стаці на целý жывот.“ (Překlad K. K.)

20 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

21 Vypravěč se narodil a prožil většinu svého života v Sovětském svazu, děj románu se odehrává už v nezávislé Ukrajině.

smrti. Pojem cesty symbolizují i obrazy vlaků, železnice, nádraží a stanic metra, přítomné v obou románech, a mohou mít i přenesený význam životní dráhy.²²

Petr Bém a Žadan

Pro lepší pochopení světa mladých lidí, jakožto reflexi života představitelů současné mladé generace, je třeba upřít pozornost na hlavní postavy-vypravěče těchto dvou románů. Iluzi podobnosti těchto dvou fiktivních obrazů částečně vytváří autobiografičnost textů. Samozřejmě jsou na místě pochybnosti; historické období děje románů je odlišné – *Depeš Mod* se odehrává v roce 1993, v případě *Nebe pod Berlínem* cítíme i přes neznalost umístění v času, že se tento příběh odehrává v současnosti. Zde je nutno poznamenat, že Žadan svou knihu záměrně zahajuje útržkem z deníku z roku 2004, čímž nám naznačuje, že na celý další děj budeme nazírat optikou nynějšího pohledu, což je naznačeno i tezí o neměnnosti tohoto svět.²³ Podobná zamyšlení o neměnnosti světa jsou přítomny i v *Nebi pod Berlínem*: „Možná jsem klidný já, možná je klidné tohle město, které už bylo a teď jen čeká, co se stane [...]. Vypadá to, že se nestane vůbec nic, že z nových domů a nových fasád budou staré domy a staré fasády.“²⁴

Rudiš (stejně jak Žadan) „vědomě straní outsiderům, tragigroteskním figurám a figurkám ze společenského okraje“²⁵, a postavy Petra Béma i Žadana se v románech výrazně odlišují a vynikají nad ostatní. I když tyto hlavní postavy mluví v dialozích hovorovým jazykem, slangem i vulgárně, v proudu jejich myšlenek stále nacházíme prvky inteligence, vzdělanosti a zvýšené citlivosti, která vyznívá z textu četnými lyrickými odstupy a poetickými metaforami.

Oba spisovatelé vynechávají popis vzhledu svých vypravěčů, jejich charakterizace zůstává spíše nepřímá, což je záměr – vytváří se tak prostředí záhadnosti. Obě hlavní postavy se reprezentují jenom svým narativem. Bohatost jejich vnitřního myšlenkového světa potvrzují jejich vnitřní existenciální úvahy a dále se také shodují v tom, jak je v sou-

22 Günter: „Koleje jsou pro město bytostně důležité. [...] proto, že tohle město drží díky kolejím pohromadě. Koleje ho držely pohromadě i potom, co lidi selhali a nechali ho rozpadnout na kousky.“ RUDIŠ, J.: *Nebe pod Berlínem*. Praha 2007, s. 62. Zde však se domníváme, že hovoří nejenom o městě, ale i částečně o sobě. „Мокрі блискучі рейки рівномірно тягнуться від нього в обидва боки безкінечності, і саме це, за великим рахунком, й примиряє його з дійсністю.“ ЖАДАН, С.: *Депеш Мод*. Харків 2011, с. 57. / „Mokrá a lesklá kolejisté se rovnoměrně táhnou od něho do obou stran nekonečnosti, a právě toto do značné míry ho usmírjuje s realitou.“ (Překlad K. K.) Tato promluva se vztahuje k postavě Vasi Kumunista, ale chápeme, že je to blízké i pro vypravěče, např. i dále v textu: „Багато-багато помаранчевих колій на Заході, тягнуться від вокзалу, котрий темніє праворуч, і світяться під сонцем, сонце висить в районі Холодної Гори, здорово, кажу я, я б на твоєму місці тут і жив — кажу Чапаєви.“ Тамтєз, s. 114. / „Spoustu oranžových kolejí na Západě, se táhnou od nádraží, jež zprava tmavne, a svítí se pod sluncem. Slunce visí nad Chladnou Horou, říkám to je fajn, na tvém místě bych tady zůstal bydlet, říkám Čapajevovi.“ (Překlad K. K.)

23 Tamtěz, s. 4–5.

24 RUDIŠ, J.: *Nebe pod Berlínem*. Praha 2007, s. 77.

25 KOPÁČ, R.: *Pozoruhodná mapa nebe tam dole*. Tvar XIV, 2003, č. 2, s. 22.

časné době těžké dospět k rozhodnutí: „Katrin pronese, že tohle si musím rozhodnout sám. Řekne to tak, jako když pila do dřeva a k nebi vyletí mrak pilin. Řekne to ostře, jako by to rozřízla za mě.“²⁶ „Коли перед тобою стільки дверей, ти ніколи не знаєш, в які саме потрібно ввійти, — думаю я, стоячи перед тролейбусом. Це вже третій чи четвертий, який я пропускаю, я ніяк не можу сконцентруватись і вирішити, що саме мені потрібно і для чого. Себто куди я маю їхати і хто на мене там чекає. Яюсь несподівано я залишився сам, без друзів і знайомих, без учителів і наставників [...]“²⁷

Oba autoři vybrali pro svoje dílo jako téma mladé lidi, a proto jde o generační výpověď, „hledání sebe sama v ‚toku dějin“²⁸, a formování fragmentárního vědomí postav můžeme do jisté míry považovat za důsledek totalitní komunistické výchovy. V této souvislosti je nezbytné zdůraznit, že romány mají i řadu odlišností. Nejpodstatnější z nich je ta, že v *Depeš Mod* se autor hlouběji zabývá nejenom existenciálními otázkami, snaže se popsat postavení mladého člověka v dnešním světě, ale důrazně hovoří i o mezigeneračním konfliktu: „Коли я стану дорослим і мені буде 64, я обов’язково згадаю всю цю тягомотину, хоча би для того, аби з’ясувати, чи і я перетворився на таку малорухоому худобу, яка тільки й може що переживувати нікелевими щелепами запаси хавки, приготовані на довгу полярну зиму. Як я буду почувати себе в 64? Чи мене так само будуть ненавидіти всі ці діти вулиць і супермаркетів, як сьогодні я ненавиджу всіх, кому за 40.“²⁹ Mnoho literárních vědců se shoduje v tom, že klíčovým v tomto románu je problém „rodičů a dětí“, nebo přesněji absence rodičovské péče a předávání zkušeností, proto se hrdina *Depeš Mod* neobejde bez takové výpovědi.³⁰ Možná je to dáno i tím, že z neschopnosti porozumět světu, z jeho neurčitosti a své deprese Žadan viní výhradně předchozí generaci, a bez jakýchsi pokynů k životu není sám schopen najít řešení ani pro sebe: „Що потрібно робити впродовж життя зі своїми мізками, аби вони вкінці не протухли [...]“. Підозрюю, якщо я про це щось і довідаюся, то саме в свої 64, коли

26 RUDIŠ, J.: *Nebe pod Berlínem*. Praha 2007, s. 136.

27 ЖАДАН, С.: *Денеш Мод*. Харків 2011, с. 59. „Když máš před sebou tolik dveří, nikdy nevíš, do kterých máš vstoupit, přemýšlím naproti trolejbusu. To je už třetí nebo čtvrtý, který mi ujíždí. Nijak se nemůžu soustředit a rozhodnout, co potřebuji a k čemu. Totiž kam mám jet a kdo na mne tam čeká. Neočekávané jsem zůstal sám, bez přátel a známých, bez učitelů a rádců.“ (Překlad K. K.)

28 KRÁLÍKOVÁ, A.: *Autorské tváře v knižních zrcadlech. Obrazy autorů současné české literatury v perspektivě kulturního transferu*. Příbram 2015, s. 173.

29 ЖАДАН, С.: *Денеш Мод*. Харків 2011, с. 57–58. „Když budu dospělý a bude mi 64, určitě si připomenu tohle promrhávání, aspoň proto abych zjistil, jestli jsem se stal takovým nepohyblivým dobyt看em, jenž může jen žvýkat niklovou čelistí zásoby žrádla, které jsou připravené na dlouhou polární zimu. Jak se budu cítit v 64? Jestli tahle všechna děti ulic a supermarketu budou mě nenávidět tak stejně, jak dneska nenávidím já všechny po čtyřicítce.“ (Překlad K. K.)

30 ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005; ХАРЧУК, Р.: *Сучасна українська проза. Постмодерний період*. Київ 2011; АГЕСВА, В.: *Дороги й середохрестя*. Львів 2016.

щось міняти мені вже не захочеться.³¹ Na rozdíl od drsných depresivních úvah Žadana, Rudišův Petr Bém je spíše jen sklíčený pohledem na realitu a znuděný stereotypním životem. Jaroslav Rudiš se ve svém románu mezigenerační problematikou nezabývá, ačkoliv můžeme uvažovat, že některé jeho vedlejší postavy jako matka Katrin, kdysi talentovaná nástěnkářka, Günter a pan Blume svými neustálými vzpomínkami na staré časy, ve kterých se rozplynulo jejich mládí, naznačují cosi o nevydařenosti svého života (na mínění o špatných rodičích nebo státu ale nenarazíme). Příčinou může být, jak se dá tušit, i odlišnost vnímání prostoru na národní úrovni, anebo i to, že hrdina *Nebe pod Berlínem* je dospělejší než hrdina *Depeš Mod*, tudíž ví, že při narození dítěte instrukce k životu není příslušející. Možná jej (Petra Béma) to přiměje k útěku od těhotné přítelkyně a může to být i příčinou jeho vnitřního neklidu a strachu, ale problém je ukrytý jen v něm: „A když si tohle všechno uvědomím, jsem si jistý, že to, co mě nejvíc strachuje, jsem já sám. Co jiného je špatné svědomí než člověk obrácený naruby? A tak utíkám dál a dál.“³²

Jako další rozdíl mezi oběma díly lze uvést (ne)přítomnost milostného motivu. *Depeš Mod* ho vůbec neobsahuje, *Nebe pod Berlínem* ano, ale autorem je spíše dodán jako jeden z faktorů procházení hrdiny složitým obdobím.

Z krátkých charakteristik postav a popisu děje těchto dvou románů vyplývá, že jejich postavy neprocházejí prakticky žádným duševním vývojem, přesto však prožívají přechodné období svého života a stojí na rozcestí před výběrem správné životní dráhy. Otázka směřování života je v literatuře etablovaná odjakživa, proto je (samo)zřejmé, že i současná literatura mladých pro mladé ji před námi otevírá. Jak ukrajinský Serhij Žadan, tak i český Jaroslav Rudiš, oba spisovatelé svými postavami odráží povědomí, nervozitu a neklid své generace v dnešním nejistém období.

Bibliografie

- KOPÁČ, R.: *Pozoruhodná mapa nebe tam dole*. Tvar XIV, 2003, č. 2, s. 22.
 KOVÁŘ, V.: *Jaroslav Rudiš: Nebe pod Berlínem*. [online]. [Cit. 2. 1. 2017]. Dostupné z: http://www.literarni.cz/rubriky/recenze/proza/jaroslav-rudis-nebe-pod-berlinem_6535.html#WHD3-hvhC70.
 KRÁLÍKOVÁ, A.: *Autorské tváře v knižních zrcadlech. Obrazy autorů současné české literatury v perspektivě kulturního transferu*. Příbram 2015.

31 ЖАДАН, С.: *Денев Мод*. Харків 2011, с. 58. „Co musím během života se svým mozkiem dělat, aby celkově nezatuhl [...]. Domnívám se, že dozvím-li se o tom něco, tak přesně ve svoje 64, akorát když nebudu mít žádnou chuť na jakékoliv změny.“ (Překlad K. K.)

32 RUDIŠ, J.: *Nebe pod Berlínem*. Praha 2007, s. 77.

- KRATOCHVIL, A.: *Jedna evropská dimenze současné české literatury: fenomén pop. (Nad knihou Nebe pod Berlínem Jaroslava Rudiše)*. In: FEDROVÁ, S. (ed.): *Hodnoty a tradice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě*. Praha 2006, s. 575–587.
- RUDIŠ, J.: *Nebe pod Berlínem*. Praha 2007.

АГЕЄВА, В.: *Дороги й середохрестя*. Львів 2016.

ГУНДОРОВА, Т.: *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ 2005.

ДОЙНОВ, П.: *Българската поезия в края на 20 век. Част 2*. София 2007.

ЖАДАН, С.: *Депеш Мод*. Харків 2011.

ХАРЧУК, Р.: *Сучасна українська проза. Постмодерний період*. Київ 2011.

Mgr. Krystyna Kuznietsova (* 1989) pod vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., zpracovává disertaci *Reflexe národa v literárních postavách prozaických děl druhé poloviny 20. st. (na materiálech ukrajinské, české a bulharské literatury)*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání národní identity a její odrazu v literárních postavách prozaických děl současné české, ukrajinské a bulharské literatury. E-mail: 282051@mail.muni.cz.

ŽÁNROVÉ SPECIFIKUM MEMOÁRŮ INTEGROVANÝCH V *DENÍKU SPISOVATELE* A NĚKOLIK SOUVISLOSTÍ S BIOGRAFIÍ F. M. DOSTOJEVSKÉHO

Lenka Paučová

The Genre Particularity of Memoirs Incorporated in *A Writer's Diary* and Several Connections to the Biography of F. M. Dostoyevsky

Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky (1821–1881), unlike other Russian writers of the 19th century, never wrote his memoirs but he put them into *A Writer's Diary*—a publication that first came out as a part of *Grazhdanin* (The Citizen) magazine, later as an independent periodical. Based on *A Writer's Diary*, we defined six types of memoirs: 1. memories of social events (a criminal case of an abused child), 2. memories of the family circle (brother Mikhail Mikhailovich, nanny Alena Frolovna), 3. memories of important personalities (N. Nekrasov, V. G. Belinsky or I. S. Turgenev), 4. memories of important life moments (Dostoyevsky's meeting with the Decembrist wives, two reminiscences from the story *The Peasant Marey*, prisoner abuse in prison), 5. memories of places (Ems, Florence), 6. minor reminiscences (memories of childhood friends, cruelty to a mare, lawsuit). In the study, we dealt with these types of memoirs from the genre and thematic point of view, we stated connections to the biography and links to the writer's work.

Key words: autobiography; memoirs; F. M. Dostoyevsky; *A Writer's Diary*

„Меня несколько раз вызывали написать мои литературные воспоминания. Не знаю, напишу ли, да и память слаба. Да и грустно вспоминать; я вообще не люблю вспоминать.“¹ To jsou slova, jež napsal Fjodor Michailovič Dostojevskij do *Deníku spisovatele* v roce 1873. Vydavatelé ho několikrát oslovili s nabídkou napsat memoáry, spisovatel však odmítl, protože na minulost vzpomínal nerad. Kromě smutku, který s sebou vzpomínání přinášelo, Dostojevskij cítil obavu z toho, že by si některé souvislosti už nemusel dobře pamatovat.²

Jediné dílo F. M. Dostojevského, které svým charakterem připomíná memoáry, jsou *Zimní poznámky o letních dojmech*.³ Dostojevskij ho napsal v roce 1863, krátce po návratu z cest po Západu. Memoáry o Dostojevském psali nakonec jiní, v první řadě jeho rodina a příbuzní – manželka Anna Grigorjevna,⁴ bratr Andrej Fjodorovič,⁵ dcera Ljubov,⁶ pak spisovatelé, přátelé a další.⁷

Deník spisovatele představuje v kontextu Dostojevského tvorby výjimečné dílo. Dílo, v němž se projevuje Dostojevskij jako spisovatel, literární kritik, filozof, religiózní myslitel a samozřejmě jako člověk. Je svým charakterem dílem polytematickým, zároveň představuje svérázný žánrový experiment vznikající ve třech fázích: v letech 1873–1874 vycházel jako součást časopisu *Graždanin*, později v letech 1876–1878 jako svébytné periodikum, v roce 1880 a 1881 vyšlo jen jedno číslo.

Dílo, jež autor nazval deníkem, reaguje na aktuální společenské, politické a jiné události, zároveň však díky integrovaným memoárům představuje jistou formu vyrovnání se s minulostí. Dostojevskij začal psát *Deník spisovatele* v roce 1873, v období, kdy mu bylo 52 let. Určitě i pozdní období života podnítilo spisovatele, aby zařadil vzpomínky do svého *Deníku*.

1 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1989, с. 23.

2 Anna Grigorjevna Dostojevská ve svých *Vzpomínkách* uvádí, jak se v důsledku epileptických záchvatů zhoršila paměť spisovatele, především na jména a tváře. Dostojevskij si tím udělal hodně nepřátel mezi lidmi, kteří o tom nevěděli. Dostojevskij zapomněl například na básníka Berga a dokonce i příjmení vlastní manželky za svobodna. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 364–365.

3 Dílo *Zimní zápisky o letních dojmech* připomíná memoáry již svým názvem, jenž evokuje časový odstup. Co je však nejdůležitější, Dostojevskij z vlastní perspektivy hodnotí zkušenost se západoevropskou civilizací.

4 Memoáry Dostojevského druhé manželky Anny Grigorjevny Snitkinové byly pod titulem *Vzpomínky (Воспоминания)* poprvé publikovány v roce 1925 (red. L. P. Grossman), tj. 44 let po Dostojevského smrti. Později vyšly v roce 1971 (red. S. V. Belov, V. A. Tunimanov) a v roce 1981, přičemž se jednalo o doplněné vydání z roku 1971. *Vzpomínky* Anny Grigorjevny jsou pro nás cenným pramenem, jenž přináší pohled na osobnost spisovatele z perspektivy člověka nejbližšího, člověka, který spisovatele znal možná nejlépe.

5 Dostojevského mladší bratr Andrej Michailovič sepsal vzpomínky, které vyšly v úplném vydání s názvem *Воспоминания Андрея Достоевского* v roce 1930.

6 Memoáry Dostojevského dcery Ljubov vyšly původně v německém jazyce s názvem *Dostojewski geschildert von seiner Tochter* (1920), v ruštině o dva roky později jako *Достоевский в изображении своей дочери*.

7 Dostojevskij vystupuje v četných vzpomínkách spisovatelů, současníků, přátel a dalších. Připomeňme například básníka A. N. Majkova, filozofa V. S. Solovjova nebo lékaře S. D. Janovského.

V příspěvku se budeme věnovat memoárům, které jsou přítomny v každé fázi vydání *Deníku spisovatele*. Zaměříme se na jejich charakter z hlediska žánru, s ohledem na fázi vydání díla se pokusíme vymezit jejich atributy, ale také odpovědět na otázku, jaké místo v *Deníku spisovatele* zaujímají a jak jsou propojeny s ostatní tvorbou spisovatele. Dále se pokusíme srovnat realitu popisovanou Dostojevským v jeho *Deníku* s perspektivou ve vzpomínkách jeho manželky Anny Grigorjevny a jiných (např. V. G. Bělinského a N. G. Černyševského).

Ve studii citujeme ze souborného vydání děl F. M. Dostojevského v třiceti dílech,⁸ přičemž jsme využili překlady názvů z dvoudílného českého vydání *Deníku spisovatele* z roku 1977.⁹

Na **memoáry** neboli **vzpomínky** či **paměti** budeme nahlížet jako na jeden z autobiografických žánrů. Tyto žánry se častokrát spojují s emigrantskou literaturou, protože se autor žijící nejčastěji v cizím prostředí ohlíží za domovinou, dětstvím nebo mládím jako obdobím šťastným až ideálním. Za doslova nejdůležitější žánr emigrantské literatury (především však ruské) považuje memoáry lotyšský rusista Fjodors Fjodorovs.¹⁰ Dalším důležitým faktorem vzniku autobiografických, ale i biografických a memoárových žánrů je věk spisovatele, protože u starších autorů se pravděpodobnost sepisování vzpomínek zvyšuje. Společně s deníkem, zápisky a eseji řadíme memoáry ke skupině autobiografických žánrů, které se nacházejí na pomezí krásné a dokumentární literatury, přičemž na autorovi samotném závisí, k čemu se jeho vzpomínky přiblíží víc. Jako žánr pomezí a autobiografický mají memoáry svá specifika.

Český bohémista Vlastimil Válek uvádí, že nejdůležitějším znakem memoárové literatury je vyprávění o minulosti, o dějích proběhlých, skončených.¹¹ Když srovnáme žánr memoárů a deníku, vidíme, že hlavním distinktivním rozdílem mezi nimi, je zejména časový odstup. Vznikají tak dvě časové roviny: 1. čas, v němž se události odehrávají, 2. čas sepisování události autorem.¹² V denících je časový odstup od momentu, kdy se události odehrály, také přítomen, ale v memoárech je jednoznačně větší. Tím se ve srovnání s deníkem snižuje jejich autenticita. Čím je časový odstup mezi děním události a její sepisováním větší, tím více se zvyšuje míra stylizace a zkrácení zachycených událostí. Válek doslova uvádí: „Délka času, který uplyne mezi dobou, kdy se události odehrály, a dobou, v níž memoárista svědectví sepisuje, je pro interpretaci minulých dějů značně

8 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград 1972–1990.

9 DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatele I*. Praha 1977; DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Deník spisovatele II*. Praha 1977.

10 Srov. FJODOROV, F.: *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: BURIMA, M. (ed.): *The Memoirs of the 20th Century. Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils 2010, s. 11.

11 VÁLEK, V.: *Časové aspekty v memoárové literatuře*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity XXXI, 1982, č. D 29, s. 205.

12 Mohli bychom pojmenovat i další: čas vydání vzpomínek, čas jejich přečtení.

důležitá: poznamenává a formuje subjektivní pisatelovu pravdu.¹³ Časový odstup od událostí sžívá v každém případě důležitou roli; Zdeňka Havránková píše doslova o deformaci faktů působením času.¹⁴

Podle zaměření rozlišujeme memoáry zaměřené na objektivní realitu – události nebo osobnosti, jež autor hodnotí ze svého hlediska; jejich protíváhu představují memoáry zaměřené na autorský subjekt.

Na co Dostojevskij v *Deníku spisovatele* vzpomíná? Z hlediska obsahu můžeme vymežit následující typy autorových vzpomínek:

1. **Vzpomínky na společenské události** – vzpomínka na kriminální případ týrání dítěte, který rezonoval ve společnosti.
2. **Vzpomínky na spisovatele a významné osobnosti** – kromě vzpomínek na osobnosti, jichž si Dostojevskij vážil (N. Někrasov), najdeme však i vzpomínky na ty, k nimž měl spisovatel ambivalentní vztah (V. G. Bělinskij nebo I. S. Turgeněv); například vzpomínku na George Sandovou, kterou nazýváme literárněvědným memoárem.
3. Třetí typ představují **vzpomínky F. M. Dostojevského na rodinný kruh** – důležitá vzpomínka na staršího bratra spisovatele Michaila Michailoviče; vzpomínka na chůvu Aljonu Frolovnu.
4. **Vzpomínky na důležité životní okamžiky** – vzpomínka na setkání Dostojevského s manželkami děkabristů na cestě do káznice, dvojí reminiscence z povídky *Музык Marej*, vzpomínka na týrání vězňů v káznici.
5. **Vzpomínky na místa** – vzpomínky, které se vážou ke koupelnému městu Ems a ke Florencii.
6. **Drobné reminiscence** – vzpomínka na chlapce z dětství, týrání kobylky, žaloba.

V *Deníku spisovatele* převažuje první skupina memoárů, vzpomínky na objektivní realitu. Citová angažovanost autora je však přítomna u všech typů vzpomínek, větší míru pozorujeme zejména ve vzpomínkách, které se Dostojevského přímo dotýkají, sám je jejich protagonistou. V této souvislosti souhlasíme s vymezením memoárů jako tzv. ego-literatury, *эго-словесности*, jež se objevuje ve studiích Fjodorse Fjodorovse.¹⁵

Podívejme se na jednotlivé typy vzpomínek blíže:

13 VÁLEK, V.: *Časové aspekty v memoárové literatuře*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity XXXI, 1982, č. D 29, s. 205.

14 HAVRÁNKOVÁ, Z.: *Příspěvek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého*. Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury, 1969, č. 13, s. 70.

15 Viz studie FJODOROV, F.: *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: BURIMA, M. (ed.): *The Memoirs of the 20th Century. Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils 2010, s. 9–16; ФЕДОРОВ, Ф.: *Мемуары как проблема*. Studia Rossica XX. T. I. Memuarystyka rosyjska i jej konteksty kulturowe, 2010, № 1, s. 25–47.

1 Vzpomínky na společenské události

Aktuální společenské události Dostojevskij líčí v *Deníku* s krátkým časovým odstupem, což odpovídá charakteru tohoto žánru.

Návštěva dětského domova vyvolala u Dostojevského vzpomínku na jeden **soudní případ** v části *Pár slov o jednom domě. Myšlenky k věci (Нечто об одном здании. Собственные мысли; Deník spisovatele* za květen 1876, kap. 2, č. 1). Jde o případ ženy, která týrala vlastní dítě. Nesnesla pláč a strčila jeho ruku pod horkou vodu ze samovaru. Případ vzbudil velký zájem veřejnosti.

K tomuto případu se Dostojevskij opět vrací. Zřejmě v důsledku vlastní tragédie (smrti dcery Soni a později syna Aljoši) vnímal spisovatel osudy chudých a týraných dětí velmi citlivě. Samotné téma utrpení dětí, jemuž se autor se věnoval – v žánrech uměleckých (črty) i věcných (fejtony, analýzy soudních procesů), ale také ve vzpomínce jako pomezím žánru – zaujímá v *Deníku spisovatele* důležité místo. Utrpení nevinných dětí vyvolávalo u Dostojevského pochybnost o víře v Boha po celý život. Připomeňme si jeho slova z dopisu N. D. Fonvizinové v roce 1854: „Я скажу Вам про себя, что я — дитя века, дитя неверия и сомнения до сих пор и даже (я знаю это) до гробовой крышки.“¹⁶

2 Vzpomínky na spisovatele

Vzpomínky na významné spisovatele jsou soustředěny v částech *Lidé zašlých časů, O výstavě, Smrt George Sandové, Několik slov o George Sandové* a celá kapitola věnována Někrasovovi. Název *Lidé zašlých časů (Старые люди)* může evokovat skrytou ironii, ale ironii bychom v něm zřejmě hledat neměli, protože se v uvedené části nenachází jen vzpomínka na Bělinského, ale také na Gercena, Černyševského, na manželky děkabristů, na lidi, kterých si Dostojevskij vážil.

Vzpomínky na počátky literární kariéry zůstaly v paměti Dostojevského stále zřetelné.¹⁷ Na **V. G. Bělinského** spisovatel vzpomíná v části *Lidé zašlých časů (Старые люди; Deník spisovatele* za rok 1873, č. 2); charakterizoval ho jako nadšence, Bělinského nadchla Dostojevského prvotina *Chudí lidé*, ale později se z „nevýznamných důvodů“ rozešli. Dostojevskij uvádí, že Bělinskij byl vášnivým socialistou, jenž se ho snažil ovlivnit svým ateismem. Vtipně poznamenává, že Bělinskij se za celý život nedokázal

16 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой: Письма 1832–1859.* Москва 1985, с. 176.

17 Spisovatel doslova píše: „Но некоторые эпизоды моего литературного поприща мне поневоле представляются с чрезвычайно отчетливостью, несмотря на слабую память.“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, статьи и заметки 1873–1878.* Ленинград 1989, с. 23.

naučit nijaký cizí jazyk, například příjmení materialisty Feuerbacha vyslovoval jako „Fijerbach“.¹⁸

Vztah k Bělinskému rezonuje také ve *Vzpomínkách* Anny Grigorjevny. Dostojevskij byl kritikovi vděčný za povzbuzení jeho literárního talentu, i když ho Bělinskij ještě osobně neznal. Co však spisovatel Bělinskému nemohl zapomenout, byl kritický pohled na jeho vztah k víře a náboženský světonázor.¹⁹ Na žádost spisovatele Babikova psal Dostojevskij o Bělinském článek do sborníku, sborník však nakonec publikován nebyl, protože Babikov předčasně zemřel a článek se za záhadných okolností ztratil.²⁰

Bělinskij se v *Deníku spisovatele* objevuje i později, v esejích s názvem *Můj paradox* (*Мой парадокс*; *Deník spisovatele* za červen 1876, kap. 2, č. 1) a *Závěry z paradoxu* (*Вывод из парадокса*; *Deník spisovatele* za červen 1876, kap. 2, č. 2). Dostojevskij v nich nakonec souhlasí s myšlenkou kritika Apollona Grigorjeva, který tvrdil, že kdyby Bělinskij předčasně nezemřel, určitě by se myšlenkově přidal k slavjanofilům. Ambivalentní vztah k Bělinskému, vděčnost za jeho podporu na začátku kariéry a následné zklamání se zrcadlí také v románu *Poníženi a uražení*.

Zmínku o **A. I. Gercenovi** najdeme již v první části *Deníku spisovatele* za rok 1873. Dostojevského zaujalo dílo *Z druhého břehu* svou formou. Dále se ke Gercenovi vrací ve druhé části s názvem *Lidé zaslých časů*. Gercen se podle Dostojevského jako emigrant již narodil; charakterizuje ho jako reflexivní typ, jenž se projevoval jako Rus, i když žil v emigraci. Dostojevskij četl Gercenova díla, když žil s Annou Grigorjevnu v zahraničí.²¹ Smutnou zprávu o sebevraždě Gercenovy dcery Jelizavety Alexandrovny z roku 1875, Dostojevskij uvádí v části *Dvě sebevraždy* (*Два самоубийства*; *Deník spisovatele* za rok 1876, kap. 1, č. 3), z řádků cítíme soucit s tragédií v rodině Gercena.

V deváté části *Deníku spisovatele* z roku 1873 s názvem *O výstavě* (*По поводу выставки*) se v souvislosti s překladem děl N. V. Gogola do francouzštiny nachází zmínka o **I. S. Turgeněvovi**. Dostojevskij vzpomíná překlady Gogolových děl z pera manžela Pauline Viardot pod patronátem Turgeněva. Viardot neuměl rusky, a proto se z jeho překladů specifikum Gogolova díla vytrácí. Zajímavostí je, že takovou vzpomínku na Turgeněva, jako například na Bělinského, Černyševského nebo Gercena, v *Deníku spisovatele* nenajdeme. Dostojevskij se o něm v *Deníku* nevyjadřuje, čímž se vyhnul veřejné

18 Srov. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцатый первый: Дневник писателя 1873, статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1989, с. 11.

19 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 180.

20 Dostojevskij dostal od Babikova zálohu 200 rublů. Když článek napsal, požádal A. N. Majkova, aby ho poslal I. G. Solovjovovi, moskevskému prodáváči knih, jenž měl článek Babikovovi nakonec doručit. V roce 1872 dostal Dostojevskij dopis, v němž ho neznámý moskevský obchodník požádal, aby článek o Bělinském poslal a vrátil zálohu 200 rublů, protože sborník z důvodu Babikovovi smrti vydán nebyl. Dostojevského článek se beze stopy ztratil. Tyto a další souvislosti uvádí ve svých *Vzpomínkách* A. G. Dostojevská. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 181. Srov. také НАСЕДКИН, Н. Н.: *Достоевский. Энциклопедия*. Москва 2008, с. 515–516.

21 Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 173.

konfrontaci. O Turgeněvovi se však víckrát zmiňuje Anna Grigorjevna, čímž „konflikt“ mezi spisovatelem vidíme z jiné perspektivy.

Vzpomínku na **N. G. Černyševského** Dostojevskij vložil do čtvrté části *Deníku spisovatele* za rok 1873 s názvem *Něco málo o sobě (Нечто о себе)*. Poprvé se Dostojevskij a Černyševskij setkali až v roce 1859, rok po návratu spisovatele z nucených prací. Opět připomíná Gercena, na něhož tehdy Černyševskij zapůsobil díky svému zjevu nepřijemným dojmem. Dostojevskému se to právě naopak líbilo. Spisovatel navštívil Černyševského doma, okolnosti této návštěvy blíže neuvádí. Černyševskij byl dle Dostojevského milým a srdečným člověkem. Následovalo však jeho zatčení a vyhnanství. Dostojevskému se nepodařilo zjistit, z čeho byl Černyševskij vlastně obviněn.

Dostojevskij a Černyševskij se setkali jenom dvakrát. Z perspektivy Černyševského však získáváme o prvním setkání poněkud jiný obraz: Dostojevskij kritika již na prvním setkání nepřímou urazil, protože když ho doma osobně navštívil a požádal, aby se v budoucnu již nezopakoval podobný případ zhárství, jaký se odehrál na tržišti, nepřímou tím kritika obvinil z kontaktů a spoluúčasti ve zločinu, což si spisovatel neuvědomoval. Dle Dostojevského měl Černyševskij na lidi vliv a v budoucnu mohl zamezit podobným útokům. Černyševskij však s Dostojevským soucítit, jeho žádost připisoval zhoršení jeho zdravotního stavu.²² Dodejme, že Dostojevskij se krátce předtím vrátil z nucených prací, takže jeho zdravotní stav byl zhoršený. Další setkání Černyševského s Dostojevským proběhlo přibližně o týden později, trvalo jen několik minut. Černyševskij potřeboval souhlas spisovatele k publikaci jeho povídek ve vydání antologie pro dospělé, méně vzdělané čtenáře. Dostojevskij souhlasil a Černyševskij odešel, čímž skončilo jejich druhé a zároveň poslední setkání.

V roce 1865 vyšla v časopise *Epocha* první část Dostojevského povídky *Krokodýl*. Autor se na stránkách *Deníku spisovatele* zmiňuje o podivných kritických poznámkách in margine této povídky, až později se dověděl, že byla interpretována jako alegorie na vyhnanství Černyševského. Dostojevskij zdůrazňuje, že by si Černyševského tímto způsobem zesměšnit nedovolil.

Básník **N. A. Někrasov** zaujímal v životě Dostojevského důležité místo: „Ведь Некрасов был один из первых, кто признал талант Федора Михайловича и содействовал его успеху в тогдашнем интеллигентном обществе.“²³ Vzpomínce na něj Dostojevskij věnoval celou druhou část²⁴ *Deníku spisovatele* z prosince 1877. S básníkem se setkal

22 „Я слышал, что Достоевский имеет нервы расстроенные до беспорядочности, близкой к умственному расстройству, но не полагал, что его болезнь достигла такого развития, при котором могли бы сочетаться понятия обо мне с представлениями о поджоге Толкучего рынка.“ ЧЕРНЫШЕВСКИЙ, Н. Г.: *Мои свидания с Ф. М. Достоевским*. In: ГРИГОРЕНКО, В. В. – ГУДЗИЯ, Н. К. (ред.): *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников в двух томах. Том второй*. Москва 1990, с. 5.

23 ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 340.

24 Část věnována Někrasovovi se skládá ze čtyř menších částí: I. *Někrasovova smrt. Co bylo řečeno nad jeho hrobem* (*Смерть Некрасова. О том, что сказано было на его могиле*), II. *Puškin, Lermontov, Někrasov*

měsíc před jeho smrtí: „Он казался тогда почти уже трупом, так что странно было даже видеть, что такой труп говорит, шевелит губами. Но он не только говорил, но и сохранял всю ясность ума. Кажется, он всё еще не верил в возможность близкой смерти.“²⁵ Dostojevskij uvádí, že za noc přečetl asi dvě třetiny všeho, co Někrasov napsal. Poznali se v roce 1845, pak se jejich cesty rozešly. Vývoj jejich vztahu nám může připomenout vztahy s Bělinským, Dostojevskij však uvádí, že si Někrasova vážil, i když nesdíleli stejné názory. Vzpomíná si na setkání s básníkem v roce 1863, když mu Někrasov několik svých básní věnoval, přičemž jedna z nich, nazvaná *Nešťastníci* (*Несчастные*), vypovídá o Dostojevském a jeho životě na Sibiři.²⁶ Později, v roce 1875, se Dostojevskij rozhodl publikovat svůj román *Výrostek* v periodiku *Otčestvennyje zapiski*, jejichž redaktorem byl v dané době Nikolaj Někrasov.²⁷ O zlepšení vztahů mezi Někrasovem a Dostojevským se zmiňuje také Anna Grigorjevna, která připomíná náhlou návštěvu Někrasova.²⁸

Dostojevskij vzpomíná také na pohřeb Někrasova. Se smutkem uvádí, že se ho účastnilo kolem tisíce citelů tohoto básníka, především studentů; nad jeho rakví zaznělo hodně projevů, ale nepromluvil ani jeden spisovatel. Význam Někrasova pro ruskou literaturu byl podle Dostojevského značný, právem mu patří místo hned za Puškinem a Lermontovem: „Некрасов, действительно, был в высшей степени своеобразен и, действительно, приходил с ‚новым словом‘. Был, например, в свое время поэт Тютчев, поэт обширнее его и художественнее, и, однако, Тютчев никогда не займет такого видного и памятного места в литературе нашей, какое бесспорно останется за Некрасовым. В этом смысле он, в ряду поэтов (то есть приходивших с ‚новым словом‘), должен прямо стоять вслед за Пушкиным и Лермонтовым.“²⁹

V osobnosti Někrasova se podle Dostojevského spojoval básník a občan, jehož talent sloužil lidu. Zejména svou láskou k ruskému lidu si Někrasov zaslouží pojmenování

(Пушкин, Лермонтов и Некрасов), III. *Басни́к а обча́н. Rozšířené názory na Někrasova jako člověka (Поэт и гражда́нин. Обще́е то́лки о Некрасове как о человеке)*, IV. *Svědék pro Někrasova (Свидетель в пользу Некрасова)*.

- 25 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой: Дневник писателя 1877 сентябрь–декабрь, 1880 август*. Ленинград 1984, с. 11.
- 26 Dostojevskij uvádí: „Так однажды в шестьдесят третьем, кажется, году, отдавая мне томик своих стихов, он указал мне на одно стихотворение, ‚Несчастные‘, и внушительно сказал: ‚Я тут об вас думал, когда писал это‘ (то есть об моей жизни в Сибири), ‚это об вас написано‘ [...]“ Tamtéž, s. 112.
- 27 Туто, ale i další souvislosti uvádí Anna Grigorjevna ve svých *Vzpomínkách*. Po smrti Někrasova Dostojevskij velmi truchlil, jeho manželka proto měla obavy, že by mohl dostat epileptický záchvat. Dostojevskij se účastnil panychid za Někrasova, na pohřbu přednesl řeč, která pak byla uveřejněna v *Deníku spisovatele*. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 340–341.
- 28 „Меня страшно заинтересовал приход Некрасова, бывшего друга юности, а затем литературного врага. [...] К большой моей радости, я услышала, что Некрасов приглашает мужа в сотрудники, просит дать для ‚Отечественных записок‘ роман на следующий год и предлагает цену по двести пятьдесят рублей с листа, тогда как Федор Михайлович до сих пор получал по ста пятидесяти.“ Tamtéž, s. 282.
- 29 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой: Дневник писателя 1877 сентябрь–декабрь, 1880 август*. Ленинград 1984, с. 112.

národní básník: „Но сердцем своим, но великим поэтическим вдохновением своим он неудержимо примыкал, в иных великих стихотворениях своих, к самой сути народной. В этом смысле это был народный поэт.“³⁰

Črty literárněvědného memoáru má podle nás **vzpomínka na G. Sandovou**³¹ publikovanou po smrti francouzské spisovatelky. Najdeme ji v červnovém čísle *Deníku spisovatele* za rok 1876. Dostojevskij si francouzské spisovatelky velmi vážil, George Sandová vstoupila do literatury v čase jeho mládí, Dostojevskij uvádí, že její novelu *Uprchlík* četl, když mu bylo asi 16 let, pak měl celou noc horečku.³²

I když Senkovskij a Bulgarin Sandovou kritizovali a zesměšňovali; Dostojevského uchvátila její originalita a upřímnost: „женщины всего мира должны теперь надеть по ней траур, потому что умерла одна из самых высших и прекрасных их представительниц и, кроме того, женщина почти небывалая по силе ума и таланта — имя, ставшее историческим, имя, которому не суждено забыться и исчезнуть среди европейского человечества.“³³ Román *Jana* byl podle Dostojevského geniální.

Tyto memoáry mají charakter portrétu s esejistickými prvky, přičemž dominuje Dostojevského vztah k dané spisovatelské osobnosti. Nejdlejší a nejucelenější je vzpomínka na Nikolaje Někrasova, což podle nás může být důsledkem zlepšení vztahů mezi spisovateli. Ve všech vzpomínkách na spisovatele sehrává důležitou roli citová angažovanost. Ve vzpomínce na Bělinského se projevuje ambivalentní vztah Dostojevského ke kritikovi. Ten je patrný zejména v zamlžování některých souvislostí, poukazování na marginálie satirického charakteru; později, v esejích z roku 1876 konstatací názorového přerodu Bělinského. Dostojevskij obdivuje Gercena a jeho život za hranicemi, protože sám by za hranicemi jako emigrant, bez kontaktu s Ruskem a ruským lidem, žít nedokázal.³⁴ V souvislosti se zmizením Černyševského vyjadřuje svoji obavu, s osudem kritika soucítí.

3 Vzpomínky na rodinný kruh

Do *Deníku spisovatele* Dostojevskij vložil dvě důležité vzpomínky vážící se k rodinnému kruhu: vzpomínku z dětství, z něž je nejvýraznější vzpomínka na chuťu Aljonu

30 Tamtéž, s. 119.

31 Vzpomínka na George Sandovou se skládá ze dvou částí: I. *Smrt George Sandové* (*Смерть Жорж Занда*), II. *Několik slov o George Sandové* (*Несколько слов о Жорж Занде*).

32 „Я думаю, так же как и меня, еще юношу, всех поразила тогда эта целомудренная, высочайшая чистота типов и идеалов и скромная прелесть строгого, сдержанного тона рассказа, — и вот этакая-то женщина ходит в панталонах и развратничает!“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий: Дневник писателя за 1876 год, май–октябрь*. Ленинград 1981, с. 33.

33 Tamtéž, s. 35.

34 Po čtyřech letech v cizině se Dostojevskij toužil vrátit zpátky do Petrohradu, protože ztrácel inspiraci pro svá díla, tuto inspiraci mu mohl vrátit jenom kontakt s ruským lidem. Společně s manželkou Annou Grigorjevnu a dcerou Ljubov se do Ruska vrátil 8. července 1871. Srov. ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987, с. 217.

Frolovnu a na staršího bratra Michaila Michailoviče Dostojevského. Zajímavostí je, že o manželce Anně Grigorjevně a dětech se na stránkách *Deníku spisovatele* Dostojevskij vůbec nezmiňuje. Anna Grigorjevna se nestala prototypem žádné z jeho výrazných ženských postav, jenom marginální postavy truchlící ženy z románu *Bratři Karamazovovi*, která vypráví o svém žalu ze ztráty dítěte starci Zosimovi.³⁵ Tato situace zřejmě vyplývá z charakteru Anny Grigorjevny – jako Dostojevského manželka byla pro spisovatele vždy oporou, nechtěla vystoupit z jeho stínu. Blíže se spisovatel nevyjadřuje ani o svých rodičích.

Vzpomínka z dětství na rodiče, sourozence a pěstounku Aljonu Frolovnu se nachází v části *Zmátenost a nepřesnost sporných bodů* (*Сбивчивость и неточность спорных пунктов*, *Deník spisovatele* za duben 1876, kap. 1, č. 3).³⁶ O Velikonocích seděly děti s rodiči u večere a náhle za nimi přišel čeledín Grigorij se zprávou, že jim téměř vyhořelo panství. Všichni padli na kolena a začali se modlit. Zdálo se, že rodina spisovatele skončí na mizině, ale Aljona Frolovna, pěstounka dětí, jim nabídla všechny své úspory: „Если надо вам будет денег, так уж возьмите мои, а мне что, мне не надо... Денег у ней не взяли, обошлись и без того.“³⁷ Nakonec si rodina Dostojevských peníze nemusela půjčit, ale od pěstounky bylo moc šlechetné, že jim chtěla pomoci. Uvedená vzpomínka se v *Deníku* objevuje jako emotivní argument in margine tehdejší situace. Jde zároveň o jedinou vzpomínku na Aljonu Frolovnu v *Deníku spisovatele*.

Dojemnou je Dostojevského **vzpomínka na bratra** Michaila Michailoviče s názvem *Na obranu mrtvého* (*За умершего*, *Deník spisovatele* za duben 1876, kap. 2, č. 4). Dostojevskij reaguje na historku z časopisu *Novoje vremja*, která pošpinila památku jeho zesnulého bratra. Michail Michailovič Dostojevskij, zakladatel časopisů *Vremja* a *Epocha*,

35 Dodejme, že milostný trojúhelník, jenž vznikl mezi samotným Dostojevským, jeho první manželkou Marií Dmitrijevnou a učitelem Vergunovem, autor zobrazil v románu *Uražení a ponížení* (1861) na vztahu mezi Ivanem Petrovičem, Natašou Ichmeněvovou a Aljošou Valkovským. Charakter Marie Dmitrijevny, také milenky Apollinarie Suslovové, dokonce první snoubenky Anny Vasiljevny Korvin Krjukovské se zrcadlí v postavách nejslavnějších románů spisovatele. Črty charakteru Dostojevského první manželky můžeme pozorovat například v postavě Nataši Ichmeněvové (*Uražení a ponížení*), Kateřiny Ivanovny Marmeladovové (*Zločin a trest*), Kateřiny Ivanovny Verchovcevojové (*Bratři Karamazovovi*). Srov. НАСЕДКИН, Н. Н.: *Достоевский. Энциклопедия*. Москва 2008, s. 579–580.

36 Obsah první kapitoly dubnového čísla *Deníku spisovatele* za rok 1876 je následovný: I. *Ideály stojatého vegetativního života. Kulaci a hrobaři oběiny. Panští porobáněči Ruska (Идеалы растительной стоячей жизни. Кулаки и мироеды. Высшие господа, подгоняющие Россию)*, II. *Kulturní nymandí. Rotatení lidé (Культурные тинки. Повредившиеся люди)*, III. *Zmátenost a nepřesnost sporných bodů (Сбивчивость и неточность спорных пунктов)*, IV. *Jak lidumilní Švýcaři osvobodili ruského mužika (Благотельный швейцар, освобождающий русского мужика)*.

37 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981, s. 112.

jistému Ščapovovi údajně nevyplácel honorář.³⁸ Dostojevskij si však myslí, že celá situace je nedorozumění, protože jeho bratr by se tak nezachoval.

Dostojevskij zdůrazňuje, že jeho bratr byl čestným člověkem. Nebyl členem kroužku Petraševského ani Durovova kroužku. Večery u Petraševského však navštěvoval, protože si půjčoval knihy z jeho knihovny. Michail Michailovič si vážil Fouriera, studoval jeho díla. Když se zjistilo, že je fourieristou, byl dva měsíce držen v Petropavlovské pevnosti. V průběhu těchto dvou měsíců mohl nejednou vypovídat proti petraševcům a osvobodit se, ale neudělal to, i když se bál o svou rodinu – ženu a tři děti. To podle Dostojevského vypovídá o jeho skutečném charakteru.³⁹

Jak jsme již uvedli, Dostojevského vzpomínka na bratra vznikla spontánně jako reakce na článek z časopisu. Nachází se v závěru druhé kapitoly dubnového čísla *Deníku spisovatele*, bez souvislostí s předchozími částmi – s tematikou politické situace, vnímání Ruska v Evropě, úlohy Ruska v budoucnu nebo spiritismu.⁴⁰ Samotnou pasáž dotýkající se památky Michaila Michailoviče spisovatel v *Deníku* přímo cituje.

Vzpomínka Dostojevského na zemřelého bratra svým charakterem přechází do apologie, což můžeme pozorovat ve využití argumentace. Dostojevskij odmítá obvinění vznesená proti osobě Michaila Michailoviče, obhajuje charakter bratra, jenž se projevil ve vězení v Petropavlovské pevnosti. Část věnována zesnulému bratrovi je z celé druhé části dubnového vydání *Deníku spisovatele* tou nejsubjektivnější, nejemotivnější.

4 Důležité okamžiky v životě Dostojevského

V *Deníku spisovatele* Dostojevskij zmiňuje o důležité události, která se stala na cestě do káznice, také se otevřeně vyjadřuje o životě na nucených pracích. Vzpomínky na důležité okamžiky v životě F. M. Dostojevského mají v *Deníku spisovatele* charakter drobné epizody, črty, jsou integrovány nejen do pomezního žánru – eseje (*Lidé zašlých časů*), ale také do uměleckého žánru – povídky (*Mužik Marej*).

38 Dostojevskij uvádí, že zálohu by jeho bratr jistě vyplatil, protože v tom období se časopisům Vremja a Epocha dobře dařilo. Michail Michailovič vzal údajně Ščapova k pochybnému krejčímu, který mu dal oblek, kabát a vestu pochybné kvality. Spisovatele mrzí, že někdo očerňuje jeho bratra, nazýváje ho kumpánem židovského krejčího a podvodníkem.

39 Dostojevskij píše: „брат же, попав в крепость, оставил на квартире испуганную жену свою и трех детей, из которых старшему тогда было всего 7 лет, и вдобавок без копейки денег. Брат мой нежно и горячо любил детей своих, и воображаю, что перенес он в эти два хмесеца! Между тем он не дал никаких показаний, которые бы могли кохмпromетировать других, с целью облегчить тем собственную участь [...]“. ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981, с. 135.

40 Druhá kapitola dubnového čísla *Deníku spisovatele* z roku 1876 sestává z těchto částí: I. *Пár poznámek k politickým otázkám (Нечто о политических вопросах)*, II. *Милovníк парадокс (Парадоксалист)*, III. *Засе jenom slůvko о spiritismu (Опять только одно слово о спиритизме)*, IV. *На obrати тртвého (За умершего)*.

Vzpomínku na setkání s ženami děkabristů najdeme v závěru části *Lidé zaslych časů* (*Старые люди, Deník spisovatele* za rok 1873, č. 2) v souvislosti s Bělinského ateismem. Samotné setkání se odehrálo v roce 1850, 23 let před publikací vzpomínky v *Deníku*; trvalo asi hodinu. Pro Dostojevského mělo toto setkání velký význam, protože od žen děkabristů dostal *Evangelium*, které měl pod poduškou a které četl v káznici celé čtyři roky. Jednoho trestance podle něho naučil číst. Již v této části spisovatel naznačuje, že se k letem prožitým na nucených pracích ještě vrátí: „Четыре года каторги была длинная школа; я имел время убедиться... Теперь именно об этом хотелось бы поговорить.“⁴¹

Dostojevskij se ve své vzpomínce zaměřuje na *Evangelium*, jenž mělo pro jeho duševní přerod klíčový význam. Podrobnosti ze setkání, jako například jména dalších trestanců, žen děkabristů nebo bližší okolnosti jeho duševního přerodu, již neuvádí, což může být důsledkem delšího časového odstupu od skutečné události.

Charakter jakoby dvojí reminiscence má **povídka *Mužik Marej*** (*Мужик Марей, Deník spisovatele* za únor 1876, kap. 1, č. 3), kterou Dostojevskij vložil do únorového vydání *Deníku spisovatele* z roku 1876. První vzpomínka autora se vztahuje k období prožitému na nucených pracích. Dostojevskému bylo 29 let, na Velikonoční pondělí byli vězni opilí, zpívali oplzlé písničky, dozorcí tam v tu chvíli nebyli. Dostojevského bolela hlava.

Spisovatel uvažuje, že se dosud o nucených pracích nikde veřejně nezmiňoval. Svůj román *Zápisky z Mrtvého domu* stylizoval jako zápisky vymyšlené postavy, postavy trestance, který údajně zavraždil svou manželku. Dostojevskij poukazuje na to, že po vydání tohoto románu ho začali čtenáři ztotožňovat s postavou Alexandra Gorjančikova. Objevují se názory, že byl odsouzen na nucené práce za vraždu své manželky.

Na tomto místě bychom chtěli akcentovat, že Dostojevskij své odsouzení na nucené práce vnímal jako spravedlivý, zasloužený trest. Fyzická muka byla pro něj katarzí a život na Sibiři novým začátkem. Fyzický trest a trest v podobě výčitek svědomí proto spisovatel vnímal jako cestu, kterou by si měl projít každý zločinec, aby dospěl ke katarzi, k duševnímu očistění. Odmítá omlouvání zločince, osvobození bez trestu nebo absolutizaci jeho konání pod vlivem prostředí, naopak akcentuje odpovědnost člověka za vlastní činy. Dostojevskij věřil ve vítězství dobra nad zlem v přerod duši zločince. Tento přístup zdůrazňuje v analýzách soudních případů, které se v jeho *Deníku* nacházejí.

Druhá vzpomínka se váže k období, když bylo spisovateli devět let. Dostojevskij se jako malý chlapec procházel nedaleko lesa, když náhle uslyšel výkřik: Vlk! Vlk! Ze strachu běžel na pole za mužikem, který se jmenoval Marej. Ten chlapce pohladil po tváři a utěšil, že se nemusí žádného vlka bát. Dostojevskij si později si uvědomil, že to byla jen dětská halucinace. Marej na chlapce dohlédl, dokud nezašel domů tak, aby se nebál. Marej pak pokračoval v práci. V trestaneckém táboře si Dostojevskij vzpomněl na

41 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, статьи и заметки 1873–1878. Ленинград 1989, с. 12.

laskavého nevolníka Mareje a usoudil, že Konstantin Aksakov měl na mysli podobné situace, když se vyjadřoval o kultivovanosti obyčejného ruského lidu.

Dostojevskij spojil dvě vzpomínky, které dělí dvacet let, dětství a dospělost, do jedné povídky. Jaké místo zaujímají tyto vzpomínky z povídky *Mužik Marej* v únorovém čísle *Deníku* a v celém *Deníku spisovatele*? Jakou funkci mají? V únorovém čísle se téma lásky a potřeba porozumění ruskému lidu stávají dominantními. Dostojevskij uvedené téma nejdříve pohledem na ruskou společnost naznačil, v další části podrobněji rozvedl a nakonec akcentoval vzpomínkou z povídky *Mužik Marej*. V březnovém vydání *Deníku spisovatele* Dostojevskij uvádí reakce na únorové číslo: Autor do deníku integroval dopis paní Gammy, odezvu na slova autora o ruském lidu. Dostojevskij hájí svůj „idealismus“, zdůrazňuje potřebu mít ideály, aby se lidstvo posouvalo dopředu a aby se situace zlepšila; proto autor vidí ruský lid jako fenomén ideální.

Případ týrání dítěte vyvolá u Dostojevského **vzpomínku na týrání vězňů** v káznici. V části *Plody* (*Ягодки*, *Deník spisovatele* za únor 1876, kap. 2, č. 4) Dostojevskij uvádí, jak dozorcí vězně bili lískovým proutím, že si týden nemohli sednout. Jde o vzpomínku, kterou vyvolala analogie daných jevů.

5 Vzpomínky na místa

Zvlášť jsme vymezili vzpomínky Dostojevského spjaté s určitým toposem. V *Deníku spisovatele* jsou zachycena tři města – Petrohrad, Ems a Florencie. Ve vzpomínkách spisovatele se objevují Ems a Florencie.

V části *Vycestování za hranice* (*Выезд за границу*, *Deník spisovatele* za rok 1876, červenec–srpen, kap. 1, č. 1) spisovatel jenom krátce informoval čtenáře, že do zahraničí vycestoval z důvodu léčení. V části *Co pomáhá v koupelích: léčivé vody anebo bonton* (*Что на водах помогает: воды или хороший тон*, *Deník spisovatele* za rok 1876, červenec–srpen, kap. 4, č. 1) nepopisuje město **Ems**, ale davy bohatých lidí, svou samotu mezi lidmi a nahodilé setkání s paradoxalistou. O pobytu Dostojevského v Emsu se zmiňuje také Anna Grigorjevna ve svých *Vzpomínkách*. Pobyt v koupelích Dostojevskému pomohl, epileptické záchvaty měl poté zřídka.

Vzpomínku umístěnou v části *Piccola bestia* (*Deník spisovatele* za rok 1876, září, kap. 1, č. 1) vyvolala napjatá společenská situace. Dostojevskij si vzpomíná na léto strávené ve **Florencii**. Služebné tehdy viděly v Dostojevského pokoji pavouka tarantuli. Najít se jim ji podařilo až druhý den. Přes noc se Dostojevskému zdály zlé sny. Tarantuli, jež způsobila jeho neklid, autor srovnává s palčivou východní otázkou, s níž „забежала в Европу какая-то piccola bestia и мешает успокоиться всем добрым людям, всем любящим мир, человечество“⁴². Tuto vzpomínku spisovatele vyvolala tehdejší společenská si-

42 ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий: Дневник писателя за 1876 год, май–октябрь*. Ленинград 1981, с. 107.

tuace, což svědčí o propojenosti „dialogu“ minulosti a přítomnosti v *Deníku spisovatele*.

6 Drobné reminiscence

Drobné reminiscence nacházíme především v první a druhé fázi vydání *Deníku spisovatele*, v letech 1873–1874, 1876–1878. Jde o vzpomínky autobiografického charakteru, v nichž autor vzpomíná na dětství nebo zajímavé okamžiky, které si připomíná v důsledku společenských událostí. Tyto vzpomínky, mající charakter krátkého příběhu až mikropříběhu, představují součást publicistiky nebo delších esejů.

S obdobím dětství souvisí vzpomínka z části *Plody* (*Ягодки, Deník spisovatele* za únor 1876, kap. 2, č. 4), v níž autor vzpomíná na chlapce, který týral zvířata. Když si připomeneme charakteristiku postavy Smerďakova z románu *Bratři Karamazovovi*, uvidíme společné rysy chlapce a Smerďakova. Podle našeho názoru se zejména tento chlapec ze vzpomínek autora stal prototypem postavy, která je považována za emanaci, možný důsledek ideje Ivana Karamazova.⁴³

Další důležitou vzpomínkou z dětství nacházející se v *Deníku spisovatele* je **vzpomínka na týrání kobyly** v části *Ruský spolek pro ochranu zvířat. Polní myslivec. „Pálené“*. *Posedlost zkažeností a Vorobjov. Od začátku anebo od konce?* (*Российское общество покровительства животным. Фельдъегерь. Зеленовино. Зуд разврата и Воробьев. С конца или с начала? Deník spisovatele* za leden 1876, kap. 3, č. 1). Oslava výročí vzniku ruského spolku na ochranu zvířat přiměla spisovatele k zamyšlení nad různými případy týrání, jež se v Rusku stávají. Jako příklad uvádí vzpomínku z dětství: když bylo Dostojevskému 15 let, cestoval společně se starším bratrem a otcem z Moskvy do Petrohradu; po cestě se stavili v hostinci. Společně se stali svědky situace, kdy opilý kurýr bil kočího a ten mlátil koně.⁴⁴ Na Dostojevského tento zážitek silně zapůsobil. V *Deníku* uvádí: „Эта отвратительная картинка осталась в воспоминаниях моих на всю жизнь. Я никогда не мог забыть фельдъегеря и многое позорное и жестокое в русском народе“⁴⁵. Tato drobná vzpomínka je důkazem toho, že si Dostojevskij nedostatky ruského lidu dobře uvědomoval, nevnímal ho jen idealizovaně.⁴⁶ Příčinu vzniku zla v duši člověka

43 Srov. ČERVENĀK, A. a kol.: *Rozjímání o Velkom Inkvizitorovi*. Bratislava 2005, s. 36–37.

44 Samotnou scénu týrání Dostojevskij popisuje takto: „секунду хлестал лошадей, как бы выбитый из ума, и наконец нахлестал их до того, что они неслись как угорелые. Наш извозчик объяснил мне, что и все фельдъегеря почти так же ездят, а что этот особенно, и его все уже знают; что он, выпив водки и вскочив в тележку, начинает всегда с битья и бьет, всё на этот самый манер⁴, безо всякой вины, бьет ровно, подымает и опускает и, продержит так ямщика с версту на кулаках, а затем уж перестанет⁵ [...]“ ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981, с. 28.

45 Tamtéž, s. 29.

46 O důsledcích alkoholismu Dostojevskij dále uvádí: „Пьяному не до сострадания к животным, пьяный бросает жену и детей своих. Пьяный муж пришел к жене, которую бросил и не кормил с детьми

vidí v alkoholismu: kurýr pije v hospodě vodku, bije kočího, který mlátí koně, později podle Dostojevského možná i svou manželku. Aby se odstranilo násilí na lidech i člověku, je podle spisovatele potřeba začít od začátku a odstranit závislost na alkoholu; tím se zabrání i násilí na lidech i zvířatech.

Dostojevskij nazývá svou vzpomínku směšnou historkou, anekdotou;⁴⁷ avšak o žádné anekdotu, tedy krátký humorný příběh s pointou na konci, se přitom nejedná. Vzpomínka je součástí delšího eseje na téma alkoholismu.

V tvorbě Dostojevského sehrává epizoda týrání koně důležitou roli; jako motiv se objevila v románu *Zločin a trest*. Raskolnikovovi se zdá sen o týrání kobylky, jenž ho varuje před spácháním vraždy. Z hlediska trinaritní kompozice románu (příprava na vraždu – vražda – důsledky vraždy) se tento sen objevuje v první části románu; jenom tento sen je propojen s biografií autora. Sny v románu nazval Andrej Červeňák ve své monografii *Dostojevského sny* „navigátori katarzie“⁴⁸. Sen o týrání kobylky představuje hlas svědomí Rodiona Raskolnikova, je důkazem toho, že byl schopen odlišit dobro od zla. Z filozofického hlediska v jeho snu dobré (dětské) srdce protestuje proti logice zlého (dospělého) rozumu, jenž chce spáchat zločin. Sen Raskolnikova Červeňák interpretuje jako anticipaci budoucího přežívání; impulz, jenž v postavě aktivoval odpor proti zlu, smrti a destrukci.⁴⁹ Čtělí bychom akcentovat, že spojitost snu Rodiona Raskolnikova s biografií Dostojevského lze vidět na základě *Deníku spisovatele*, jenž v této souvislosti slouží jako klíč k hlubší interpretaci motivu snu v románu.

V souvislosti s případem Kronenberga, v části *Pár slov o advokátech vůbec. Mé naiivní a laické představy. Pár slov o talentech vůbec i zvláště* (*Нечто о адвокатах вообще. Мои наивные необразованные предположения, Deník spisovatele* za únor 1876, kap. 2, č. 2) si Dostojevskij vzpomíná na nepříjemnou situaci, když na něj byla podána **žaloba**, protože zveřejnil zprávu, která mohla být zveřejněna jen se souhlasem ministra dvora. Spisovatel zaplatil pokutu 25 rublů, odseděl si dva dny na strážnici na Senném náměstí. I když si byl spisovatel vědom své viny, jeho advokát ho přesvědčoval o opaku. Opět jde o krátkou reminiscenci, kterou chtěl Dostojevskij poukázat na nedůvěru vůči soudnímu systému, především na přizpůsobování si pravdy ze strany advokátů.

много месяцев, и потребовал водки, и стал бить ее [...] несчастная каторжная работница [...] не знаящая чем детей прокормить, схватила нож и пырнула его ножом. Это случилось недавно, и ее будут судить. [...] Ведь иссякает народная сила, гложет источник будущих богатств, беднеет ум и развитие, — и что вынесут в уме и сердце своем современные деги народа, взрослые в скверне отцов своих?“ Tamtéž, s. 29. Idealismus spisovatele se však projevoval v tom, že nedostatky ruského lidu častokrát omlouval. Z lidu odvozoval také krásu celé ruské literatury.

47 „Анекдот этот случился со мной уже слишком давно, в мое доисторическое, так сказать, время, а именно в тридцать седьмом году, когда мне было всего лишь около пятнадцати лет от роду, по дороге из Москвы в Петербург.“ Tamtéž, s. 27.

48 ČERVENĚÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok 1999, s. 152.

49 Srov. tamtéž, s. 99–102.

Závěrem

Deník spisovatele představuje dílo, v němž autor vede dialog s dobou propojenou s autorovou současností; na druhé straně se v něm autor ohlíží, rekapituluje a bilancuje minulost. Vzpomínky F. M. Dostojevského v *Deníku spisovatele* vytvářejí zajímavou mozaiku: najdeme tu vzpomínky na společenské události (vzpomínka na soudní případ), na rodinný kruh (bratr Michail Michailovič, chůva Aljona Frolovna), osobnosti, které si spisovatel vážil (A. I. Gercen, N. G. Černyševskij, N. Někrasov); ale také na lidi, k nimž byl jeho vztah po celý život ambivalentní (V. G. Bělinskij, I. S. Turgeněv), vzpomínky na významné životní okamžiky (setkání s ženami děkabristů, káznice, týrání kobylky), místa (Ems, Florencie), ale i drobné reminiscence.

Vzpomínky se vzájemně liší svým charakterem. K apologii tenduje Dostojevského vzpomínka na bratra, vzpomínky na Černyševského, Gercena mají charakter střípků portrétu s esejistickými prvky, vzpomínka na Bělinského – na jedné straně humorná, na straně druhé podle nás evokuje jistou dávku nostalgie. Bělinskij zemřel již v roce 1848, vztah s Dostojevským se proto již nemohl zlepšit jako například vztah k Někrasovovi.

Vzpomínky na důležité okamžiky v životě Dostojevského jsou integrovány do esejů nebo povídky (vzpomínka na káznici v povídce *Mužik Marej*). Pozorujeme propojenost vzpomínek a tvorby spisovatele (týrání kobylky, Bělinskij jako kritik B v románu *Uražení a ponížení*), propojenost vzpomínek s autorovou současností (případ týrání vyvolá vzpomínku na týrání vězňů v káznici).

Vzpomínky zaujímají v *Deníku spisovatele* důležité místo. Jejich různorodost z hlediska žánru nám dovoluje na *Deník* nahlížet jako na memoárový útvar, i když Dostojevskij memoáry v úmyslu sepsat neměl. Vypovídají rovněž o charakteru spisovatele; proto jsou pro nás důležitým prvkem k poznání jeho osobnosti.

Deník spisovatele podle nás nejlépe demonstruje polyžánrovost celé Dostojevského tvorby. Za opus magnum F. M. Dostojevského bývá považován román *Bratři Karamazovovi*, protože se v něm polyfonie projevuje nejvíce. Lze se však domnívat, že pokud by Dostojevskij předčasně nezemřel a ve vydávání *Deníku* pokračoval, toto místo by právem zaujal *Deník spisovatele*.

Bibliografie

ČERVENĀK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok 1999.

ČERVENĀK, A. a kol.: *RozjĀmanie o Velkom InkvizĀtorovi*. Bratislava 2005.

DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *DenĀk spisovatele I–II*. Praha 1977.

FJODOROV, F.: *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: BURIMA, M. (ed.): *The Memoirs of the 20th Century. Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils 2010, p. 9–16.

HAVRÁNKOVÁ, Z.: *Příspěvek k poetice memoárů jako útvaru uměleckého*. Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury, 1969, č. 13, s. 69–76.

VÁLEK, V.: *Časové aspekty v memoárové literatuře*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity XXXI, 1982, č. D 29, s. 205–213.

ДОСТОЕВСКАЯ, А. Г.: *Воспоминания*. Москва 1987.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать первый: Дневник писателя 1873, статьи и заметки 1873–1878*. Ленинград 1989.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать второй: Дневник писателя 1876 год, январь–апрель*. Ленинград 1981.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать третий: Дневник писателя за 1876 год, май–октябрь*. Ленинград 1981.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать шестой: Дневник писателя 1877 сентябрь–декабрь, 1880 август*. Ленинград 1984.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том двадцать восьмой: Письма 1832–1859*. Москва 1985.

НАСЕДКИН, Н. Н.: *Достоевский. Энциклопедия*. Москва 2008.

ФЕДОРОВ, Ф.: *Мемуары как проблема*. *Studia Rossica XX*. Т. I. Мемуарыстыка rosyjska i jej konteksty kulturowe, 2010, № 1, s. 25–47.

ЧЕРНЫШЕВСКИЙ, Н. Г.: *Мои свидания с Ф. М. Достоевским*. In: ГРИГОРЕНКО, В. В. – ГУДЗИЯ, Н. К. (red.): *Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников в двух томах. Том второй*. Москва 1990, с. 5–7.

PaedDr. Lenka Paučová (* 1986) pod odborným vedením prof. PhDr. Iva Pospíšila, DrSc., připravuje svou disertaci na téma *Filiace Deníku spisovatele v tvorbě F. M. Dostojevského a jeho „žánrové metamorfózy“ v ruské literatuře začátku 20. století*. Do oblasti jejího odborného zájmu patří teorie literatury, dějiny ruské literatury 19. století, recepce ruské literatury v českém a slovenském prostředí. Ve svém výzkumu se zaměřuje na žánr deníku, tvorbu A. S. Gribojedova, M. J. Lermontova, F. M. Dostojevského; především však na osobnost a tvorbu posledně jmenovaného. E-mail: lenka.paucova@mail.mu-ni.cz.

KONSTITUTIVNÍ PŘEDPOKLADY ŽÁNRU VÁLEČNÉHO KOMIKSU

Pavel Pilch

Constitutive Assumptions of the War Comic Genre

The paper deals with the search and definition of constitutive assumptions of the war comic genre, which has not been satisfyingly described yet. We proceed from several encyclopaedic definitions, which we do not find efficient and by using other sources as well as our previously published works, we comment and define assumptions of the war comic genre which are mainly the topics, characters, events and functions of the comic book, while we try to determine which of these assumptions or more precisely their specific features, are mandatory for war comics. It is necessary to correct the American definitions which are not only compatible with European experience, especially regarding the date of origin of the genre but also in some other aspects and to synthesize other available knowledge with them. The text is an attempt to make a wider, more comprehensive definition of the war comic genre and its goal is to become the starting point for our subsequent research in this genre field.

Key words: war comics; military comics; genre of comic books; comic art propaganda

ŽÁNŘ válečného komiksu (anglicky war comics či military comics) je v komiksovém univerzu poměrně rozšířený a značně stratifikovaný, přesto však chybí ucelená definice, která by žánr charakterizovala nejen v jeho složitě šíří, ale také jednoznačně nastolila jeho základní předpoklady. Velmi stručný nástin předpokladů komiksového žánru obecně jsme prezentovali při jedné dřívější příležitosti,¹ v tomto textu se však cíleně pokoušíme o hlubší vhled do konkrétní žánrové problematiky. Cílem předkládané studie je tedy srovnat, zhodnotit, syntetizovat, ale zejména doplnit dostupné dílčí definice žánru válečného komiksu a ustanovit pracovní definici pro další výzkum, jelikož vytyčení předpokladů a hranic tohoto konkrétního žánru je pro naše další bádání jednoduše nevyhnutelné.

Kořeny žánru

Komiks, tak, jak jej chápeme dnes, vzniká zhruba ve stejném období jako film, tedy na přelomu 19. a 20. století, přičemž jeho prapočátky lze sledovat až ke karikatuře, jejíž masový rozvoj je spojen především s vynálezem kamenotisku, a tím i s rychlým rozvojem časopisecké produkce (de facto jakýchsi protomasmédií) zejména ve druhé polovině 19. století. V ilustrovaných časopisech napříč Evropou se tehdy objevovaly první krátké kreslené skeče, většinou humorné či satirické, jež lze považovat za předchůdce komiksu.² Nezřídka tato dílka reflektovala i válečné konflikty v Evropě či v koloniích evropských velmocí, avšak za prázeklad válečného komiksu, o němž zde uvažujeme, je lze považovat jen s velkou mírou shovívavosti. Základním problémem na cestě k ucelené definici žánru válečného komiksu je tak nalezení prototypového díla či souboru takových děl, které budou tvořit jádro žánru, z něhož se budou rozvíjet a dále stratifikovat subžánry, žánrové varianty či žánry hybridní, včetně žánrů přechodových. Při hledání odpovědi na otázku, kde tedy takový prototypový komiks (zakladatelské dílo žánru) leží, se mírně rozchází americká a evropská praxe. Dvě rozsáhlé komiksologické encyklopedie vydané v USA se shodují na tom, že žánr „war comics“ vzniká ve 40. letech, kdy byly Spojené státy americké zataženy do bojů 2. světové války. Do té doby vládla americkému komiksu zcela jiná tematika, odpovídající poptávce čtenářstva, a americkému trhu dominovaly komiksy dobrodružné, vědeckofantastické, detektivní či později ve 30. letech superhrdinské.³ Po vyhlášení války Japonsku a začátku amerického vojenského angažmá v Evropě se však pozornost amerických komiksových vydavatelství soustředila také na boje proti silám

1 PILCH, P.: *Vykoupení z věznic žánru: nejisté postavení komiksu ve světě literární genologie (nástin rysů žánru válečného komiksu)*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L. (eds.): *Slovanský literární svět: kontexty a konfrontace II*. Brno 2016, s. 153–160.

2 K tématu viz např. monografii FORET, M. – PROKÚPEK, T.: *Před komiksem: formování domácího obrázkového seriálu ve 2. polovině XIX. století*. Praha 2016.

3 Srov. PROKÚPEK, T. – KOŘÍNEK, P. – FORET, M. – JAREŠ, M.: *Dějiny československého komiksu 20. stol. Sv. 1 / 1900–1964*. Praha 2015, s. 67, resp. 229.

Osy a dala vzniknout prvním válečným komiksům. Nejdříve šlo o de facto hybridní příběhy superhrdinů, kteří se účastní válečných akcí v Evropě a Tichomoří a potírají německý nebo japonský fašismus (ještě krátce před vstupem USA do války se zde objevila postava kapitána Ameriky – *Cpt. America* – jehož příběhy jsou typickým hybridem mezi žánrem superhrdinským a válečným, navíc s propagandistickou funkcí). Superhrdinové se zanedlouho z bojů světové války stáhli a své místo přenechali realističtějším postavám vojáků a jejich velitelů. Tím se zrodil válečný komiks v USA, který s dalším účinkováním armády „Strýčka Sama“ v konfliktech po celém světě (Korea, Vietnam, Afghánistán, Irák, Jugoslávie aj.) zahájil svůj bohatý a různorodý rozvoj, rozepjatý typově od propagandistických pamfletů až po antimilitaristická díla subverzivní povahy.⁴

Bylo by však krátkozraké přijímat jistou autoritu americké komiksově vědy jako jedinou relevantní. Výše zmíněná datace, stejně jako příslušné dílčí definice válečného žánru, totiž vycházejí spíše z americké zkušenosti, a až na několik výjimek nereflktují zkušenost evropskou. Přesto mají s evropským válečným komiksem mnoho společného a poskytují návod, na co se soustředit při zkoumání nám bližšího (alespoň geograficky) komiksového univerza. Podobně jako v USA byla dynamickým impulzem pro rozvoj válečného komiksu v Evropě 2. světová válka, avšak v evropském prostředí se svých komiksových reflexí dočkala i světová válka předchozí. Ta byla svou povahou, rozsahem a ničivostí dosud nevídaným revolučním obratem v dějinách válečnictví, přinesla nové technologie, způsoby vedení války a v neposlední řadě také završila rozpad koloniálních mocností a dala vzniknout novým národním státům. Ruku v ruce s tím se stala reflexe tzv. Velké války hnacím motorem evropské umělecké produkce nadcházejících let, a ta komiksová nebyla výjimkou. Evropská zkušenost se světovou válkou iniciovala vznik zárodků válečného komiksu o necelé čtvrtstoletí dříve, než navrhují výše zmíněné encyklopedie. Po 2. světové válce se pak oba vývojové proudy, americký i evropský, srovnaly a dále pokračovaly ve svém vývoji paralelně vedle sebe, ovšem s častými vzájemnými průniky.

Vrátíme-li se tedy k hledání prapůvodního prototypového díla válečného komiksu, musíme hledat také v evropském prostředí, a to na evropském bojišti už v 10. letech 20. století. Dovolujeme si tvrdit, že válečný komiks nemohl vzniknout před 1. světovou válkou, mohla se objevit pouze díla nesoucí určité náznaky budoucího žánru, ale jeho skutečné zrození a rozvoj spatřujeme až s příchodem silného impulsu prvního světového konfliktu. Taková díla nalezneme v komiksově produkci zemí na obou stranách fronty a jejich soubor můžeme považovat za prajádro žánru válečného komiksu i v globálním měřítku.⁵ Formování skutečného jádra pak začíná po druhé světové válce, která svou

4 Srov. BOOKER, M. K. (ed.): *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels*. Santa Barbara 2010, s. 674; BOOKER, M. K. (ed.): *Comics Through Time*. Santa Barbara 2014, s. 705.

5 Ve Francii v letech 1. světové války vyšlo několik komiksů s ženskou hlavní hrdinkou ze série *Bécassine*, např. *Bécassine pendant la guerre*, *Bécassine chez les Allies* či *Bécassine mobilisée*. Tamtéž vycházel humorný

předchůdkyni v nespočtu hrůzostrašných statistik dalece překonala. Nehodláme však v žádném případě vyjmenovávat konkrétní tituly, ale poukazujeme na vlnu komiksových děl vyznačujících se společným obdobím vzniku a souborem společných znaků, jež se nalézají v nejužším jádru naší definice žánru válečného komiksu. Stěžejní období tedy datujeme zhruba od roku 1914 do 50. let 20. století. Toto jádro se v dnešní době zdá již bezpečně zakonzervováno jako soubor obligatorních žánrových předpokladů, bez nějž se neobejde nejen naše analýza, ale nutně tvarují i čtenářskou zkušenost, která konkrétní dílo ke zkoumanému žánru intuitivně přiřazuje. Těmito předpoklady rozumíme zejména téma, postavy a děje a v neposlední řadě funkcí⁶ děl vznikajících v žánru válečného komiksu, jimž se věnujeme na následujících řádcích.

Téma válečného komiksu

Otázka po tématu válečného komiksu se jeví jako redundantní, ovšem prosté tvrzení, že tématem válečného komiksu je válka, je nutno rozpracovat a naznačit možná úskalí či nejednoznačnou povahu takového, nakonec vcelku vágního, vymezení. Válka je jistě základním tématem a také obligatorním předpokladem žánru. Bez války válečný komiks existovat nemůže. Otázkou však je, jaké přívlastky taková válka může, musí či nemůže mít. O jakou válku se jedná? Jaké náležitosti války jsou s válečným komiksem organicky spjaty? Bez jaké tváře války se žánr obejde?

Jistě jen těžko lze polemizovat s předpokladem, že příběh válečného komiksu musí být zasazen do období války. Jak již bylo řečeno, na počátku vývoje žánru válečného komiksu leží I. světová válka a jeho stěžejním milníkem je světová válka druhá. Byly to války reálné, jejichž čtyřleté, respektive šestileté běhnutí pocítil takřka celý svět. Během 20. století se k těmto iniciačním konfliktům v jádru žánru přidávaly války další, počínaje válkami v Asii (Korea, Vietnam), blízkovýchodní války, až po válku v bývalé Jugoslávii a války neaktuálnější (Sýrie, ozbrojený odpor Palestinců proti Izraeli, aktivity teroristických armád v Severním Irsku či Baskicku aj.). Když se tedy ptáme, o jaké války se v případě válečného komiksu jedná, dovolujeme si tvrdit, že jde o války, které

seriál *Les Pieds Nickéles* Lousie Fortona, který inspiroval podobně laděná díla v USA či po 2. světové válce v také v Jugoslávii. Nizozemec Louis Raemaekers byl za své naturalistické ilustrace války psancem, na nějž Německo vyhlásilo lov za odměnu 12 000 guldenů. Němec Karl Arnold pak zásoboval císařskou armádu v zákopech válečnými komiksy jako *Die Sappe* či *Kriegsflugblätter*, *Beiblatt zur Kriegszeitung Liller*. Británii reprezentoval *Old Bill* Bruce Bairnsfathera, reflexe Velké války se záhy objevovaly i v USA. Více viz: DRAGOMIROVIČ, N.: *První svetskí rat u stripu. Rat u kaiševima*. [online]. [Cit. 1. 8. 2017]. Dostupné z: <http://kaisevi.blogspot.cz/2015/08/prvi-svetski-rat-u-stripu.html>.

6 Zdá se, že komiksové žánry jsou typicky definovány především buď postavami (typicky superhrdinský komiks, „funny animals“), tématem (válečný komiks, western), či funkcí (horor). Zdá se také, že v případě žánru válečného komiksu není zdaleka tolik určující forma, na rozdíl od žánrů jiných (strip). Viz PILCH, P.: *Výkoupení z věznic: žánru: nejisté postavení komiksu ve světě literární genologie (nástin rysů žánru válečného komiksu)*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L. (eds): *Slovanský literární svět: kontexty a konfrontace II*. Brno 2016, s. 156–158.

skutečně proběhly či dosud probíhají, předpokládáme tedy ve válečném komiksu války s předobrazy v reálných válečných konfliktech poslední zhruba stovky let. Fikcionalizace událostí těchto střetů je nutná, pochopitelná a zcela na místě, avšak z podstaty věci takové komiksově fikční světy, jakož i světy prototypových komiksů, o nichž je zde stále řeč, tíhnou k přirozené realističnosti, respektive realistické zobrazivosti. Důležité je, že takové komiksy vyprávějí příběhy zasazené do válečných konfliktů tak, jak by se mohly odehrát, od aktuálního světa se odchyľují jen nezřetelně a jejich vztahy se skutečným průběhem událostí můžou být velmi těsné, ač to také nemusí být pravidlem v závislosti na funkci díla (viz níže). Čtenář se často setkává s pojmy, místy a událostmi mu dobře známými a je intuitivně vtahován do světa velmi podobného světu aktuálnímu, což si také silně uvědomuje.

Realistické zobrazení války v příběhu je tak přirozeně založeno na vizuální složce komiksu, která bariéru mezi komiksovou fikcí a aktuálním světem rozrušuje nejvýznamněji. Zcela běžně jde o zobrazování vojáků (typické propriety jako uniformy, maskování, zranění, amputované končetiny, obvazy, vyznamenání a medaile, ale také typické kníry, účesy, image apod.), vojenské techniky (zbraně, vozidla, vysílačky, antény aj.), vojenské infrastruktury (zákopy, stany, ploty z ostaného drátu, bunkry a pevnosti, závory, strážní věže aj.), vojenských akcí (boj, útok, přepadení, záchranná mise, ústup, zajetí apod.) a také smrti ve válce (smrt v bitvě, exploze, vojenský soud, popravy zběhů a zajatců, sestřelení letadla, potopení lodi). Válka však nemusí být v díle vůbec takto explicitně přítomna (komiks *Prešli su!* Samira Kariće a Admira Deliće z roku 2014 zobrazuje kolonu srebrenických uprchlíků v lesích východní Bosny), může se objevovat jen v náznacích, např. v dialozích postav, novinových titulcích, hlášení v rozhlase či v televizi (úvodní kapitoly *Osudů dobrého vojáka Švejka* ve zpracování Josefa Lady či jeho srbské adaptaci Ivana Šenšina z přelomu 30. a 40. let). K válce patří také život civilního obyvatelstva v zázemí, na okupovaných územích, jeho každodenní strasti a radosti válce navzdory (*Tri ugursuza za vreme okupacije* Milorada Mišiće a Slavka Dobriće z roku 1945 jsou satirickým zobrazením každodenního života v okupovaném Srbsku), či život rezistence (partyzáni, vnitřní odboj apod., např. desítky příběhů jugoslávské edice *Nikad robom* ze 60. a 70. let). Druhá světová válka také přinesla silný motiv koncentračního tábora, a vůbec život v zajateckém táboře, mnohdy daleko od fronty, konstruuje dost možná vlastní subžánr, jež bychom mohli nazvat táborovým, lágrovým či koncentračnickým (např. *Maus* Arta Spiegelmana z let 1980–1991, česky souborně 2012). O válce mohou mluvit i politikové na rokováních v bezpečných zasedacích místnostech (*Sarajevo Tango* Hermanna Huppена z roku 1995⁷). Tvrdíme tedy, že explicitní zobrazení války není nutné pro úspěšnou konstituci žánru, avšak válka musí být nezpochybnitelně v příběhu

7 K tématu mezinárodního společenství a války v komiksu viz HANSEN, L.: *Reading Comics for the Field of International Relations: Theory, Method and the Bosnian War*. European Journal of International Relations XXIII, 2017, č. 3, s. 581–608.

přítomná, dohledatelná a čtenářsky reflektovaná (reflektovatelná). Takto se nám jádro žánru rozšiřuje o díla, která sice válku nezobrazují přímo, ale přesto je v nich přítomna jako základní konstrukční žánrový prvek, jehož vypuštění jednoduše není pro interpretaci díla jako válečného komiksu možné.

Nutně se nabízí otázka, jak je to s válkami nereálnými či nerealistickými, resp. příběhy zasazenými do válečných konfliktů, které v aktuálním světě nikdy neprobíhaly. Typicky jde o futuristické války (např. *Forever War* Joea Haldemana a Marvana), které by lidstvo mohlo v budoucnu vést, např. s mimozemskými rasami, o války dystopické (např. série *DMZ* Briana Wooda), které by lidstvo vedlo v současnosti, kdyby se lidská společnost vyvinula v antiutopické/dystopické společenství, případně o války z alternativní historie (populárním tématem je nukleární válka mezi USA a SSSR). Poslední z tohoto výčtu by se naší definici zatím blížily nejvíce, neboť by se jednalo pouze o alternativní možnost vývoje lidstva, v níž by postavy, události a předměty existovaly v odlišných kontextech ne zcela vzdálených aktuální skutečnosti. Válka futuristická a dystopická, jak jsme si je dovolili nazvat, však pracují s mnohem většími odchylkami od přirozeného vývoje aktuálního světa, první predikuje vývoj lidstva na stovky a tisíce let dopředu, druhá sugeruje naprostou proměnu společenského zřízení, která, zdá se, v současné době není rozhodně možná. Dovolujeme si tak tvrdit, že takové válečné komiksy naší dosavadní definici zcela nenaplňují. Sice s ním mají styčné plochy, jako je např. válečný konflikt po I. světové válce vedený lidmi či zobrazení válečných propriet (vojáci, akce, technika), avšak to, co shledáváme nejvíce problematickým, je právě jejich reálnost či realističnost, chceme-li mimetičnost, která je z výše popsaných důvodů přinejmenším pochybná či zpochybnitelná. Takto se již značně vzdalují od jádra žánru válečného komiksu, jak se jej snažíme uchopit, a překračují jeho hranici do žánru science fiction či dystopie, jde tedy o díla na přechodu mezi žánry. Války naplněné prvky fantastiky a nadpřirozených fenoménů tak na tomto místě ani nezmiňujeme.

Pokud jde o příběhy zasazené do období starších válek, např. válek napoleonských, americké občanské války, prusko-rakouských válek apod., jistě je lze chápat jako přináležející námi zkoumanému žánru, avšak ve dvou aspektech se výrazně odlišují od typu děl, který jsme výše definovali jako fundamentální. Prvním významným rozdílem je temporální vztah jejich tématu k aktuální vydavatelské situaci: zatímco komiksy příběhově čerpající z I. světové války a válek pozdějších vycházejí často prakticky zároveň s danými válečnými událostmi, jež popisují, nebo těsně po nich, v případě komiksů čerpajících látku ze starších válek se nutně rozevírá časová propast mezi historickým předobrazem a současností na úkor aktuálnosti, čímž taková díla překračují hranici historického či historizujícího komiksu.⁸ Často se pak v takových případech setkáme s označením „dobrodružný“ nebo „historický“ komiks, což ale nemusí být pravidlem. Druhým rozdílem

8 Zcela jistě se takto bude za nějaký čas nahlížet i na témata, která dnes ještě považujeme za více či méně aktuální.

je povaha bojů v takových dílech, která je značně odlišná od způsobu vedení války, jaké přineslo 20. století. Soudíme, že se tak dá načrtnout jistá hranice vedoucí univerzem válečných komiksů, pokud budeme právě charakter války chápat jako určující, a touto hranicí bude počátek 20. století.⁹

Hrdinové válečného komiksu

Hrdinové, či lépe řečeno postavy válečného komiksu, jsou samozřejmě v prvé řadě vojáci, ale také civilní obyvatelstvo či politické špičky zneprátených stran. Funkce a zobrazení těchto postav se však mohou mnohdy napříč univerzem válečného komiksu značně lišit. Zdá se nám případně uvést několik dichotomických charakteristik postav válečného komiksu na základě jejich funkce v příběhu. Jednotlivé dichotomie tvoří jakousi pomyslnou škálu nataženou mezi dva extrémní póly, na niž lze umístit konkrétní postavy konkrétních příběhů. První takovou dichotomií bychom mohli charakterizovat vztahem postava-jedinec versus postava-kolektiv. V některých válečných příbězích sledujeme hlavního hrdinu potýkajícího se s nástrahami války, kolem nějž je vytvořen fikční svět díla a jehož počínání je základem jeho syžetové výstavby. Typickým příkladem může být postava Josefa Švejka, který je ve své komiksově adaptaci převeden takřka doslova z literární předlohy a stojí v centru bezmála každého panelu. Jiné komiksy pak pracují s kolektivem, ať už jde o malou jednotku či celou armádu, v níž je individualita jedinců potlačována ve prospěch kolektivního vědomí. Typickým příkladem takového komiksu je komiks partyzánský, v němž osobní či intimní rovina postav zcela ustupuje společným, tedy ušlechtlejším, zájmům, jako je například osvobození země od fašistické okupace či nastolení nového společenského řádu.

Další dichotomií bychom mohli vyjádřit vztahem hrdina versus zbabělec. Jako hrdinové jsou často zobrazovány postavy domácích vojáků, těch, kteří reprezentují národní prostředí, v němž komiks vzniká, případně prostředí mu blízké (spojenecké), naopak jako zbabělci jsou zobrazováni nepřátelé. Takové černobílé vidění světa je nezřídka přítomno v dílech plnicích propagandistickou funkcí či sloužících k posílení morálky a národního uvědomění. V komiksech s antimilitaristickým naladěním jsou však rysy zbabělosti často připisovány spíše velícím důstojníkům v protikladu k běžnému vojsku.¹⁰ S rozvojem žánru se však objevují postavy, které nelze jednoznačně označit za hrdiny, neboť navzdory vlastní odvaze pochybují o správnosti či smyslu svých činů, vojenských akcí se často účastní jen z povinnosti a neustále promýšlejí svou vlastní úlohu v konfliktu, z nějž také často prchají ne pro zbabělost, ale v gestu odmítnutí hrát roli ve válečné mašinerii. Existenciální rovina postav, jejich duševní vývoj a přítomnost takového hloubavého prvku

9 Je na místě zdůraznit, že určení takové hranice může být zcela jistě preciznější, z prostorových důvodů však tuto úvahu nyní ponecháváme stranou.

10 BOOKER, M. K. (ed.): *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels*. Santa Barbara 2010, s. 674.

pak vede k další dichotomii, v níž na straně jedné spatřujeme, řečeno s E. M. Forsterem, postavy ploché, a postavy plastické na straně druhé. Propagandistický válečný komiks představuje jednoduchého hrdinu-vojáka, který je personifikací politické agitace, jiný válečný komiks pak zobrazuje vojáka, který prochází bouřlivým emocionálním vývojem a jehož charakter se může díky či kvůli válce naprosto proměnit.

Určité napětí nalezneme i na ose voják versus civilista, podobně jako na ose voják versus válečný zajatec. Zde dochází k rozdělování rolí mezi ty, kdo se války aktivně účastní, a ty, kdo ne, ať už jsou jejich důvody jakékoliv. Postavy se tu mohou ke své roli stavět různě (zajatec se touží osvobodit, ale také nepadnout do zajetí konkrétnímu nepříteli; civilista se snaží svým dílem přispět k porážce nepříteli, ale také se může schovávat; voják je odhodlán bránit svou vlast, ale také může toužit po míru a odchodu do civilu či uvažovat o dezerci atd.).

Paleta postav ve válečném komiksu tak je vcelku široká, byť jádro samozřejmě tvoří vojáci (běžné vojsko, velitelé na všech úrovních), avšak do jisté míry omezena právě tím, že chtě nechtě musí zaujímat určitou roli či funkci ve válečném konfliktu příběhu. To je také jediná obligatorní vlastnost postav válečného komiksu, jakou nacházíme. Dílčí role pak jen charakteristiku postavy dokreslují a nejsou nijak žánrově předepsány. Postavy, které válku žádným způsobem nevnímají a nereflktují, jsou tak ve válečném komiksu prakticky nemožné. Taková reflexe totiž probíhá i na ose dílo–čtenář, tedy „ven“ z díla. Např. i blázen, který neví, že se ocitl ve válce, je do ní organicky zapojen a může čtenáře upozorňovat na to, byť vědomí postavy přítomnosti války odolává, že stojí v kontrastu proti uvědomělému vraždění na frontových liniích svou prostotou a naivitou. Novorozeně, které se narodilo do válkou postiženého světa, pak připomíná, že se nikdo nenarodil jako voják. Postava vědomě odmítající válku se pak tímto svým gestem vůči válce politicky vymezuje, a může symbolizovat i protiválečné vymezení celého díla, apod.

Události válečného komiksu

Vesměs lze konstatovat, že jedinou nutnou událostí, k níž by mělo ve válečném komiksu dojít, je interakce války (tématu) s postavami, prostředím či jinými ději. Typickými událostmi jsou samozřejmě válečné operace, bitvy, útok či ústup, zajímání zajatců, vymýšlení strategie, ale také válečné zločiny, vraždění, znásilňování, rabování, šikana, umírání, dezerce apod. Sestava takových událostí se bude lišit v jednotlivých dílech také vzhledem k jejich funkci (viz níže, např. zobrazování hrůzných scén, sadismus či brutalita není něco, co by v propagandistickém komiksu podporovalo „pozitivní“ vnímání války u čtenáře, a naopak). I mimoválečné události a děje mají jakési typizované jádro: práce pro vojenský průmysl, shánění potravin a základních potřeb, zatemňování oken, skrývání při poplachu, ale také špionáž, práce v odboji, udávání, násilná i nenásilná mobilizace,

vyhýbání se službě, návraty domů, oznámení o smrti na bojišti atd. Svůj význam však mohou mít i zdánlivě zcela běžné události jako fotbalové utkání nebo narozeniny dítěte, které dávají postavám na čas na válku zapomenout. Škála událostí, ke kterým ve válečném komiksu dochází, je velmi pestrá a na malém prostoru jen těžko popsitelná. Jejich možnosti jsou úzce svázané s tématem, ale jak již bylo řečeno v případě tématu či postav, ani události nemusí být nutně explicitně válečné, musí však na tématu nějakým způsobem participovat či se od něj výrazně diferencovat, čili s ním být v určitém vztahu, a nemohou existovat izolovaně.

Funkce válečného komiksu

Při traktování funkcí komiksových děl je ta estetická základní, jíž se obecně komiksová bádání věnují. V případě válečného komiksu se však nutně setkáváme s dalšími funkcemi, které jsou s ním organicky spjaty zejména kvůli prostředí, v němž se takové komiksy vyvíjely či vyvíjejí. Estetická funkce válečných komiksů může být často potlačována ve prospěch jiné, typicky propagandistické, čímž do jisté míry „trpí“ i umělecké kvality díla a podle všeho je tak funkce v případě válečného komiksu důležitým „žánrovtvorným“ faktorem.

První válečné komiksy v USA totiž zcela nepochybně propagandistickou funkcí překypovaly.¹¹ Bylo to vcelku logické, neboť bylo potřeba udržovat morálku a nasazení nejen válčících jednotek, ale také obyvatel v zázemí, třeba i vzdáleném tisíce kilometrů. Takové komiksy zcela jasně představovaly střet dvou protichůdných sil (USA a spojenci versus fašismus) a dávaly čtenáři jasně najevo, která strana je ta správná, a to často za využití superhrdinů.¹² Tato propaganda se často soustředila na groteskní zesměšňování nepřítele a agitaci za domácí společenské, morální či ekonomické hodnoty. Podobně pak fungovaly komiksy emigrantů z okupovaných zemí, např. v Kanadě vydávaný polský seriál *Przygody Walnetego Pompki*.¹³ Podobně morálku „árijského vojáka“ posilovala komiksová produkce nacistického Německa.¹⁴ To se nezměnilo ani po porážce fašismu, neboť se objevil nepřítel nový – mezinárodní komunismus (či, na straně druhé, kapitalismus či „imperialismus“). Studenou válku mezi USA a SSSR na reálných bojištích suplovaly války v Asii, Africe či Jižní Americe, které byly často představovány jako války proti komunismu, kreslené plakáty a pamflety z té doby zobrazovaly hrůzy, jaké do USA zavlče komunistické hnutí v případě svého vítězství.¹⁵ Čínou inspirované

11 Viz BOOKER, M. K. (ed.): *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels*. Santa Barbara 2010, s. 672;

BOOKER, M. K. (ed.): *Comics Through Time*. Santa Barbara 2014, s. 257.

12 Viz BOOKER, M. K. (ed.): *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels*. Santa Barbara 2010, s. 673; PROKŮPEK, T. – KOŘÍNEK, P. – FORET, M. – JAREŠ, M.: *Dějiny československého komiksu 20. stol., Sv. 1 / 1900–1964*. Praha 2014, s. 229.

13 Tamtéž, s. 230.

14 Tamtéž, s. 229.

15 BOOKER, M. K. (ed.): *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels*. Santa Barbara 2010, s. 674.

kulturní špičky Německé demokratické republiky (NDR) se v 50. letech rozhodly zahájit ve spolupráci s předními režimními umělci výrobu vzdělávacích „příběhů v obrazech“ (*Bildgeschichten*), aby tak ukojily poptávku po „západním“ umění, a zároveň se vůči němu vymezily vlastní agitační tvorbou.¹⁶ Jinou formu propagandy pak plnil např. v socialistické Jugoslávii komiks partyzánský, který vznikl cíleně s úkolem udržovat povědomí o protifašistickém odboji jugoslávských národů a částečně navazoval na již během války vydávaný propagandistický seriál *Čira i Mira*.¹⁷ Postupem let se stala propagandistická funkce partyzánských komiksů natolik dominantní, že se z nich funkce estetická, až na několik výjimek, prakticky vytratila a zanedlouho i sám subžánr partyzánského komiksu v Jugoslávii prakticky zmizel.¹⁸ Dnes se často v zemích bývalé Jugoslávie namísto označení „partyzánský“ objevuje výraz „antifašistický“, jde o změnu paradigmatu, kdy na straně jedné existuje snaha oprostít tento komiks od jeho komunistické ideologičnosti, ale na druhou stranu vyzdvihnout jeho antifašistické poslání. To však má nadále s estetikou jen málo společného.

Jinou funkci však plní komiksy na opačné straně spektra, totiž komiksy antimilitaristické. Už na přelomu 40. a 50. let se v USA objevilo několik subverzivních titulů, které namísto oslavy válečných vítězství zobrazovaly hrůzy války a byly jejím odsouzením. S rostoucím počtem konfliktů a jejich obětí se antimilitarismus ve válečném komiksu začal prosazovat stále častěji, což de facto platí dodnes. Jen těžko totiž najdeme v posledních letech dílo, které by oslavovalo nějaké aktuální vojenské vítězství. Naopak „starší“ vojenské úspěchy, jako jsou boje československých legionářů, se dočkávají nových zpracování. Mnohem častěji jsou však vydávána díla, která se ptají, být ne vždy přímo, po smyslu válečného běsnění a nahlízejí na války z různých stran, někdy z pozice obětí, jindy očima nezúčastněného pozorovatele, ve snaze o co nejobektivnější popis událostí (např. válečné komiksové reportáže z Palestiny či Bosny z pera Joea Sacca *Bezpečná zóna Gorazde, Palestina, Gaza* či *Šibr*). Komiksová propaganda, jak ji poznala 40. a 50. léta, dnes již k vidění prakticky není. Výjimkou jsou však propagandistické komiksy v zemích s totalitními režimy (Čína) nebo tam, kde války dosud probíhají či nedávno probíhaly – příkladem budiž válka v SFRJ, která zplodila několik propagandistických komiksů jak válečných, tak superhrdinských, které v postjugoslávských zemích vznikaly paralelně s komiksy protiválečnými, avšak málokdy se dočkaly více než jednoho čísla.

Zmínit je třeba i satirický válečný komiks, který je však průchozí kategorií. Může sloužit jak propagandě, tak být povýtce antimilitaristický. Rozdíl spočívá v tom, kdo

16 Viz SCHOLZ, M.: *The First World War and German Revolution 1918–1919 in East German Comics*. European Comic Art VIII, 2015, č. 2, s. 36–37.

17 PROKŮPEK, T. – KOŘÍNEK, P. – FORET, M. – JAREŠ, M.: *Dějiny československého komiksu 20. stol. Sv. 1 / 1900–1964*. Praha 2014, s. 230.

18 Více viz PILCH, P.: *Jihoslovenský komiks ve 2. polovině 20. století a jeho politické aspekty*. In: POSPÍŠIL, I. – PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Slovenské literatury a jazyky v objektu politiky (20. století)*. Brno 2015, s. 101–115.

nebo co je karikováno. V případě propagandistické satiry je to nepřítel, případně špatně se rozhodující představitelé „domácí“ strany, v případě antimilitaristickém je to válka a její štváči obecně, samotní vojáci karikováni nebývají, neboť jsou chápáni a zobrazováni častěji jako oběti. Karikatura také často vychází ze stereotypů, nezřídka etnických či rasových.¹⁹

Antimilitaristický válečný komiks, případně válečný komiks, který je nasycen především estetickou funkcí, má v současné době rozhodně navrch a křivka jeho vývoje se různí a v závislosti na okolnostech mění. Silným momentem bylo sté výročí začátku první světové války (a bude jím jistě i sté výročí jejího konce), kdy se spousta komiksových autorů, nakladatelů a dalších iniciativ rozhodla komiksem k tomuto výročí vyjádřit. Vznikly tak různé adaptace, antologie, sborníky i samostatné práce, které se snaží tu více tu méně vrhnout na události I. světové války nové světlo, bez propagandy, avšak se zdviženým prstem, který jako by vzkazoval, že možnosti tématu války a jejího zobrazení v komiksu nejsou zdaleka vyčerpány. Za všechny jmenujme alespoň čtyřdílnou sbírku srbských komiksů *Linije fronta*, v níž jsou zastoupeny příběhy předních srbských kreslířů a scenáristů, z nichž mnozí úspěchy získávají i na mezinárodní scéně.

Ačkoliv je tedy možné univerzum válečného komiksu stratifikovat dle funkce na minimálně tři velké skupiny (válečná propaganda – protiválečný komiks – „neutrální“, chceme-li „umělecký“ válečný komiks), je nutné brát v potaz i jejich možné průniky. Existují totiž v organickém spojení, reprezentují různé náhledy na válečné události, byť často pouze v určitých obdobích či kontextech, ale jako takové jsou důležité pro pochopení a zkoumání žánru válečného komiksu v jeho celistvosti. Vypuštěním některé z těchto skupin, ignorováním jejich funkce ve vztahu ke čtenářskému publiku či politicko-spoločenskému zřízení, a válce obecně, bychom se dopouštěli chyby – nežádoucí deformace či zjednodušení chápání žánru.

Závěr

Na základě zkoumání několika předpokladů pro konstituci žánru jsme se pokusili definovat základní prvky určující žánr válečného komiksu. Primárním konstitučním prvkem žánru je dle našeho mínění téma, a to téma války, které v díle musí být explicitně či implicitně přítomno, a to převážně za využití realistické (mimetické) zobrazivosti. Žánrově podmíněná je také funkce takového díla, neboť zjišťujeme, že i funkce či funkční procesy neestetické (propaganda, antimilitarismus) jsou jeho neoddělitelnou součástí, skrze niž je formováno jednak prizma, jímž čtenář válku sleduje, ale také vypovídají o samotném žánru v určitém kontextu anebo časovém období jeho vývoje. Postavy a události, jejichž

19 Maaheen Ahmed zmiňuje, že zesměšňování Němců ve formě opičích obličejů má původ ve fantastické literatuře, a odkazuje při tom na práci Anette Beckerové *Voír la grande guerre*, viz AHMED, M.: *The Great War in Comics: Workings and Imaginery*. European Comic Art VIII, 2015, č. 2, s. 4.

přítomnost v příběhu válečného komiksu je nutná, však nemají jasně definované typy (např. vojáci ani záběry z bitev nejsou pro válečný komiks povinné) a jako takové nejsou základním prvkem pro definici válečného komiksu. Jediným nutným předpokladem existence postav a událostí v základech žánru je tak jejich neizolovaný vztah k tématu války, které je tedy nejdůležitějším a fundamentálním žánrotvorným činitelem. Jsme si však vědomi toho, že hranice žánru jsou (naštěstí!) neostré, což sice poněkud komplikuje bádání úzce zaměřené na jediný žánr, ale na druhou stranu umožňuje i multizánrová zkoumání a, což je nejdůležitější, vznik žánrově pestrých uměleckých děl, a tím i pestré možnosti odborné práce s nimi.

Bibliografie

- AHMED, M.: *The Great War in Comics: Workings and Imaginery*. European Comic Art VIII, 2015, č. 2, s. 1–8.
- BOOKER, M. K. (ed.): *Comics Through Time*. Santa Barbara 2014.
- BOOKER, M. K. (ed.): *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels*. Santa Barbara 2010.
- DRAGOMIROVIĆ, N.: *Prvi svetski rat u stripu. Rat u kaisevima*. [online]. [Cit. 1. 8. 2017]. Dostupné z: <http://kaisevi.blogspot.cz/2015/08/prvi-svetski-rat-u-stripu.html>.
- FORET, M. – PROKŮPEK, T.: *Před komiksem: formování domácího obrázkového seriálu ve 2. polovině XIX. století*. Praha 2016.
- HANSEN, L.: *Reading Comics for the Field of International Relations: Theory, Method and the Bosnian War*. European Journal of International Relations XXIII, 2017, č. 3, s. 581–608.
- PILCH, P.: *Jihoslovanský komiks ve 2. polovině 20. století a jeho politické aspekty*. In: POSPÍŠIL, I. – PRZYBYLSKI, M. – ŠAUR, J. a kol.: *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)*. Brno 2015, s. 101–115.
- PILCH, P.: *Vykoupení z věznic žánru: nejisté postavení komiksu ve světě literární genealogie (nástin rysů žánru válečného komiksu)*. In: GUNIŠOVÁ, E. – PAUČOVÁ, L. (eds): *Slovanský literární svět: kontexty a konfrontace II*. Brno 2016, s. 153–160.
- PROKŮPEK, T. – KOŘÍNEK, P. – FORET, M. – JAREŠ, M.: *Dějiny československého komiksu 20. stol. Sv. 1 / 1900–1964*. Praha 2014.
- SCHOLZ, M.: *The First World War and German Revolution 1918–1919 in East German Comics*. European Comic Art VIII, 2015, č. 2, s. 34–60.

Mgr. Pavel Pilch (* 1986) pod vedením Mgr. Petra Stehlíka, Ph.D., připravuje disertaci na téma vývoje žánru válečného komiksu v zemích bývalé Jugoslávie od roku 1918 do současnosti, ve své odborné práci se zabývá obecnými dějinami jihoslovanského komiksu a také komiksovou teorií. E-mail: pilch@phil.muni.cz.

PŘEVOD KOLORITNÍCH PRVKŮ Z BULHARŠTINY DO ČEŠTINY

Mariya Rakova

Translation of Local-colour Elements from Bulgarian to Czech

The translation of local-colour elements is one of the most often-discussed problems in the translation of artistic literature. Although it is generally considered that these elements are usually weakened in the translation, they should not be overlooked. As a main working hypothesis, we accept that the culture-specific elements of the translation are mostly lost. To examine this problem, we will use the translational analysis of selected short stories and novels from the collection of the Bulgarian author Yordan Radichkov—*Six Small Matryoshkas and a Big One* and *Memories of Horses*. The main aim of our translational analysis is to find out how the local colour of Bulgarian works was weakened, deformed or preserved and the possible emotional effect on the Czech readers. The focus of our interest is not only the translation transformations but also the reception of literary works in different language environments.

Key words: local colour; translation; Czech language; Bulgarian language; translation procedures

PŘEKLAD koloritních prvků patří mezi často diskutované problémy v oblasti překladu umělecké literatury.¹ Pojem kolorit se jeví jako těžce uchopitelný a definovatelný. Tradičně se pod koloritem chápe exotičnost daného díla v širším smyslu tohoto slova, tedy odlišnost, kterou vnímá čtenář překladu. Exotizačními prvky, z nichž se kolorit skládá, bývají například pojmenování reálií, vlastní jména, oslovení.

Přestože se níže uvedení autoři shodují na tom, že se koloritní prvky při překladu většinou oslabují, domníváme se, že by neměly být přehlíženy. Kromě své tradiční funkce (naznačit cizí prostředí) totiž koloritní prvky přispívají také k obohacování cílového jazyka (o tom viz níže).

Jako hlavní pracovní hypotézu přijímáme, že se kolorit při překladu většinou ztrácí. Ke zkoumání tohoto problému využijeme analýzu vybraných povídek ze sbírky bulharského autora Jordana Radičкова *Шест малки матрьошки и една голяма*,² (*Šest malých matrjošek a jedna velká*)³ a vybrané novely ze sbírky *Спомени за коне*⁴ (*Vzpomínky na koně*)⁵ a jejich překladů do češtiny. Hlavním cílem naší translatologické analýzy je zjistit, jakým způsobem byl kolorit bulharských děl oslaben, deformován, případně zachován a jaký je jeho možný emocionální účinek na českého čtenáře. Centrem našeho zájmu se tak stávají nejen překladatelské transformace, ale i recepce literárního díla v různých jazykových prostředích.

Nejdříve se však pokusíme definovat pojem kolorit, který se jeví jako těžce uchopitelný a definovatelný. Tradičně se pod koloritem obecně chápe exotičnost daného díla, tedy odlišnost, kterou vnímá čtenář překladu. Exotizační prvky, z nichž se kolorit skládá, bývají například názvy reálií, vlastní jména, oslovení.

Ivan Kasabov ve stati *Предаване на kolorит при превод на роден език (Превод kolorиту при překladu do mateřského jazyka)*⁶ představuje další typy koloritu. Kolorit popisované reality autor nazývá „kolorит на екзотичната действителност“⁷. Podle Kasabova existuje také kolorit žánru, citátu a formy. Každý z těchto typů koloritu představíme blíže, jelikož se objevují v prozaických textech, kterým se věnujeme v translatologické analýze.

1 LEVÝ, J.: *Umění překladu*. Praha 2012; VILIKOVSKÝ, J.: *Překlad jako tvorba*. Praha 2002; КАСАБОВ, И.: *Предаване на kolorит при превод на роден език*. In: ВЛАХОВ, С. (ред.): *Преводът и родният език: Материали от теоретичната конференция с международно участие, София, 13–14 май 1986 г. Съюз на преводачите в България* [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: http://eprints.nbu.bg/2212/1/SKM_654e14050314570.pdf.

2 РАДИЧКОВ, Й.: *Шест малки матрьошки и една голяма*. Пловдив 1977.

3 РАДИЧКОВ, J.: *Šest malých matrjošek a jedna velká*. Praha 1988.

4 РАДИЧКОВ, Й.: *Спомени за коне*. Пловдив 1980.

5 РАДИЧКОВ, J.: *Vzpomínky na koně*. Praha 1977.

6 КАСАБОВ, И.: *Предаване на kolorит при превод на роден език*. In: ВЛАХОВ, С. (ред.): *Преводът и родният език: Материали от теоретичната конференция с международно участие, София, 13–14 май 1986 г. Съюз на преводачите в България* [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: www.eprints.nbu.bg/2212/1/SKM_654e14050314570.pdf.

7 Tamtéž, s. 239, „koloritem exotické reality“. (Překlad M. R.)

O koloritu žánru autor píše v souvislosti s díly takových žánrů, které obohacují cílovou kulturu. Jako žánrový kolorit tedy označuje soubor prvků, které jsou typické pro daný žánr a zároveň jej odlišují od žánrů známých cílovému čtenáři. Do žánrového koloritu autor zahrnuje také vnitřní sémantický potenciál slov, tedy potenciál stát se časem „okřídlenými“, protože je jejich užití v textu, např. pro vyjádření ironie nebo pro popis konkrétní situace, neotřelé a zapamatovatelné. Tyto výrazy či citáty se pak stávají součástí cílové kultury, jako např. Hamletovo „být, či nebýt“ nebo v bulharštině zdomácnělá parafráze výroku ze Cervantesova románu *Důmyslný rytíř Don Quijote de la Mancha* „Свободата, Санчо, е като хляба, свободата е велико нещо“⁸. Podobné okřídlené výrazy hrají v cílovém jazyce koloritní a expresivní roli.

Kolorit citátů se týká intertextových odkazů na cizí díla uvnitř daného překládaného textu. Kasabov v této souvislosti však upozorňuje na to, že tyto citáty často nejsou v textu nijak signalizované, a proto nejsou snadno rozpoznatelné.

Třetí typ koloritu, kolorit formy, je abstraktní povahy a týká se způsobu, jakým autor zformovává své myšlenky. Jedná se o celé odstavce, popisy nebo promluvy dané postavy, které se v rámci díla mnohokrát opakují. Tento typ koloritu přesahuje do literární stylistiky a jeho rozpoznání v originálním textu vyžaduje velkou pozornost a následně preciznost při přenosu do cílového jazyka.

Radičkovy novely obsahují v různé míře tři ze zmíněných typů koloritu: kolorit exotické reality, kolorit citátů a kolorit formy, proto se v translátologické analýze zaměříme na jejich převod.

Kolorit exotické reality

Kolorit exotické reality se výrazně projevuje v povídce *По водата* (*Po vodě*) a je podmíněn přítomností Dunaje a obyvatel obou břehů řeky: Rumunů, Vlachů a Bulharů. Příznakové lexémy týkající se soužití různých etnik na obou březích se vyskytují při líčení setkání bulharského vojáka s neznámým mužem a jeho rodinou na rumunské lodi během plavby po Dunaji. Kvůli své nejistotě, zda se jedná o Rumuna nebo Olteničana,⁹ voják používá při svém vyprávění pokaždé obě etnonyma: „румънинът или олтенецът“¹⁰. Etnonymum *румънин* (Rumun), které je stylově zabarvené (*румънин* – zast., RBE)¹¹, je překládáno neutrálně. U prvního výskytu etnonyma *румънин* vedle *олтенец* překladatelka této sbírky, Hana Reinerová, však využívá postup explikace: „Vzhledem

8 Tamtéž. „Svoboda, Sancho, je jako chleba, svoboda je veliká.“ (Překlad M. R.)

9 Obyvatel podunajské obce Oltenița. Pravděpodobně se jedná o Vlacha.

10 РАДИЧКОВ, Й.: *Шест малки матрьоики и една голяма*. Пловдив 1977, с. 10. Dále v textu je u ukázek z tohoto primárního zdroje uvedena pouze část názvu a číslo stránky v závorce.

11 *Речник на българския език (1977–2015)*. [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z <http://ibl.bas.bg/rbe/>. Dále v textu je odkazováno jen zkratkou RBE.

k tomu, že měli s sebou psa, hádal jsem, že jsou **z rumunské podunajské obce Oltenița**¹². Při překladu podobně zabarveného etnonyma *влаинка* (Vlaška/Vlachyně; влаинка – nář., RBE) se pak překladatelka dopustila chyby: možná vlivem interference použila jiné etnonymum *Valaška*. Zcela se tak ztratilo spojení s etnickou skupinou románského původu žijící na Balkánském poloostrově a v Karpatech.

V povídce se objevují i obrazy obecně typické pro Radičkovův styl, jako jsou např. mytická stvoření, tedy prvky, které jsou díky svému spojení s bulharskou lidovou slovesností také nositeli koloritu exotické reality: *водни вампири*, *таласъми*¹³ a *водни дракули* (*Шест...* 22) – **vodní upíři, přízraky a drákulové** (*Šest...* 24). Při překladu názvů těchto tvorů použila překladatelka různé postupy: výraz *водни вампири* je přeložen pomocí funkční záměny jako vodní upíři. U slova *таласъм*, které je tureckého původu, překladatelka použila postup generalizace. Nejvýrazněji zabarvené je třetí sousloví *водни дракули*. Slovo *дракул* je rumunského původu a je zároveň nářeční.¹⁴ Při překladu do češtiny je vynechán přívlastek „vodní“ a pro překlad podstatného jména je použita transkripce, která se zde jeví jako vhodný postup, jelikož je Drákula historická realie, která je českým čtenářům známá, a to především díky četným knižním a filmovým zpracováním (později i muzikálové adaptaci).

Další slovo, které je převzato z rumunštiny a díky kterému se zesiluje autentičnost rumunského prostředí, je slovo *батоза*. Radičkov ho vysvětluje v závorkách, jelikož se jedná o dialektismus, což je u tohoto autora frekventovaný způsob uvedení nářečního lexika: „По това време Никола Турчина правеше **батоза (вършачка)**“ (*Шест...* 18) / „Nikola Turek tehdy vyráběl **batozu – mlátičku**“ (*Šest...* 19). Překladatelka dialektismus transkribovala a podobně jako autor ho doplnila neutrálním ekvivalentem. Díky využití transkripce se **zachovává kolorit**, a tím může překlad na českého čtenáře působit mírně exoticky.

V povídce *Ерусалимчета* (*Jeruzalémky*) je místní kolorit zesílen náboženskými prvky, které jsou spojeny s četnými realiiemi. Méně složité výrazy jsou ty, které vysvětluje sám Radičkov, větší výzvou jsou pro překladatele pojmy jako např. *хаджия*: „Някогашните **хаджии** на връщане от Ерусалим са носели със себе си купени от Божи гроб платна с библейски сцени, тези платна са доста наивно направени, но се смятат за свети по причина на това, че са донесени от Ерусалим. Народът ги нарекъл ерусалимчета“ (*Шест...* 112), u nichž Reinerová využila *transkripce* a *explicitaci* přímo v textu, což je dle našeho názoru vhodnější překladatelský postup než poznámka pod čarou: „Někdejší hadživové – **poutníci k Božímu hrobu** – si z Jeruzaléma přiváželi plátna s biblickými výje-

12 RADIČKOV, J.: *Šest malých matřošek a jedna velká*. Praha 1988, s. 11. Dále v textu je u ukázek z tohoto primárního zdroje uvedena pouze část názvu a číslo stránky v závorce.

13 Zlý noční duch. (Překlad M. R.)

14 Nář. ďábel. (Překlad M. R.)

vy, koupená u Božího hrobu, většinou značně naivní malůvky, ale že byly z Jeruzaléma, platily za posvěcené. Lidově se jim říkalo jeruzalémky“ (*Šest...* 114).

Bezprostředně s obrazem chadžijů je spojen obraz již zmíněných jeruzalémek, jejichž historické souvislosti Radičkov podává poněkud komickým způsobem: „Хоругвата, изобразяваща обрязването на Исус, пълна с гола категоричност, вероломно отклонение от светите канони, **азиатско иконобесие** и прочие – това аз не мога да кажа с точност – е била донесена от дядото на Тодор Ханъмата, висок **торлак** със сивозелени очи. Той е единственият хаджия от Старопатица“ (*Шест...* 112) / „Tuto korouhev, zobrazující s holou kategoričností Ježíšovou obřízku, věrolomnou úchyľku od svatých kánonů, **asiatskou kultovštinu** a tak dále – nedokážu to přesně definovat – přivezl dědeček Todora Chanumy, vytáhlý **sedlák** s šedozelenýma očima, jediný chadži ze Staropatice“ (*Šest...* 114).

Tento krátký odstavec skýtá množství záludných míst, se kterými si překladatelka Reinerová úspěšně poradila. V odborné literatuře, která se věnuje ortodoxnímu křesťanství, termín *иконобесие* neexistuje, spíše jde o Radičkovův neologismus, vytvořený na principu asociace s termínem *иконоборство* (ikonoborectví) a podle slovotvorného modelu slova *мракобесие* (tmařství). Překladový ekvivalent **kultovština** je vytvořen pomocí kombinace dvou přípon **-šti-na**, jež zde má pejorativní ráz a jeví se také jako svérázný překladatelský neologismus, který sémanticky odpovídá výchozí jednotce *иконобесие*.

Na dalším problematičtém místě byl pomocí generalizace zvolen ekvivalent **sedlák** pro etnonymum *torlak*¹⁵, a tak se kolorit, který by tato reálie překladovému textu mohla přidat, ztrácí. Ve výchozím textu však samotné pojmenování *torlak* výrazně nevyniká, domníváme se tedy, že se v tomto případě nejspíš nejedná z hlediska koloritu o klíčový lexém a postup překladatelky neměl na vnímání textu negativní vliv. *Torlaci* obecně ale patří mezi postavy, které se v Radičkovových textech vyskytují často. Například v povídce *Торлак пише писмо до Торлаците* (*Torlak píše dopis Torlakům*) ze sbírky *Верблюд* (*Věrbľjud*),¹⁶ která nebyla do češtiny přeložena, by byla naopak nevhodnějším postupem transkripce. Tento případ potvrzuje pravidlo, že k reáliím musí překladatel přistupovat z hlediska jejich funkce v konkrétním textu.

Také v další povídce, nazvané *Матрѝошки* (*Matrjošky*), došlo ke **ztrátě koloritu** při překladu reálií. Jedná se o pojem *кукери* (bulharské masopustní maškary), který je nahrazen neutrálním výrazem **masopustní maškary**¹⁷: „само **кукерски игри** ако има, народът може да иде да гледа кукерите и да пренебрегне италианците. Обаче ако няма **кукерски игри**, то се подразбира от само себе си, че ще се даде на италианците

15 *Torlaci* jsou etnografická skupina, která obývá severozápadní část Bulharska.

16 Samotný Radičkov vysvětluje, že obsah tohoto pojmu není identický s významem ruského slova *верблюд* (velbloud), a proto také název nepřekládáme, ale transkribujeme.

17 Tento význam slova *maškara* uvádí SSČ (*Slovník spisovné češtiny*). [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: https://deb.fi.muni.cz/proj_debdict-cs.php i SSJČ (*Slovník spisovného jazyka českého*). [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/> jako neutrální, základní význam toho slova.

предпочитание“ (*Шест...* 160) / „dali by zdejší lidi přednost jediné takové podívané, jako jsou **masopustní maškary**, pokud je zrovna masopust. Ale když nejsou **maškary**, je nabíledni, že se dá přednost Italům“ (*Šest...* 161).

Jako exotizační prvky mohou na české čtenáře působit také četné turecké výrazy, které používá například spisovatel E. S. v novele *Таралеж (Ježek)*¹⁸ – „Аферим, дженабет!“¹⁹ (*Спомени...* 13), „Ашколсун!“²⁰ (*Спомени...* 14) aj. Překladatelka Jana Markova je důsledně transkribuje a díky překladatelskému postupu transkripce se sice zachovává kolorit, ale turcismy pak na českého čtenáře působí především jako exotizační prvky. Pro bulharské čtenáře jsou však nositeli komičnosti, která je tvořena kontrastem mezi obrazem intelektuála a „prostořečnými“ prostředky, kterými si E. S. pomáhá. Podle Maxima Stamenova patří turcismy v bulharském jazyce právě k vrstvě, kterou označuje jako nízký styl (řadí sem prostořečí, slang, argot atd.), a velká část z nich disponuje značným pejorativním zabarvením.²¹

Transkripci Markova používá také při překladu bulharské realie **нестинарка**²², která je součástí poetického popisu korčáku v novele *Страх (Strach)*, která je stejně jako novela *Ježek* součástí sbírky *Спомени за коне (Vzpomínky na koně)*: „С позволение-то на читателя, тука и аз ще се намеса да кажа няколко думи за **кречеталото**: то е простият, но основен механизъм за обратна информация, то е като пъпна връв на цялата воденица, **приема** водните импулси и ритъма на водната фабрика, упражнява контрол върху струята от зърна, падащи от коша, и ако водата придойде по **улея** и започне да върти по-бързо воденичния камък, то кречеталото, винаги будно, се раздвижва по-пъргаво върху камъка, подскача като **нестинарка**, започва да тръска по-бързо коша със зърното, от което зърното потича по-обилно“ (*Спомени...* 110) / „abych pověděl několik slov o **korčáku**: je to prostý, ale základní mechanismus zpětné informace, je to něco jako pupeční šňůra celého mlýna, přijímá vodní impulsy a rytmus vodní fabriky, dohlíží nad potokem zrna padajícího z košů, a když se do **vantrok** řítí silnější proud vody a začne mlýnskými kameny otáčet rychleji, **korčák**, který vždy bdí, se rozhýbá čilejším tempem, poskakuje jako **nestinarka na žhavém uhlí**“ (*Vzpomínky...* 111). V tomto případě však překladatelka transkripci kombinuje s vnitřní vysvětlivkou a tím českému čtenáři usnadňuje pochopení daného výrazu.

18 РАДИЧКОВ, Й.: *Спомени за коне*. Пловдив 1980. Dále v textu je u ukázek z tohoto primárního zdroje uvedena pouze část názvu a číslo stránky v závorce.

19 „Výborně, darebáku!“ (Překlad M. R.)

20 „Bravo!“ (Překlad M. R.)

21 „При туризмите се сблъскваме с масивна пейоризация, която е без аналог в историята на българския език.“ СТАМЕНОВ, М.: *Съдбата на туризмите в българския език и българската култура*. София 2011, с. 212. / „Pro turcismy je charakteristická masivní pejorizace, která nemá v dějinách bulharského jazyka obdobu.“ (Překlad M. R.)

22 Žena, která se věnuje nestinarstvu. Jedná se o unikátní bulharský pohanský obyčej, při kterém se tancuje na žhavém uhlí. РАДИЧКОВ, Й.: *Шест малки матрьошки и една голяма*. Пловдив 1977, с. 11.

Kolorit exotické reality v analyzovaných Radičkovových textech je především spojen s rumunským prostředím nebo s bulharskými kulturními realitami. Ve většině případů obě překladatelky zachovaly tento typ koloritu pomocí transkripce a často použily také vnitřní vysvětlivky, a tím usnadnily pochopení čtenářům. Tímto se naše pracovní hypotéza nepotvrdila, kolorit exotické reality byl zachován.

Kolorit citátů

Kolorit citátů se zřetelně projevuje v novele *Ježek*, což ladí s její literární tematikou. Některé z citátů mohou být poměrně lehce rozpoznatelné pro bulharského čtenáře, při překladu do cizího jazyka jsou však většinou nepřenositelné. Citáty, které Radičkov vplétá do svých děl, jsou vytrženy ze svého vlastního „příběhu“ a v kontextu Radičkovova díla nesou jiné vlastnosti. Jednou z funkcí těchto citátů je vytvářet komično, jako je tomu např. u citátu „Жив да си, аго, недей ме“²³ ze slavné epické básně Petka Račova Slavejkova *Изворът на Белоногата* (*Pramen Bělonohé*, 1873).²⁴ U Radičkova však tato slova pronáší postava E. S. v novele *Ježek* ve zcela jiné situaci a tím u bulharského čtenáře generuje erotické i komické asociace: „**Жив да си, аго, недей ме!** – но не! рече твърдо Е. С. и духна хашиш право надолу, под себе си.“ (*Спомени... 66*) / „Teď oáza padne na kolena a zařve: **Žehnej ti Hospodin, Pane, smiluj se!** Ale ne! – rozhodně řekl E. S. a foukl hašiš přímo dolů pod sebe.“ (*Vzpomínky... 76*) Citát „Жив да си, аго, недей ме!“ je přeložen funkční záměnou. Místo tureckého oslovení ago zvolila překladatelka náboženský prvek a tím propojila „duchovní“ tematiku a možná i lehce zachovala komičnost situace, ale zcela oslabila erotický podtext, který je pro bulharského čtenáře zřetelný. Citát, který zde Radičkov použil, totiž v původním kontextu vyslovuje bulharská dívka Gergana, která se touto prosbou snaží přesvědčit vezíra, aby vzal zpět svou nabídku k sňatku.

Převod tohoto citátu je obtížný a přenos erotických konotací je neuskutečnitelný. Ženská symbolika v novele *Ježek* je však spojena také s jinými obrazy, které překladatelé poskytují možnost tyto konotace kompenzovat jinde. Nejmarkantnější z těchto obrazů je přítomný v závěru novely, kde je žena vylíčena jako Akropolis: „През този Акропол сме минали, за да се появим на света, и пак през този Акропол се връщаме, господи, защото **се кози само туй, което се е пърчило!**“ (*Спомени... 72*) / „Touhle Akropolí jsme prošli, abychom se objevili na světě, a opět touhle Akropolí se, Hospodine, vracíme, **nebot se kozlí jen to, co se prská**“ (*Vzpomínky... 82*). Zde vznešené líčení ženské bytosti

23 „Buď živ, ago, nech mě.“ (Překlad M. R.). O oslovení v překladech z jihoslovanských literatur podrobněji píše Zlata Kufnerová, která uvádí, že turecká oslovení bývají v českých překladech z bulharštiny ponechávána v původní podobě, ačkoli je poté zpravidla nutné je vysvětlovat v poznámkách. Proto je v překladu ponecháno oslovení *ago*, které ASCS uvádí jako zdvořilé oslovení starší mužské osoby ve významu *pane*. (*Akademický slovník cizích slov*. [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=ago>). KUFNEROVÁ, Z. a kol.: *Překládání a čeština*. Jinočany 1994, s. 169.

24 Jedná se o první fantastické dílo v bulharské literatuře, ve kterém Petko Račov Slavejkov zpracovává folklorní mýtus o zazdívání lidského stínu.

a jejího posláním v životě mužů kontrastuje s expresivním lidovým příslovím „**КОЗИ САМО ТУЙ, КОЕТО СЕ Е ПЪРЧИЛО**“, což vyvolává nejen erotické, ale také komické asociace. Překladatelka toto bulharské přísloví přeložila doslovně, bohužel je však pro české čtenáře těžko srozumitelné, protože obsahuje slovesa „prskat se“, které se používá jen zřídka, a „kozlit se“, jež je dokonce nejspíše okazionalismus nebo překladatelčin neologismus. Komický a erotický odstín originálu se jí tak zachovat nepodařilo. Možná by bylo vhodnější zvolit srozumitelnější překladový ekvivalent, jako např. „nebot se okotí jen to, co se mrouská“.

Další parafráze, která je vpletena do Radičkovova originálního přirovnání, je inspirována folklórem: „в очите на един малък скитник автовлакът може да изглежда като **сборище от кърджалии**,²⁵ **насмело три синджира роби**“ (*Спомени... 61*) / „v očích malého tuláka mohl autovlak vypadat jako **horda tureckých otrokářů, popohánějících tři řady otroků v řetězech**“ (*Vzpomínky... 70*). Pro bulharského čtenáře je zde zřetelný intertextový odkaz na známé junácké písně o kralovici Markovi (*Крале Марко*).²⁶ V kontextu této novely, konkrétně v přirovnání ježkova údivu nad autovlakem k tomuto folklornímu obrazu, je tento prvek parodován. Přestože podobné asociace u českého čtenáře nelze vytvořit, překladatelka se pokusila kolorit tohoto přirovnání převést pomocí generalizace (*сборище от кърджалии* – horda **tureckých** otrokářů) a explikace (tři řady otroků v řetězech). Při překladu této parafráze došlo ke změně typu koloritu a asociací u bulharského a českého čtenáře. V originále toto přirovnání vyvolává komické asociace, zatímco v českém překladu je nositelem koloritu exotické reality. Přestože uvedené citáty nejsou četné, převod tohoto typu koloritu je nejspíše neuskutečnitelný a můžeme říci, že se v tomto ohledu na analyzovaných textech naše hypotéza potvrdila.

Kolorit formy

Kolorit formy je podle Kasabova spojen s opakováním určitých popisů nebo promluv dané postavy. V uměleckém textu má opakování jako stylistická figura různé funkce. Tento stylistický prostředek je pro Radičkova, u kterého je opakování určitých dialektismů propojeno s kompoziční strukturou povídky, charakteristický. Valentin Djakov přirovnává tento typický Radičkovův postup dokonce k básnické figuře palilogii.²⁷ Úkolem

25 „Истор. Участник в разбойническа дружина от деморализирали турски войници, дезертирали от войската и отдадени на грабежи и насилие в Османска Турция в края на XVIII век“ (RBE). „Histor. člen loupeživé skupiny demoralizovaných vojáků, kteří dezertovali z vojska a páchali násilné loupeže v osmanské říši od konce 18. století“. (Překlad M. R.)

26 „Kralovic Marko je základní postavou bulharské hrdinské epiky a eposů jižních Slovanů [...] Značně rozšířen je syžet o Markovi, který vysvobozuje tři řetězy otroků zajaté Černým mouřením (Turky, Arabi, Musou Kesedžijou); zde se vyskytuje v roli ochránce Bulharů v situaci náboženského a etnického útlaku.“ OTČENÁŠEK, J. – BAEVA, I. a kol.: *Slovník termínů slovenského folkloru. Bulharsko*. Praha 2013, s. 108.

27 Djakov přímo píše: „Един от поразителните стилини похвати на Радичков е уметлото използване на палилогията и композиционното съединяване. Той намира нужната дума, подчертава я в съзнанието на читателя, при това го прави съвсем естествено, почти незабелязано.“ ДЯКОВ, В.: *Стилини*

překladaatele je tato záměrná opakování zachytit, a je-li to možné, zachovat je také v překladu. Podle Iskry Likomanovové, která se tomuto problému věnuje, se zachycení těchto zvláštností překladatelům spíše nedaří: opakování jako autorův stylistický prostředek se při překladu v různých slovanských jazycích jeví jako nevyužitý stylistický prostředek.²⁸

Mezi opakování, která se u analyzovaných Radičkovových textů objevují, patří například slovo *домовладика* (*Шест...* 89). V bulharštině je toto slovo pocítováno jako zastaralé a v RBE je definováno jako „стопанин на дома и глава на семейство“²⁹. Radičkov ho čtenáři vysvětluje svým typickým způsobem – přidává, že „ho tak nazývají lidé z vesnice“, nebo dává vysvětlení do závorek: „*домовладиката* (тоест нейният старец)“ (*Шест...* 104). V novele *Луда трева* (*Bláznivá tráva*) tento výraz Reinerová přeložila do češtiny pomocí neobvyklého slova „**domovládce**, teda její stařík“ (*Šest...* 107). Postava *domovládce* se však neobjevuje pouze v této novele, nacházíme ho také v novele *Матрjошки* (*Matrjošky*), kde ho stejná překladatelka přeložila odlišným způsobem. V této novele Reinerová zvolila překladový ekvivalent *hostitel*, který se jeví jako vhodný z hlediska kontextu, a opisný překlad pán domu: „взех само две от историите – едната е на *домовладиката*, в такива случаи *домовладиката* има предимство, другата история е на куция Илийко“ (*Шест...* 160) / „Vybrala jsem jenom dvě ze všech historek, první je od našeho **hostitele – pán domu** má v takovém případě přednost, a druhá od kulhavého Ilija“ (*Šest...* 161). Domníváme se však, že v novele *Bláznivá tráva* je volba zdařilejší, slovo *domovládce* je pro čtenáře osobitě a přitahuje čtenářovu pozornost. Tento lexém lze považovat za překladatelský okazionalismus nebo za gramatický kalk. České výkladové slovníky ho totiž neuvádějí a jediný jeho výskyt, který jsme zaznamenali, je u Františka Čelakovského v knize *Slovanské národní písně*. Použití bezpříznakového ekvivalentu *hostitel* také způsobilo, že se nezachovávala opakování určitých lexémů, tedy právě prvek koloritu formy Radičkovových děl.

Další obraz, který se objevuje v této novele a také v povídce *Матрjошки*, je místní blázen: „Единственият човек от Старопатица, който спокойно отиваше сред лудата трева, изчезваше там за по няколко дни и се връщаше невредим, беше **лудият на селото**“ (*Шест...* 168) / „Jediný člověk ze Staropatice, který si klidně chodil do bláznivé trávy, vždycky tam na pár dní zmizel a vracel se bez úhony, byl náš **obecní blázen**“ (*Šest...* 169). I když není blázen pojmenován, jedná se o stejnou postavu, která vystupuje také v povídce *Jeruzalémky*: „Това беше лудият на селото“ (*Шест...* 168) / „Byl to **místní blázen z vesnice**“ (*Šest...* 110). Pro jednodušší identifikaci této postavy by bylo vhodnější

похвати в разказите на Йордан Радичков и Николай Хайтов. Родна реч, 1973, № 10, с. 36. / „Jeden z výrazných stylistických Radičkovových postupů je zdařilé využití palilogie a kompozičního propojení. Radičkov nachází potřebné slovo, podtrhuje její ve čtenářově vědomí, přitom to činí zcela přirozeně, téměř nenápadně. (Překlad M. R.)

28 ЛИКОМАНОВА, И.: *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художественя текст*. София 2007, с. 173.

29 „Hospodář domu a hlava rodiny“. (Překlad M. R.)

zvolit jeden stálý překladový ekvivalent, kterým by mohl být např. obecní blázen (použitý v novele *Bláznivá tráva*). Tento výraz považujeme za vhodnější než variantu *místní blázen z vesnice*, jelikož existuje v češtině jako ustálené spojení.

V novele *Strach* se objevuje opakování některých duševních a fyzických vlastností protagonisty Psa Všudyvleza, které zesilují jeho nicotnost: „незначителн, плах, голобрад потен човечец, с очи като разграден двор, с две плашливи бръчки върху малокалибреното си чело, задръстено с малокалибрена мисъл, кажи го, мили мой читателю, **нула човек**“ (*Спомени...* 87) / „vylekat nepatrného, plachého, zpoceného holobrádka, človíčka s očima jako neoplocený dvorek, s vyjukanými vráskami na malorážkovém čele ucpaném malorážkovými myšlenkami, takřečenou, milý čtenáři, **nicku**“ (*Vzpomínky...* 97). Pro hanlivý výraz *нула човек* (*Спомени...* 87, 92, 151, 152) (nula – o člověku) překladatelka Marková volí ve všech čtyřech případech stejně expresivně zbarvený ekvivalent *nicka* (expr. bezvýznamný člověk, SSJČ) (*Vzpomínky...* 97, 102, 165, 16), a tím hanlivost nahrazuje širší expresivností. Při charakteristice postavy se v českém překladu objevuje doslovně přeložené přirovnání „oči jako neoplocený dvorek“ (*с очи като разграден двор*), které je v originále nositelem negativních asociací. Hovorový výraz *разграден двор* (neoplocený dvůr) se totiž spojuje s nepořádkem a nezákonností.³⁰ Tato asociace je prostřednictvím doslovného překladu nepřenositelná. Negativně zbarvená líčení Psa Všudyvleza, která se objevují na začátku a konci novely, jsou v originále zcela identická. V překladu se však opakování kvůli mírným odchylkám nezachovalo: „**bezvýznamný** a plachý holobrádek, ten **upocený** človíček s očima jako neoplocený dvorek, s dvěma vyjukanými vráskami na malorážkovém čele, ucpaném myšlenkou **stejného kalibru**“ (*Vzpomínky...* 166). V tomto případě se však nejspíš jedná o přehlednutí překladatelky.

Zachování koloritu formy není nereálné jako např. u koloritu citátů, vyžaduje však rozpoznání opakujících se prvků, které se jeví jako významné z hlediska textu jako celku.

Ze tří typů koloritů, které se u Radičkova vyskytují, je nejvýraznější kolorit exotické reality, který je zdařile převeden. V tomto případě se naše hypotéza nepotvrdila, protože byl daný kolorit ve většině případů v překladu zachován. Selhání při převodu koloritu citátů se dle našich zjištění zdá být nevyhnutelné, jelikož je tento typ velmi úzce spjat s kulturou daného národa. V případě koloritu formy by teoreticky při převodu do cizího jazyka nemuselo ke ztrátám docházet, ale v námi analyzovaných textech zůstala tato možnost většinou nevyužita.

30 Разграден двор – място, институция (държава, предприятие и т. н.), където не се спазват редът и законността, където може безнаказано да се вършат беззакония, мошеничества (РБЕ). / „Неопlocенý dvůr – místo, instituce (stát, podnik atd.), kde se nedodrжуje pořádek a zákony, kde se beztrstně páchají nezákonné činy a provádějí podvody.“ (Překlad M. R.)

Bibliografie

- Akademický slovník cizích slov*. [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=ago>.
- KUFNEROVÁ, Z. a kol.: *Překládání a čeština*. Jinočany 1994.
- LEVÝ, J.: *Umění překladu*. Praha 2012.
- OTČENÁŠEK, J. – BAEVA, I. a kol.: *Slovník termínů slovesného folkloru. Bulharsko*. Praha 2013.
- RADIČKOV, J.: *Šest malých matřošek a jedna velká*. Praha 1988.
- RADIČKOV, J.: *Vzpomínky na koně*. Praha 1977.
- Slovník spisovné češtiny*. [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: https://deb.fi.muni.cz/proj_debdict-cs.php.
- Slovník spisovného jazyka českého*. [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>.
- VILIKOVSKÝ, J.: *Překlad jako tvorba*. Praha 2002.
- ДЯКОВ, В.: *Стилни похвати в разказите на Йордан Радичков и Николай Хайтов*. Родна реч, 1973, № 10, с. 34–42.
- КАСАБОВ, И.: *Предаване на колорит при предвод на роден език*. In: ВЛАХОВ, С. (ред.): Преводът и родният език: Материали от теоретичната конференция с международно участие, София, 13–14 май 1986 г. Съюз на преводачите в България [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z: [www.http://eprints.nbu.bg/2212/1/SKM_654e14050314570.pdf](http://eprints.nbu.bg/2212/1/SKM_654e14050314570.pdf)
- ЛИКОМАНОВА, И.: *Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения текст*. София 2007.
- РАДИЧКОВ, Й.: *Шест малки матрешки и една голяма*. Пловдив 1977.
- РАДИЧКОВ, Й.: *Спомени за коне*. Пловдив 1980.
- Речник на българския език (1977–2015)*. [online]. [Cit. 25. 7. 2017]. Dostupné z <http://ibl.bas.bg/rbe/>.
- СТАМЕНОВ, М.: *Съдбата на туризмите в българския език и българската култура*. София 2011.

Mgr. Mariya Rakova (* 1985) pod vedením Mgr. Eleny Krejčové, Ph.D., zpracovává disertaci *Asymetrie stylové příznakovosti výrazových prostředků v českém a bulharském překladu uměleckého textu*. Ve své odborné činnosti se věnuje zkoumání překladu umělecké literatury, recepci české literatury v Bulharsku a pedagogickým aspektům výuky překladu. E-mail: mariya.rakova@seznam.cz.

Editoři: Eliška Gunišová – Josef Šaur

Autor vstupní studie: Ivo Pospíšil

Jana Bujnáková – Iveta Bůžková – Hana Hrancová – Jana Kobzová –
Kateřina Kolářová – Krystyna Kuznietsova – Lenka Paučová – Pavel Pilch –
Ivo Pospíšil – Mariya Rakova

MLADÁ SLAVISTIKA II

**Vnější a vnitřní vazby a souvislosti ve
slovanských literaturách, jazycích a kulturách**

Technická redakce a sazba v Lua \LaTeX u písmo EB Garamond
a Latin Modern Sans: Zbyněk Michálek

Návrh obálky: Pavel Pilch

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno
1., elektronické vydání, 2017

ISBN 978-80-210-8795-8

ISBN 978-80-210-8807-8 (online : pdf)

muni
PRESS